

ISSN 1728-8657

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРИШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Көркемөнерден білім беру» сериясы
Серия «Художественное образование»
Series of «Art education: art – theory – methods»
№1(42)**

Алматы

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Көркемөнерден білім беру: өнер –
теориясы – әдістемесі» сериясы
№1(42), 2015

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
п.э.д., проф.
Б.А. ӘЛМУХАМБЕТОВ

Бас редактордың орынбасары:
п.э. магистрі, оқытушы
С.Н. Ибраимов

Редакция алқасы:
ассоц. проф. Reser Gulmes (Түркия),
проф. Xie Henging (Қытай),
п.э.д., проф. К.Д. Добаев
(Қырғызстан),
PhD докторы R.Abazov
п.э.к., проф. Т.М. Қожағұлов,
п.э.к., доцент А.А. Момбек,
п.э.к., доц. Л.Ш. Какимова
п.э.к., доц. Қ.Е. Ибраева,
п.э.к., доц. Ш.Ә. Ақбаева,
п.э.к., аға оқыт. Ж.Н. Шайгозова

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2015

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігінде 2009 жылы мамырдың
8-де тіркелген №10099-Ж

Басуға 29.06.2015 қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 10.25 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 115.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е

Ақбаева Ш.Ә. Қазақ халқының дәстүрлі өнерінің негізгі қағидалары.....	4
Бултирикова Ж.И. Балалар музыка мектебінде оқушыларға кобыз аспабын сатылай үйрету жолдары мен алғашқы шарттары	10
Шалхарбекова Н.А., Ибраимов С.Н. Адаптация как процесс активного приспособления индивида к условиям иной этнокультурной среды.....	14
Салауатов Б.С. Өнер мен бейнелеу өнері арқылы білім мен тәрбие беру мәселелері.....	17
Салтаков Д.Т. Психикалық дамуы тежелген балалардың тұлғааралық ерекшеліктері.....	20
Джабықбаева М.Б. Монументалды мүсін өнеріндегі тарихи бейнелер.....	25
Рыстыгулова В.Б. Физика и гитара.....	28

**Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая**

**ВЕСТНИК
Серия «Художественное
образование:
искусство – теория – методика»
№1(42), 2015**

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
д.п.н., проф.
Б.А. АЛЬМУХАМБЕТОВ

Зам. главного редактора:
магистр п.н., преп. **С.Н. Ибраимов**

Редакционная коллегия:
ассоц. проф. **Reser Gulmes** (Турция),
проф. **Xie Henging** (Кытай),
д.п.н., проф. **К.Д. Добаев**
(Кыргызстан),
доктор PhD **R.Abazov**,
к.п.н., проф. **Т.М. Кожажулов**,
к.п.н., доцент **А.А. Момбек**,
к.п.н., доц. **Л.Ш. Какимова**,
к.п.н., доц. **К.Е. Ибраева**,
к.п.н., доц. **Ш.А. Акбаева**,
к.п.н., ст. преп. **Ж.Н. Шайгозова**

**© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2015**

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и
информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10099-Ж

Подписано в печать 29.06.2015.
Формат 60x84¹/₈.
Объем 8.25 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 115.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

Орынбаева Д.Г. Қазіргі қазақ поэзиясындағы соңғы ізденістер (Ерлан Жүніс шығармашылығы бойынша).....	32
Шәріп Е.Ж. Бейнелеу өнері сабағында оқушыларға эстетикалық тәрбие берудегі дидактикалық ойындардың маңызы.....	36
Шаяхметова А.А. Навыки фортепианного искусства.....	39
Абитова Ж.С. Ш.Айтматовтың «Құс жолы» шығармасындағы «Жер-Ана» концептісінің көрінісі.....	42
Ержанов А. Дәулетбек Байтұрсынұлы шығармашылығындағы мінезат сарыны.....	45
Алданаева А.М. Роль дизайн-студии в формировании творческого мышления и профессионализма при обучении студентов вуза.....	51
Төлеуов Д., Ержанов А. Үздіксіз білім беру жүйесіндегі кадр мәселесі.....	55

**Kazakh National Pedagogical
University named after Abai**

BULLETIN

**A series of «Art education: art –
theory – methods» №1(42), 2015**

Periodicity – 4 issues per year.

Published since 2001

The chief editor:

*doktor of pedagogical sciences,
professor* **B.A. Almuhambetov**

Deputy Chief Editor:

magister of ped.sc., teacher
S.N. Ibraimov

Editorial board:

associate Professor **Reser Gulmes**
(Turkey),

professor **Xie Henging** (China),
doctor of pedagogical sciences,

professor **K.D. Dobaev** (Kirgizstan),

PhD doctor **R.Abazov,**

cand. of ped. sc., professor

T.M. Kozhagulov,

cand. of ped. sc., docent **A.A. Mombek,**

cand. of ped. sc., Docent

L.Sh. Kakimova,

cand. of ped. sc., docent **K.E. Ibraeva,**

cand. of ped. sc., docent **Sh.A. Akbaeva,**

cand. of ped. sc., senior teacher

Zh.N. Shaygozova

© **Kazakh National Pedagogical
University named after Abai, 2015**

Registered in the Ministry of Culture
and Information of the RK, 8 May, 2009
№ 10099-Ж.

Signed to print 29.06.2015
Format 60x84 1/8. Book paper. 8.25
300 copies. Order 115.

050010, 13 Dostyk ave., Almaty.
KazNPU. Abai
Publisher "Ulagat" Kazakh National
Pedagogical University named after
Abai

Шоканов А.К., Назымбеков Г.И., Омарова А.Н. Мессбауэровские исследования сверхтонкой структуры и электронного состояния нано магнитных частиц на основе оксидов железа.....	60
Батпенова Р.А., Рустемова С.И. Применение художественного текстиля в дизайне одежды.....	63
Әбжан Г.М., Абылханова Г.А. Өзін-өзі жетілдіре алатын бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеу тиімділігі.....	67
Байғалиев Ә.М., Мустафа Т. «Ер есімі – ел есінде» мәңгілік мұра ретінде.....	70
Толысбай К., Ибыжанова М.Б. Мектепке дейінгі балалармен әлеуметтік жұмыс.....	74
Шаяхметова А.А. Мастерство концертмейстера в работе с инструменталистами.....	77
Омарова Е.Ө., Джазыкбаева Ш.С. Салтанатты кештерге арналған жанұялық комплекттер.....	

ӨОЖ: 373.1.02

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ӨНЕРІНІҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫ

Ш.Ә. Ақбаева – Абай атындағы ҚазҰПУ, Бейнелеу өнері және сәндік қолөнер теориясымен әдістемесі кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Суретшілер Одағының мүшесі, ҚР Педагогика Ғылымдар Академиясының корреспондент мүшесі

Автор мақалада «дәстүр», «ұлттық мәдениет», «дәстүрлі өнер», «дәстүрлі мәдениет», «руханилық», «менталитет» ұғымдарына терең анықтама береді. Сонымен қатар қазақ халқының дәстүрлі өнерінің ерекшеліктерін, өзінің болмысын, табиғи сипатын, оқыту мен тәрбиелік мүмкіндіктерін, құндылығын, дүниетанымдық маңызын, дәстүрдің мағынасы мен адам дамуындағы алатын орнын айқындайды. Ескі мен жаңаның арасындағы сабақтастықты және дәстүрдің жеке адамдардың жан дүниесіне, көңіл-күйіне де жағымды әсер ететін оң қасиеттерін аша отырып, дәстүрлі өнерді меңгеруге, игеруге және оның негізінде жаңа образдар сомдауға және адамның жан жақты болып қалыптасуына көмектесетін руханилық құбылыс екені сөз етіледі. Мақалада көптеген ғалымдардың дәстүрлі өнер мен мәдениет жөнінде айтылған пікірлері сараланады. Автор сонымен қатар кеңес үкіметі кезеңінде реалистік өнердің қалыптасуына байланысты дәстүрлі өнердің жойылғандығын сөз етеді және жалпы қазіргі кездері дәстүрлі өнердің этномәдениетпен, ұлттық педагогикамен тығыз байланысын, оның жас ұрпақты тәрбиелеуде таптырмайтын құрал бола тұра, бүгінде үлкен маңызға ие екендігі жөнінде айтылады.

Кілтті сөздер: дәстүр, бейнелеу өнері, сәндік қолданбалы өнер, мүсін, сәулет, менталитет, зергерлік өнер, бой тұмар, миф, мифология, зиялылар, дүниетаным, қайта өрлеу, реставрация, ревайвал, мұра

Кіріспе. Дәстүр түсінігін өмір мен танымдық мәніне байланысты қарастырып көрейікші. Қоғам дамуы барысында адамдар арасындағы қалыптасып, өркендеп, өзгеріп отыратын және ондағы тұрақтылықты ретке келтіріп отыратын қоғамдық құралды "дәстүр" дейміз. Қоғамның қай саласында болмасын тұрақтылық болмаса даму да болмайтыны сияқты, дәстүрсіз жаңа нәрсенің қалыптасуы мүмкін емес.

Егер қоғамдық қатынас сатылы дамиды десек, дәстүр әрбір жаңа сатыда сақталумен қатар, өзгеріп, жаңарып отырады. Дәстүрлер арқылы қайта жаңғырту пайда болады. Ол арқылы заманы өтіп бара жатқан ескі қатынас түрлерінен өз заман талап-тілектерін қанағаттандыратын жаңа формалар жүйесі қалыптасып, болашақтағы қатынас түрлеріне жаңаша қуат береді.

Дәстүрдің мағынасы мен адам дамуындағы маңызы ол руханилықтың иесі болып табылатын жанды тұлғаның өздігінен ізденуіне, жаңарып отыруына, өз өмірін шығармашылыққа айналдыруға мүмкіндік береді.

Дәстүр арқылы адамдар өткен дәуірлердегі құндылықтар туралы тек біліп қана қоймай, оның маңызды және қажетті деген элементтерін өз бойына сіңіріп, өзінің рухани мұратына, мақсатына айналдырып отырады. Осындай жағдайда ғана нағыз рухани сабақтастық болуы мүмкін. Рухани дәстүр адамды қайта түлетуі қажет.

Дәстүр жеке адамдардың жан дүниесіне, көңіл-күйіне де жағымды әсер етіп, қуанышқа бөлейді, оларды қоғамдық талаптарға ұжымдастырып, рухани бірлестіктерге ынталандырады. Дәстүр адамдардың қоғамдағы өзара қарым-қатынастарына әсер етіп, ондағы әлеуметтік, психологиялық ахуалдың жақсаруына жәрдемдеседі. Тарихи, рухани сабақтастық - жалпы дамудың, соның ішінде ғылыми, көркемдік дамудың да объективті заңдылығы болып табылады. Дәстүр мен жаңаның арасындағы сабақтастық жоқ жерде ілгері өрлеу, даму болмайды. Өйткені адамзат баласы тарихи дамудың әр сатысында әдебиет пен көркем өнерді, ғылыми жетістіктерді қайталамайды, керісінше жаңаша қалыптастырып, өзгертіп, жетілдіріп отырады.

Сонымен бірге дәстүр шектеуші қызметін атқарады. "Дәстүр – адамдардың қоғамнан даяр күйінде алатын, өздерінің тәртіптерін жөнге түсіріп және әрекетке келтіріп отыратын тетік болып саналады. Дәстүрді бұзғаны үшін берілген жаза тайпалардың бірлігін сақтауға көмектесетін қорғаушы құрал болып табылады" [1,55 б.].

Адам тек зерделі тіршілік иесі ғана емес, сонымен бірге оның бойында қасиетті рух бар. "Руханилық - бұл сыртқы болмыс универсумын тұлғаның ішкі ғаламына этикалық негізде айналдыру қабілеті, сол ішкі әлемді құрау қабілеті арқылы үнемі өзгеріп отыратын жағдайдың алдында адамның өзіне сәйкестігі мен оның еркіндігін жүзеге асыра білуі. Руханилық ақыр аяғында өзіндік мағыналық космогонияға, әлем образының тұлғаның адамгершілік заңымен бірігуіне әкеледі" [2,213 б.].

Жалпы дәстүрлі өнерді меңгеруге, игеруге және оның негізінде жаңа образдар сомдауға көмектесетін және адамның жан жақты болып қалыптасуына көмектесетін руханилық құбылысының бірнеше іргелі

салалардың бір-бірімен тығыз байланысынан өрбиді, түзіледі.

Негізгі бөлім. "Дәстүрлі өнер" ата-бабамыздан келе жатқан көптеген ғасырлар бойы шындалып, санамызда, рухымызда, болмысымызда өзіндік қолтаңба ретінде сіңіп қалыптасқан өнер түрі болып табылады.

Біз бұл жерде екі түрлі нәрсені ескеруге тиіспіз. Біріншісі - дәстүрлі өнерді алғашқы қауымдық кезең өнерімен шатастырмауымыз керек. Себебі дәстүрлі өнерде алғашқы қауымдық кезеңдегі, тіпті одан бергі сақ, қыпшақ-қимақ, түркі мәдениеті өн бойында тұтас сақталып жатқанымен, ол - кейін де өзгерістерге ұшырап, бүгінгі күнге жеткен халықтық өнер.

Екіншісіне, кейбір зерттеушілер дәстүрлі өнер деп 1920 жылдарға дейінгі өнерді жатқызады. Кеңес үкіметі кезеңінде реалистік өнердің қалыптасуына байланысты дәстүрлі өнер жойылған секілді. Бұл да сынаржақты түсінік деп есептеуіміз керек. Себебі қалай мойындамаймыз десек те кеңес үкіметі тұсында қаншалықты қудалауына карамастан дәстүрлі мәдениет өз болмысын сақтап қана қалған жоқ, сонымен бірге бейнелеу өнерімен жарысып, кей жағдайда онымен ұштаса отырып дамып келді.

Сондықтан дәстүрлі мәдениет жөнінде айтқанда, біріншіден, тарих тезінен өтіп, өзіндік сипатын сақтап келген халықтың рухани қазынасы айтамыз. Бұл қазіргі мұражайларда тұрған тарихи көне ескерткіштер болса, екіншіден, қазіргі халық шеберлерінің қолынан шыққан көркем бұйымдар. Үшіншіден, осы халықтық бұйымдардың қазіргі кезеңде жаңаша көрініс табуы. Төртіншіден, осы құбылыстардың балалардың көркем шығармашылығында өз қырынан сомдалуы. Егер осы жағдайды енді мектепке тікелей жанамалап айтатын болсақ, әрине, бұл оқушылардың халықтық мұраны, дәстүрлі өнерді өзінше қабылдауы, байымдауы, бағалауы. Баланың талғамы мен дүниетанымы осы сапаның қалыптасуымен тікелей байланысты.

Біз сөз етіп отырған дәстүрлі өнер өнердің басқа түрлерінен өзгеше болып келеді. Оның өзінің болмысы, табиғи сипаты бар. Яғни дәстүрлі өнер қазақ халқының дәстүрлі өмір салтымен, материалдық және рухани дүниесімен, халықтық психологиясымен ерекшеленетін әлем мәдениетіндегі өз орнымен сипатталады. Сондықтан да дәстүрлі өнер этномәдениетпен, ұлттық педагогикамен байланысты.

Белгілі ғалым С.Ақатай өз мақаласында қазақтың ұлттық менталитетін қазақша өмір сүру дәстүрімен байланыстыра отырып қазіргі мәдениетіміздегі қос ағымды - қазақ немесе казах (ресми) және қазақы (этникалық) мәдениеттерді бөліп көрсетеді [3,81 б.]. Осыған ұқсас ой қазақ философия-сының негізін қалыптастырушылардың бірі А.Х. Қасымжановтың еңбегінде де ұшырасады. Ол "нағыз қазақ" пен "шала қазақ" арасындағы өлшемдер көбінесе ұмытылған, шіріген дәстүршілдік пен "Тамаша" - деп аталатын театралданған шоудың тақырыбын қамтамасыз ететін трагикомедиялық модерннің шекараларын сипаттайды" - деп бүгінгі күннің шындығын дәл нысаналап белгілеген болатын [4,22 б.]. Ал педагог және мәдениеттанушы ғалым М.Х. Балтабаев қазіргі мәдениеттің даму ерекшелігіне арналған монографиясында қазақ менталитетінің өзегі ретінде Батыс пен Шығыстың танымдық формаларының синтезі түрінде көрінетін еуроазияшылдықты насихаттап, келешектегі қазақстандық қоғамды біріктіруші бірден-бір "ұлттық идея" деп үміттенеді [5,84 б.] Ал Д.Кішібеков өз еңбегінде қазақ менталитетінің өзіндік сипатын оның өткенімен, бүгінгісі мен және ертеңімен барлық қырынан байланыстыра қарастырады [6].

Менталитет ұғымына ұқсас "ұлттық мінез-құлық" түсінігі. Ұлттық мінез-құлықтың қалыптасуына да қоршаған орта мен биологиялық фактормен қатар, берік дәстүрлі шаруашылыққа негізделген және нақты тарихи-мәдени жағдайларда қалыптасқан этнопсихологиялық-гомогендік ерекшелік - "қазақылық" немесе "қазақшылықтың" әсері мен маңызы күшті болды.

Ұлттық мәдениет - халық игілігі. Ол өткен уақыт пен қазіргі заманның үйлесімді қасиеттерін жинақтауы керек. Олай болса, осы кезеңдегі мәдениет ауқымы ұлтымыздың тарихи шежіресі, ғасырлар ізін тастаған дәстүрлердің жалғасы.

Дәстүрлі мәдениеттің құндылығын XX ғасырдың басында Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Халел Досмуханбетов басқа да қазақтың біртуар азаматтары табиғи күйінде, тәрбиенің ажырамас бөлігі ретінде түсінді. Олар ұлтымызды оянуға, білім алуға, сауатты болуға шақырды. Кейін бұл арыстардың көбі қазақ алфавитін құрастыруда, оқулықтар жазуда, қазақ фольклорын жинақтауда, газет шығаруда, уағыздау жұмыстарын жүргізуде көптеген жұмыстар атқарды. Міржақып Дулатов өзінің мақалалары мен өлеңдерінде "білімді мыңды жығады, білікті бірді жығады", "жақсымен өткен мәжілістің бір сағаты бір жылға тең", "шығады асыл - тастан, өнер - жастан, тәрбие тәуір болса әуел бастан" деген қанатты сөздер мен өлеңдерінде, мақалаларында алға тартып, халқын оқу-білім алуға шақырады.

Одан кейін тәрбиенің рөлі жөнінде: "Жылқы біткен дүлділ болмайды, құс біткен бұлбұл болмайды",- дей келіп,- "Адам баласы да солай. Жұрттың бәрі шешен, әнпаз, ақын, данышпан болып туа бермейді. "Күйсіз көлік жүрмейді" деген бар. Дүлдүлге де күй керек, бұлбұлға да жайлы орын, көңілді бақша керек.

Адам баласы бәрінен де артық күй тандайды. Туысында қанша зеректік болса да, ғылымсыз, тәрбиесіз кемеліне жетпейді. Кімде-кім өзінің табиғатында не нәрсеге шеберлік барын сезіп, өз жолына түссе ғана көзге көрінеді, - дейді.

Этностың пен өзіндік менталитеттің өзіндік ерекшелігі мен даму сипатына байланысты қалыптасады халықтық педагогика проблемалары этнопедагогикалық мәселелерді түсінуге мүмкіндік жасайды. Сонымен бірге дәстүрлі өнердің табиғи сипатын, оның шығу көздерін ұғуда бұл түсініктерге ғылыми анализ беру құрғақ дау-дамайды азайтады деп ойлаймыз. Оның үстіне әр терминді, ұғымды өз ретінде пайдалануға жағдай жасамақшы.

Дәстүр (латынша, *traditio* - жалғастыру) - тарихи қалыптасқан қоғам үшін пайдалы, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп және белгілі уақыт аралығында сақталып отыратын адамзат тәжірибесінің жалғастығы мен жиынтығы, мәдени мұрасы: әдет-ғұрыптар, ырымдар, жүріс-тұрыс қалыптары мен тәртіптері, үрдістер, жөн-жоралғылар, мейрамдар, церемониялар және т.б.

Адам қажеттілігін өтейтін барлық құндылықтар - материалдық, әлеуметтік және рухани құндылықтар - дәстүрді құрайды. "Салт-дәстүр - тіл мен мәдениет бастауларының анасы", - [7,252 б.] деген 18 ғасырдағы неміс ағартушысы И.Г. Гердер оның жазба мәдениет пен азаматтық қоғам қалыптасқанға дейінгі уақыттағы мәдениетті тасымалдаушы маңызын бағалап отыр.

Дәстүр ұғымы "сабақтастық", "мәдени мұра", "төлтумалық", "ерекшелік" түсініктерімен тығыз байланысты. Ғылыми талдау олардың айырмашылығын талап етеді. "Сабақтастық" - тарихи-мәдени тәжірибе процесіндегі жаңа мен ескі арасындағы объективті қажетті байланыс. Бұл байланыс тұтастықты қамтамасыз етеді және мәдениеттің үдемелі дамуының алғышарты болып саналады. "Мұра" - бұл уақыт ағымында өзгермейтін өткенге қатысты рухани-мәдени материал және ұрпақтардың рухани дамуының іргетасы болып табылады.

"Төлтумалық" өзіндік дамуға бағытталған қоғамның динамикалық принципі, оның "өмірлік ядросы" деген ұғымды білдіреді. Нағыз мәдениет, төлтумалылығымен, бірегейлігімен (идентичность - *identity*) дараланады. А.Сейдімбековтың сөзімен айтқанда: "Еліктеудің шын аты - қайталау. Рухани сұғанақ (плагиат) болған ел, біріншіден өзінің болашағынан айрылса, екіншіден өзгенің асылын малшылайды" [8, 9 б.].

Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар жанұяда қалыпты қатынастардың бекітілуіне, үлкен мен кіші арасындағы қатынастарды, қалыптар мен ережелерді игеруге, шаруашылық жүргізудің қалыптасқан тәжірибесін жалғастыруға, еңбекке баулуға, ұлттық мәдениет пен тарихты қадірлеуге, ұлтжандылық тәрбиесі мен туған жерге деген сүйіспеншілікті арттыруға, эстетикалық және көркем мәдениетті сақтауға жағдай жасайды.

Белгілі уақыттарда күшейе түсетін дәстүрге қайта бет бұру, оны зерттеуге ұмтылу тарихтағы өтпелі кезеңдерде ерекше мәнге ие болатын қоғамдағы үлкен қызығушылықтан туады. Мұндай жағдайда қоғамның рухани өмірінде "қайта өрлеу", "жаңғырту", "реставрация", "ревайвал" сияқты мәдени элементтер орын алады. Дәстүрлі құндылықтар жүйесі дағдарысқа ұшыраған тұста дәстүрлерді заман талабымен үйлестіру мәселесі туындайды. Бұл жағдайда қоғамда "дәстүршілдік", "жаңашылдық", "архаистік", "батысшылдық" т.б. тенденциялар пайда болады.

Қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті кеңес дәуірі тұсында тоталитарлық режимнің қысымымен "мазмұны пролетарлық, түрі ұлттық социалистік мәдениет" деген ұранмен мәдени қуғындаушылықты бастан кешірді. Оның салдары ұлттық сананың мәңгірттенуіне әкелді. Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан кейін 90-жылдардың алғашқы жартысында халқымыздың ұлттық дәстүрлерін қайта жаңғырту барысында бұқаралық сипатта көптеген іс-шаралар атқарылды. Ал соңғы жылдарда нарықтық экономиканың өмірге терең енуі мен батыстық өркениеттің "жемісі" - бұқаралық мәдениеттің дамуына барынша кері әсерін тигізуде.

Ұмыт қалған дәстүрлер мен ұлттық дүниетаным ғылыми тұрғыда зерттеле бастады. Ә.Марғұлан, Х.Арғынбаев, Ө.Жәнібеков, Ә.Тәжімұратов, С.Ақатай, М.С. Мұқанов, А.Сейдімбеков, С.Қасиманов, Б.Байжігітов, Н.Шаханова т.б. еңбектерінде дәстүр философиялық-этнографиялық-мәдениеттанымдық тұрғыда жан-жақты қарастырылады.

"Дәстүрлі", "мәдениет" түсініктеріне теориялық анықтамалар жасап, оларды жіктеп өткеннен кейін дәстүрлі өнердің көркемдік сипатына тоқталып, олардың атқаратын функциялық және көркемдік міндетіне байланысты жіктеп өтуімізге болады. Алдымен, дәстүрлі өнер түсінігі өнердің қандай түрлерін қамтиды екен соған тоқталып өтейік.

Егер дәстүрлі өнерді бейнелеу өнеріне қатысты талдайтын болсақ, оған алдымен қол өнерінің түрлері және дәстүрлі сәулет, мүсін өнерлері кіреді.

Қол өнері - ғасырлар бойы шыңдалып практикалық іс-тәжірибе негізінде қалыптасқан іс-әрекеттің жемісі. Сондықтан ондағы шеберлік "қалыптау", "өру", "тігу", "бастыру", "қашау", "құрастыру", "түрлен-

діру", "бейнелеу" секілді "қолдан қолға", "атадан балаға" берілетін дәстүрлі тәжірибемен байланысты.

Халық қол өнері, яғни дәстүрлі өнер киіз үйдің ағашын, жабынын дайындаудан, оның ішіне қойылатын мүлік-жиһаздарын әзірлеуден, көшу, қону, жол-жорық, қару-жарақ жабдықтарын жасаудан, киім тігуден, әшекей сәндік әсем бұйымдарды дайындаудан т.б. көрінді. Бір сөзбен айтқанда көшпелі өмірдің табиғи болмысын құрайтын да, оның сәнін келтіретін де осы нәрселер мен бұйымдар еді.

Дәстүрлі өнерде әйелдер айналысатын өнер түрлері өрмек тоқумен, киіз бастырумен, сырмақ сырумен, кесте тігумен, шілтер шалумен, тері киім тігумен, ши ораумен, түрлендірумен байланысты болса, ер адамдар ағаш ию, сүйек ою, мүйіз балқыту, тас қашау, металл өңдеу, оны өрнектеу секілді іс-әрекеттермен шұғылданды. Кей жағдайда атқаратын ісіне қарай қол өнері үш топқа бөлінеді:

1. Шеберлер (ағаштан түрлі бұйымдар жасап, киіз үй жабдықтары мен тоқылатын бұйымдарды дайындайтындар)

2. Зергерлер (алтын, күміс мәдендері мен асыл тастарды пайдаланып, әшекейлі сәндік бұйымдарды дайындайтындар)

3. Ұсталар (ат әбзелдері секілді темірден заттар соғатындар).

Дәстүрлі өнер шығармаларының өзі жүктеп отыратын, оның өзінің бойынан шығатын бірнеше міндет бар:

- дәстүрлі өнер - эстетикалық тәрбие көзі. Педагогикада ол халықтық педагогикамен байланысты. К.Д. Ушинский халықтың өзіне ғана тән табиғилықсыз тәрбие болуы мүмкін емес деп ойлайды. Тәрбие өздігінен қалыптаспайды, ол халықтық рухпен бірге қалыптасады [9]. Дегенмен оны халықтық педагогикамен ғана шектеу оның даму өрісін тарылтқан болар еді. Ол қазіргі ең жетік деген педагогикалық ілім айналысатын зерттеу объектісіне айналуға тиіс. Себебі ол қазіргі заманғы этнография, философия, өнертану, әдебиет, мәдениеттану, т.т. пәндердің көкейкесті мәселелерін қамтып отыр. Осы мәселелер оқу орындарының әдістемелік материалдарына енуге мүмкіндігі әбден мол;

- дәстүрлі өнер жастардың мінез-құлқындағы тәртіптің ұйытқысы. Педагогикалық канон дәстүрлі өнердің өн бойында жинақталған. Оның әсері діни ережеден кем емес;

- дәстүрлі өнер өзінің табиғи сипаты жағынан әдет-ғұрыпты сыйлауға, меңгеруге, игеруге тәрбиелейді. Әдет-ғұрып шектеушілік емес, керісінше адам бойындағы адамгершілік қасиеттерді аша түседі;

- дәстүрлі өнер өрелі рухтың ұйытқысы салт-сәнділікті ұғынуға мүмкіндік жасайды. Көшпелі өмір барысындағы әр түрлі мейрамдарда, той, ас беру секілді шерулерде халқымыз ерекше сәнденіп, осы тойда бүкіл өнерін көрсетуге тырысқан. Ол қыз қуу, бәйге, көкпар, алтыбақан, айтыс, тартыс т.б. секілді көптеген ойындар. Осы ойындардың әсемдігі жағынан маңызы өте зор;

- дәстүрлі өнердің жоғарыда айтылған қасиеттері баланы сұлулықты түсінуге ғана баулып қоймай, оның адамгершілік, мейірімділік, әділеттілік секілді қасиеттерін жетілдіреді;

- дәстүрлі өнердің (қол өнері, сәулет өнері) пішіні, кескіні, өрнектері, жалпы сұлбаны образды форма құрайтындығы түсінікті. Сондықтан да бейнелеу өнері сабағында форма мен мазмұн бірлігін анықтауға мүмкіндік жасайды. Сонымен бірге дәстүрлі өнерде форма мазмұнсыз да қатыса береді. Оған себеп, біріншіден, көптеген өрнектердің, көркем бұйымдардың мазмұндық мәні қазіргі кезде ұмыт болды. Екіншіден, олар жай ғана сәндік бұйым ретінде қатыса алады;

- ең ақырында біз дәстүрлі өнер бұйымдарының әдет-ғұрып, наным-сенім, киелілік мағыналарының негізінде оқушының дүниетанымдық көзқарасын қалыптастырамыз.

Дәстүрлі өнерді осы өнер түрлерінде пайдалана білу белгілі әдебиет сыншысы М.Қаратаевтың 1960 жылдары айтқан ойымен сәйкес келеді: "Тұскиіз, оюлы текемет, кілем, сүйекті өрнек, кесте өрім - міне, осы өнердің бәрін халық жасаған, халықтың әсемдікті сүю сезімі, талғамы осы өнерде бейнеленген... өнердің халықтың арғы негізінен қол үзбедер, себебі өнердің шын мәнісіндегі халықтығы ғана жақсы. Ол талғамның, өміршендіктің, өшпес әсемдіктің кепілі болып табылады" [10, 26-27 б.].

Жас суретшілер қаншалықты модернизмге немесе өнердегі басқа да жаңа өтпелі ағымға еліктегенмен кез-келген бағыттың, кез-келген шығармашылық ізденістің негізінде халықтық болмыс сақталған дәстүрлі өнер жатады. Ол тақырып, сюжет, мазмұн, форма күйінде көрінуі мүмкін. Бірақ ол әңгіменің басқа жағы.

Маңғыстау жеріндегі қорымдарда сақталған монументті мүсін түрлерінен мысал келтірген кезде, біз, біріншіден, сыртқы сұлбасы кісітастарға ұқсас болып келетін вертикальді ескерткіштер – құлпытастарды айтамыз. А.Медоев дінгек тәріздес тас ескерткіштердің бойында менгир түсінігі жатыр дейді. Құлпытастар мәнін ұқтыру барысында балалардың дүниетанымдық түсінігіне игі әсер етуге болады.

Монументті мүсіндердің екінші түрі - қойтастар мен арқартастар. Қорымдарда қойтастардың бір-бірін қайталамайтын мыңдаған түрлерінің кездесуі кездейсоқ жағдай ма? Бұрын біз ою-өрнектегі қошқармүйіз-

дің орталық орын алатынын айтушы едік. Енді, міне, қойтас және қошқартастың да дүниетанымдық түсінікте, қазақтың тұрмыс-салты мен дәстүрінде жалғасын тауып отырғанын байқаймыз. Ол халықтың бүкіл рухани болмысын өз бойына жинақтайды. Оқушының көркемдік талғамына игі әсер ету барысында біз берілген мысалдарды орынды пайдалануға мүмкіндігіміз бар.

Ерте және орта ғасырлардағы оба түрлері, қала құрылыстары, Айша-Бибі, Бабаджа-Хатун, Қозы Көрпеш-Баян Сұлу, Домбаул, Жошы хан, Алаша хан, Қожа Ахмед Йассауи жәдігерлері, Маңғыстау қорымдарындағы сағана там, төрткұлақ, күмбез там, мінтас түрлерінің көркемдік пластикасы, естетикалық сымбаты, түзілімдік сипаты, оқушының тарихи-рухани-мәдени дүниесін тәрбиелеуге, олардың біліктілігін арттырып, жан жақты қалыптастыруға мүмкіндіктер жасайды.

Қорытынды. Ғалымдар ұлттық төлтума өнеріміздің ілгерілеуіне кедергі болып отырған қазіргі таңдағы кеселдер жөнінде нақтылай көрсетіп айтып келеді. Қазіргі таңда бұл кеселдердің алдын алмасақ, жеткіншек ұрпақты рухани жағынан тәрбиелеуде сыңаржақтылыққа ұрынуымыз мүмкін. Мектепке арналған білім беру тұжырымдамаларын, оқу бағдарламаларын жасау барысында ескерілетін сыңаржақтылықтардың бірі жастардың алуан түрлі жат мұраттарға, идеалдарға ұмтылушылығының табиғатын ұғумен байланыстыруымыз керек. Олар ұлттық өнердің төлтума қалыбын тұншықтыруда. Бұл мәселені бұрын қозғаған болсақ, оны айтқан адамның өзін "ескіні көксеуші", "артта қалған", "ұлтшыл" деген кінә таққан болар едік. Дегенмен қазір жағдай өзгерді. Халықтық ұғымдарды, дәстүрлі дүниетанымды байтадан жаңғыртуға мүмкіндік мол. Осының негізінде дәстүрлі өнер негіздерін мектепке де енгізуге болады. Бірақ санамызға 70 жыл ішінде мықтап енген өнер жөніндегі танымдық категориялар оны ойдағыдай барынша тұжырымды, жүйелі етіп енгізуге мүмкіндік бермей отыр.

Қазақ дәстүрлі өнерінің көркемдік сипатын, оның мазмұндық мәнін қарастырған уақытта батыстық өнер үлгілерімен немесе орыс өнеріндегі реалистік қағидалармен, кеңес дәуіріндегі социалистік реализм өнерінің көркемдік мүмкіндіктерімен шектелуге болмайды. Біз шектелу жөнінде ғана айтып отырмыз. Одан өнердің бұл көріністерін ескермеуіміз керек, білмеуіміз керек деп ешкім айтпайды. Керісінше заманымыздың ұлы жазушысы Мұхтар Әуезов: "Бұл өз тілін, әдебиетін білмеген, қадірлемеген адам толық мәнді интеллигент емес деуге болады, - дей келіп, - екі тілдің мәдениетін бойға сіңіру ол адамды кең тынысты етеді... Екі бірдей тілдің болу - екі енеге төл өскендей, екі жақты нәр қасиет, қуат береді", - деген болатын [11,452 б.]. Біз осы тұжырымды дамытып, екі тілмен де шектелуге болмайды. Орыс қазақ мәдениетімен бірге әлемдік озық үлгілі өнерін және әлемдік мәдениетте өз орнын қалыптастырған жетік өнер туындыларын білуіміз керек демекпіз.

Біздің айтатынымыз кез келген өнер құбылысы, соның ішінде орыс, батыс, шығыс, кеңес дәуіріндегі өнер туындыларын бір калькамен, бір шаблонмен, бір жақты қарастыруға келмейді. Қазақ өнерінің өзіндік ерекшелігі, өлшенетін, бағаланатын критерийлері бар деп айтпақшымыз. Дәстүрлі немесе халықтық өнер әруақытта дүниетанымдық көкейтесті мәселелермен байланысты.

Ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар таза түрінде және қарым-қатынастардан, қоғамдастықтан тыс қалыптаспайды дейді ғалымдар. Ұлттық сезім - ерекше әлеуметтік-психологиялық құбылыс, ол және сыртқы әсерлерге тез бой алдырады, тез қызуланып, сағы тез сынады. Сондықтан ол үнемі тәрбиелеуді және ақыл-парасат тарапынан бақылауды қажет етеді. Жеке тұлғаның ұлттық сезімін тәрбиелеу айналасындағы ортаның қалыптасқан, олар үшін өмірлік қағида болып табылатын белгілі-бір құндылықтармен толықтыру арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Ақыл-ойдың бақылауындағы және белгілі-бір ортаның ықпалындағы ұлттық сезім ізгі, адамгершілікті болады. Табиғи, биологиялық, тектік нышандармен органикалық түрде астарласады. Бірақ ақыл-парасаттың өзі адамдардың қандай да бір бөлігінде, ал кейбір жерлерде едәуір бөлігінде әртүрлі қоғамға қарсы идеялармен, психологиялық тойымсыздықпен, өзімшілдікпен, басқа ұлттық құндылықтарды қабылдамау арқылы да ластануы мүмкін" [12, 63 б.].

Дәстүрлі дүниетаным үшін мифология жалғыз бола алмайды. Бұл жерде діннің де рөлін айта кеткен жөн. Дүниеге діни көзқарас және соған сәйкес келетін дүниетаным типі алғашында мифологиялық сана шеңберінде қалыптасады екен. Алайда миф пен діннің арасында айырмашылық бар. Өйткені миф нақты бейнелер арқылы қабылданады.

Мифтік аңыздар мен эпсаналар дәстүрлі өнердің пластикалық сипатын ауызша суреттеуге, оны бейнелеп түсіндіруге көмектеседі. Мифті табиғат пен қоғамдық өмірдің синкреттік образды бейнесі ретінде қарастыруға болады.

Сондықтан да қол өнері бұйымдарында, соның ішінде зергерлік өнерде мифтік бейненің пластикалық көрінісін байқауға болады. Зергерлік өнерде алдымен пәле-жала, қауіп-қатерден қорғаушы ретінде көрінсе, екіншіден, ол - әлемдік модельдің бейнесі. Одан кейін ол эстетикалық қасиетке ие. Зергерлік өнер қол өнері бұйымдарының ішінде ерекше көркем, сәнділікпен байланысты өнердің түрі.

Қазақ дәстүрлі мәдениетінде пішін, бояу түсі, өрнек сызықтары ғана емес, материалдың өзі де рәмізді мағынаға ие. "Зер" сөзі алтын деген мағына білдіргенмен, қазақ зергерлерінің сүйіп пайдаланатын материалы күміс болған. Күміс-киелі материал. Бұрыннан күміспен тазалық түсінігі байланыстырылады. Мысалы, жаңа түскен келін тағам жабдығымен еркін араласып кетуі оған енесі өзінің білезігін сыйлаған немесе жігіт келіншегіне әдейілеп күмістен қос білезікті жүзік соққызған. Сәбиді қырқынан шығарғанда да оны күміс теңге салынған суға шомылдырады.

Ал, кейбір әшекейлердің кейінгі кездері әдебиеттерде айтылып жүрген мағынасына тоқталсақ, олардың көркемдік шешімінің кездейсоқ болмағандығын байқаймыз.

Халық әшекейлері тәрбие-тәртіпке, әдет-ғұрыпқа, салт-сәнділіктерге лайық туындалған. Қазақтың көшпелі тұрмыс жағдайында адамгершілік, мейірімділік, әділеттілік тәрбие ұғымдарын жастарға осындай дүниелер арқылы жеткізіп, түсіндіріп отырған.

Сөйтіп, зергерлік бұйымдардың пішіні, кескіні, өрнектері, атқарар қызметі әдет-ғұрып, наным-сенім, киелілік мағыналарына ие. Сондықтан қазақ халқының эстетикалық дүниетанымы әуел бастан зергерлік бұйымдарда оның формасынан, композициясының структуралық түзілімінен көрініс тапты. Кез-келген әшекейдің бойтұмарлық қасиеті болғандығын байқауымызға болады. Әрине, бұрынғы кезде де, қазір де өзінің әсемдік, көркемдік сипатын зергерлік бұйымдар жоғалтқан жоқ.

Әрине, біз мәдениетімізді бүкіл әлемге таныту үшін көркем өнердегі ұлттық бейнемізді анықтап, жалпы адамзаттық игіліктерді тереңірек меңгеруге тиіспіз. Оны түсіну үшін алдымен біз еуропалық классикалық реалистік үлгідегі бейнелеу өнері мен ғасырлар бойы қалыптасқан және өзінің тұрақты сипаттық белгілерімен анықталатын халықтық шығармашылықты қамтитын мүсін, сәулет, қол өнері секілді атадан балаға мирас болып келе жатқан дәстүрлі өнер түрлерінің өзіндік ерекшеліктерін нақтылы да тереңірек зерттеуіміз қажет деп ойлаймыз.

1 Машанов А. *Өнер мен ғылымның тоғысқан шұғыласы* // Жұлдыз, - №9, 1975.

2 Крымский С.Б. *Контуры духовности: Новые контексты индивидуальности / Вопросы философии*, - №12, 1999.

3 Ақатай С. *Қазақтың ұлттық менталитеті* // *Культура - сущность нации: Ғылыми матер. жинағы / Жалпы ред. Д.Исабеков, Е.Б. Иманбек*, - Алматы, 1998, - 212 с.

4 Касымжанов А.Х. *Стеллы Кошо Цайдама*, - Алматы, 1998, - 212 с.

5 Балтабаев М.Х. *Современная художественная культура Казахстана: гносеология, ментальность, приемственность, перспективы*, - Алматы, 1997, - 156 с.

6 Кішібеков Д. *Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең*, - Алматы, 1999, - 200 б.

7 Гердер И.Г. *Идеи к философии истории человечества*, - М., 1977, - 703 с.

8 Сейдімбек А. *Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Оқу құралы*, - Алматы, 1997, 464.

9 Ушинский К.Д. *О народности в общественном воспитании*, *Собр. соч. т.2*, - С. 482.

10 Қаратаев М. *Әсемділікке үйрететін ұстаз*, - Алматы, 1965.

11 Әуезов М.О. *Жиырма томдық шығармалар жинағы, Т.19*, - 412 б.

12 Марданов Қ. *Өзгені өзіңдей сыйласаң... (ұлттық, жалпыадамзаттық құндылықтар хақында)*. *Ақиқат*, 1999, - №1, - Б. 62-67.

Резюме. Автор дает определение к значениям таким понятиям как: «традиция», «национальная культура», «традиционное искусство», «традиционная культура», «духовность», «менталитет». А также автор определяет природный характер, образовательные и воспитательные возможности, ценность, мировоззренческую сущность, роль и значение в человеческом развитии традиционного казахского искусства. Автор затрагивает вопросы глубокого изучения традиционного искусства и сравнивает новое и старое искусство. Традиционное искусство мощно взаимодействует созданию новых изобразительных образов и средств, опираясь на древние традиции и на национальную культуру казахского народа. Он также является духовным явлением при формировании и развитии разносторонней личности в современном обществе. В статье автор глубоко анализирует труды известных отечественных писателей, деятелей искусств, ученых, педагогов по традиционному искусству казахов и национальной культуре казахского народа. При становлении и развитии профессионального реалистического искусства Казахстана в советские периоды традиционное казахское искусство полностью исчерпало свое существование, но как же иначе оно же было тесно взаимосвязано бытием казахского народа. На сегодняшнее время традиционное искусство очень тесно сотрудничает с национальной педагогикой и этнокультурой, так как оно является мощным воспитательным орудием и силой при формировании и в развитии будущего поколения Казахстана.

Ключевые слова: традиция, изобразительное искусство, декоративно-прикладное искусство, скульптура, архитектура, ювелирное искусство, амулет, миф, мифология, интеллигент, мировоззрения, менталитет, эпоха возрождения, реставрация, ревайвал, наследие

Summary. The author gives a definition of the values of such concepts as "tradition", "national culture", "traditional arts", "traditional culture", "spirituality", "mindset". The author defines the natural character, and educational opportunities, valuable ideological entity, the role and importance of human development in the traditional Kazakh art. The author raises questions

about the traditional art and compares new and old art. The traditional art of powerfully communicates a new pictorial images and tools, based on ancient traditions and culture of the Kazakh people. He is also a spiritual phenomenon in the formation and development of versatile personality in contemporary society. In the article, the author analyzes the works of famous domestic deep writers, artists, scientists, and educators on traditional art and national culture of the Kazakh people. The formation and evolution of.

Key words: tradition, fine arts, decorative arts, sculpture, architecture, jewelry, amulets, myth, mythology, intellectual, philosophy, mentality, Renaissance, restoration, revival, heritage

УДК: 780.8(045)

БАЛАЛАР МУЗЫКА МЕКТЕБІНДЕ ОҚУШЫЛАРҒА ҚОБЫЗ АСПАБЫН САТЫЛАЙ ҮЙРЕТУ ЖОЛДАРЫ МЕН АЛҒАШҚЫ ШАРТТАРЫ

Ж.И. Бултирикова – *Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институты, "Музыка және бейнелеу" өнері кафедрасының аға оқытушысы*

Бұл мақалада қобыз өнерін ұлықтай отырып, қазақтың дәстүрлі аспаптық өнеріне деген жас ұрпақтың қызығушылығын тудыру, жастарды өнерге, әсемдікке, табандылық пен қажырлылыққа тәрбиелеу мақсатында музыка мектебі оқушыларының қобыз үйрену жолдарын дамыту.

Аспаптық шығармашылық арқылы оқушылардың бойындағы мәдени құндылықтарды дамыта отырып, музыка мектебі оқушыларының ойнау шеберлігін арттыруды көздеп, барлық ережесін сақтай отырып, қобыз аспабын сатылай үйрету жолдары, әр балаға жеке практикалық сабақ жүзінде алғы шарттары қарастырылады.

Қазақтың аспаптық өнері тарихынан сыр шерте отырып, Балалар музыка мектебінде оқушыларға қобыз аспабын сатылай үйрету барысында оң және сол қолдарының қойылымы туралы баяндайды. Қобызда ойнау ерекшелігі, ойнаудың алғашқы сатысы көркемделіп кестеленген.

Кілтті сөз: фразаға бөлу, этап, гармониялық фактура, динамикалық ерекшеліктерін, аппликатура

Қазақтың аспаптық музыкасы сан ғасырлар бойы дамып, аса бай көркемдігімен ерекшеленеді. Тамыры тереңде жатқан осынау мәдени мұрамызды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу жалғасын тауып келе жатқаны бәрімізге мәлім. Соның ішінде қазақтың ежелден келе жатқан қасиетті де қастерлі музыкалық аспаптарының бірі - қобыз. Ғасырмен үндескен қобыз аспабы халқымызға рухани азық болып, атадан балаға, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып біздің заманымызға жеткен.

Сондықтан қобыз күйлері жыраулар өнерінен бастау алады. Бұл тұста күй атасы Қорқыт бабамыздан бастау алған қобыз өнерін бүгінгі күнге сол қалпында жеткізген тұлғалардың есімін тілге тиек етсек артық болмайды. Қорқыт бабамыздың қобыз өнерін дамытуға Кетбұға, Кербала, Айрауық, Ықылас Дүкенұлы, Жаппас Қаламбаев, Дәулет Мықтыбаев сынды ұлы күйшілер зор үлес қосқан. Ал XX-ғасырдағы қобыз өнерін жалғастырудағы Қуаныш Әжімуратов, Базархан Қосбасаров, Раушан Нүрпейсова, Досымжан Тезекбаев, Фатима Балғаева, Қиятай Ахметова, Кәмәш Намазова сынды қобыз өнерінің майталмандарын атап өткен жөн. Қазіргі заманымызда осы қобыз өнері Қазақстанның түкпір-түкпірінде кеңінен насихатталуда [1, 13 б.].

Осы орайда бүгінде біздің Қостанай облысы Арқалық қаласындағы Б.Байқадамов атындағы балалар музыка мектебінде, Торғай гуманитарлық колледжінің "Музыка" бөлімінде және Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институтының 5В010600-"Музыкалық білім" мамандығында да осы киелі аспап «қобыз» сыныптары бар. Қобыз аспабын меңгеру үшін, адамға ең алдымен шыдамдылық және қажырлы еңбек керек. Өйткені басқа аспаптарға қарағанда меңгеру жолдары сәл қиындау келеді. Алдымен қобыз аспабының қойылымын әу бастан дұрыс бастау керек, әсіресе оқушының ысқышты ұстап үйрену ережесі көп уақытты талап етеді. Сондықтан қобыз үйренудің алғашқы шарттарынан бастаған жөн.

Сабақ беру әдістемесі педагогикалық тәсіл-амал жүйесінен тұрады. Соның көмегімен ұстаз оқушыға өзінің білімін жеткізеді. Бұл тәсілдер-ұстаздардың көптеген ұрпақ тәрбиесіндегі тәжірибесі негізінде дүниеге келген. Осындай тәжірибелердің негізінде қобызда ойнаудың да қиындығы-сол мен оң қолдың бір мезгілде әр түрлі қимыл-әрекеттер жасауы керектігінде, дыбыс әдемі шығуы, тырнақ көбесін дұрыс қолдана білуге байланысты екендігі анықталады. Жүргізілген сан қилы тәжірибелердің нәтижесі-сол және оң қолды біршама уақыт бөлек қоюды оқыту керектігін түсіндіреді. Оң қолды бөлек қою әуелі қарындашпен, кейін қыл ысқышпен жаттықтырылады. Музыкалық қабілетіне қарамай-ақ оқушыға да алғашқы табиғи қалпын сақтай отырып, еркін ойнау үшін қолын дұрыс қоя білуді үйретуге болады. Істің мәнісі

алғашқы үйрету әдісінде. Алғашқы үйрену қиынға соғатын оқушылар үшін оңайланатын амал-әдістер жасалуы керек. Тұтас жинақталған амал-әдістерді үйреткеннен гөрі жеке-жеке тәсілдермен үйреткен жеңілдеу тиеді. Жекелеген амал-әдістерді әрқайсысын бөлек үйреніп болғаннан кейін оларды тұтас қосып үйрету әрине, жақсы нәтиже берері сөзсіз.

Бала тәрбиесіндегі қоршаған ортаның шешуші рөл атқаратыны анық. Әрине бірінші орында отбасы мен мектеп. Ұстаздық оқушысы және оның ата-аналарымен жақсы қатынаста болуы оған баланың үй және тұрмыс жағдайын жақсы білуге көмектеседі. Мұндай өз-ара байланыс шәкіртінің мінез-құлқын қалыптастыруға ықпал етуіне, көзқарасы мен талғамын ұштауға, білім мен ой-өрісін кеңейтуге, тіпті жан-жақты жетілуіне музыка құдыретімен әсер беруге көмектеседі. Ал мұндай жағдайға жету үшін шәкіртінің алдында ұстаздың беделі жоғары, бала қызығатын өмірлік әлеуметтік мәселелеріне қанық болуы керек. Тіпті дауыс қою, отырып-тұру, мимика бет-әлбет қимылы сияқты ұсақ-түйектердің өзі ұстаздың беделін құрайды. Ұстаз әуелі қобызды баланың екі тізесі аралығына қойып үйретіп, содан кейін барып, баланың бос қолын қажетті бағытпен сүйемелдеп қобызға жеткізіп, оны дұрыс ұстауды үйретеді, бірте-бірте дағыландыра отырып, қобызға деген қызығушылығын арттыру [2, 25 б.].

Қобыз аспабын үйрену отырудан басталады. Орындықтың алдыңғы жартысына отырып, оқушы арқасын тік ұстауы тиіс, ал аспапты екі тізесінің арасына қойып, қысып ұстайды, қобыздың басы иектің сол жақ астына тіреледі. Бәрімізге белгілі, қобызда ойнауды үйренудің алғашқы кезеңі негізінен алғанда, шәкірт үшін қызығы аз, зеріктіретін үдеріс. Сондықтан алғашқы сабақтардан бастап қобызға баланың қолдарын дұрыс қояудан басқа, музыка саласындағы басқа дағдыларды да таныстыра отыру керек. Мысалы ән айту, салатын әндерін іріктеу, ноталық сауатын ашу. Жаңа дағдыға қадам жасау шәкірттің ынтасын оятып қызықтырып отырады. Бір мезгілде екі шәкіртті үйрету де жақсы нәтиже береді. Бір шәкіртке қандай да бір жаңа тәсілді көрсете отырып, екіншісіне зер салуды, зейін салуды, зейін қоя тындауды тапсырады. Кезектесіп көрсетіп қайтатауды, ойнап беруді талап етеді. Осылайша екеуінің арасында шығармашылық сайыс көрініс табады. Екеуі де бірін-бірі қамшылай отырып, тапсырманы тез де жеке-жеке меңгеруге құлшынады. Ұстаз өзінің қатысуымен біріне екіншісінің қобызды дұрыс не бұрыс ұстағанын тексеруді, ал байқалған оқулықты түзетуге тапсырады. Келесі сабақта олар өздерінің міндеттерін ауыстырады.

Ұстазды оқушымен алғаш кездесуі және оның мәні. Ұстаз бірінші кездесуге мұқият дайындалады. Өйткені, оқушы үшін елеулі оқиға. Шәкірт музыка мектебіне алғашқы сабаққа келгенде қызықты да ғажайып құбылыспен жүздесетіндей жұмбақ көңілімен табалдырықты аттайды.

Бірінші сабақтың әсері баланың жанында ұмытылмастай терең із қалдырады, тағылымы есте берік сақталады. Ол заңды құбылыс. Қабылдау мүмкіндігіне қарай баланың ойында өзінің ұстазына және оның алғашқы сабағына деген оң немесе теріс пікірі қалуы сөзсіз. Сондықтан ұстаз алғашқы кездесуде балаға жақсы әсер қалдыруға ұмтылады. Ол шәкірттің тек қана игі әсер алуына, сыныпта оның өзін еркін ұстауына, сабақта белсенді де ынталы отыруына, берілген музыкалық тақырыпты жете игреуіне көмектесуге міндетті. Балалар жаңа жағдайда бір-біріне тез үйренеді. Бір мезгілде сабақты екі-үш рет оқушымен жүргізуге болады, музыка әуенімен салтанатты жүру, музыкалық ойын, музыка сүйемелдеуімен ән салу, сонан соң әр баланың ол әуенді күйсандықта теруі. Сол сияқты, есту қабілетін дамыту және нота бойынша сауаттандыру, жетілдіру жағы да ұмыт қалмайды [3, 41 б.].

Қол қойылымы. Ұстаз назары қолдың сыртқы сипатына емес, бұлшық еттердің еркін қимылына көңіл бөлуі керек. Бүкіл дене бұлшық еттерін еркін қозғалысы шәкірттің ешбір қиындық көрмей қолдарының дұрыс қойылуы үшін де, сондай-ақ ойын ырғағы үшін де тиімді табиғи қалып табуына көмектеседі. Аспапта ойнаған тұста балаға ең алдымен қолдарының, сондай-ақ тұлғасы және аяқтарының дұрыс бағыты аса қажет. Отырғанда тұлғасын дұрыс ұстау физиологиялық тұрғыдан да дұрыс екені түсінікті ғой. Ойнау барысында қолдар үздіксіз өзгеріс үстінде болады. Шәкірт аспапта ойнау шеберлігін меңгерген сайын өзінің қол қойылымын, отырысын өз ыңғайына қарай жетілдіре береді. Ұзақ уақыт бойына қобызда шаршамай ойнау үшін музыкант өзін еркін ұстаумен қатар денесін жинақы сақтауы, орындықтың жарты бөлігіне немесе үштің біріне жайғасып отыруы тиіс. Ендігі жерде оқушы ысқыны дұрыс ұстап үйренуі керек.

Оң қолдың қойылымы. Ысқыны оң қолдың саусақтарымен қалыптың біткен жерінен ұстайды, оң қолдың үш саусағы таяқшаны орай ұстаса, төртінші саусағы оның үстіне қойылады, ал бас бармақ ысқыштың таяқшасына ортаңғы саусақтың тұсына қойылады, ұшы таяқшаға тіреліп, еркін бүгілуге және жазылуға тиіс. Қобыз аспабында дыбыс шығару алғашқыда жағымсыздау естілуі мүмкін, бірақ та бірте-бірте дыбыстың таза әрі қоңыр үнді болып шығуы үшін оқушыға көбірек дайындалуы керек болады. Дыбыс жақсы шығу үшін, ысқышты ішектерге қылдың жалпақ лентасымен емес, сәл ысқыштың таяқша-

сын өзіне қарай еңкейте ұстап, ысқыш лентасының бір шетінен жүргізгені жөн болады және ысқыны жүргізу барысында сұқ саусақпен ысқышқа сәл салмақ сала отырып ойнау керек. Балаға қолды дұрыс қоюды жеңілдету үшін саусақтардың орналасуын әуелі қарандашқа қойып көрсеткен жөн. Қарындашты өз салмағында күш-жігер жұмсап, әуреленіп жатпай-ақ түрлі жағдайда ұстап көруге жаттығуға болады. Ал саусақтардың дұрыс қойылуы дағдыға айналған кезде шәкірттің саусақтарына қарындашты ұстатып, қолдың қарындашта дұрыс тұрғанын тексеріп көрген жөн. Қыл ыспаны төмен жүргізгенде оң қолдың буыны сәл иіледі, ал жоғары жүргізгенде буыны иіледі де салбыраңқы кейіп алады. Оқушы қыл ыспаны «ре» ішегімен дұрыс жүргізгеннен кейін, «ля» ішегін де қатар меңгеруі керек. Шәкіртке қыл ыспаны жүргізудің тәжірибелік дағдысын қалыптастыруды дамытуға кіріскенде, алдымен баланың қолының талмауына, неғұрлым жеңіл жаттығуды іріктеп, істі содан бастауды ескерген жөн. Алғашқы жаттығулар үшін қыл ыспаның орта сонан соң жоғары бөлігін пайдаланған дұрыс. Оқушы қыл ыспаның әрбір бөлігінде ойнап үйренгеннен кейін, ысқыштың түгел бойымен орындалатын жаттығуларға ешбір қиындықсыз көше алады. Ұстаз оқушының қолының дұрыс қойылуы мен еркін болуын және қобызда дыбыстың құлаққа жағымды, таза шығуын үнемі бақылау керек. Күнделікті қажырлы еңбек етіп ысқыны дұрыс жүргізіп үйренген соң сол қол қойылымы қойылады.

Сол қолдың қойылымы. Сол қолды шынтақтан ішек деңгейіне дейін иіп көтеру қажет. Барлық саусақтар дөңес кейіпте болып тұрады. Бас бармақ, сұқ саусаққа қарсы орналасады. Басқа саусақтар ішектің үстіне дөңес кейіпте қалады. Алақан қобыз мойнына жабыспай орналасады. Оқушы қобыздың төмен сырғып кетпеуі үшін, оны екі тізесімен қысып ұстайды. Қобызды өз бетімен жақсы ұстауды меңгерген соң, ішек басуды және дыбыс шығаруды үйренуге кіріседі. Алдымен саусақтарды ішекке дұрыс қою үйретіледі. Мұнан кейін әр саусақты түсіріп-көтеріп үйреніп, шәкірт шеберлігін, қозғалыс дәлдігін танытады.

Қобыз аспабын үйрену барысындағы жалпы ереже:

1. Қобызда ойнаған кезде саусақтар ішек аралығына қойылуы қажет, ішекке тырнақтарды тік тигізіп, немесе босағасына қарай аздап қисайта ұстау керек;

2. Бір ішекте ойнағанда барлық саусақтар ішекке бәрі бірге емес, біртіндеп кезекпен дөңестене орналасады;

3. Қолдың анағұрлым еркін қозғалысын сақтау үшін, бас бармақ мойынға жеңіл ғана тиіп тұруы тиіс. Саусақтардың барлық төрт ішек бойында ауысуы ыңғайлы болуы үшін бас бармақ қобыз мойнына емін-еркін орналасады да, қобыз мойнын қыспай, шамамен орта «ре» және «ля» ішегіне қарама-қарсы орналасады;

4. Саусақтардың аталған міндеттерді орындауын жеңілдету үшін, қолды асылған қалыпта ұстау қажет. Қолдың жоғары не жоғарлау ұсталуы біржағынан ойналатын ішекке де, позиция-ұстаным тұғырына байланысты. Ішекке саусақтардың еркін жүруі үшін қолды алғашқы позицияда біршама «орта» биіктікте ұстаған жөн. Сол қолдың дұрыс жолға қоюдың қарапайым тәсілдері осы [4, 22 б.].

Екі қолдың қойылымы қойылғаннан кейін аспапта жаттығулар, гаммалар, этюдтар ойнай бастаймыз. Содан кейін көлемі кіші шығармалар береміз. Шығарманы үйрету үшін төмендегі кезеңдерді пайдаланамыз:

- берілген шығармаға қысқаша талдау жасаймыз (шығарманың атауы, авторы, тональдігі, өлшемі, екпіні);

- шығарманың авторы және шығу тарихы туралы қысқаша мағлұмат беру; -Берілген шығарманы бірнеше рет оқушыға ойнап беру керек;

- шығармаға аппликатура қою;

- шығарманы фразға бөлу;

- шығарманың сольфеджиосын дирижерлау арқылы дауыспен айтып беру;

- шығармадағы нота ұзақтықтарын қол шапалақтау арқылы сольфеджиосын оқушымен бірге айту;

- оқушының өзіне бірінші фразаны қол шапалақтау арқылы сольфеджиосын айтқызу;

- шығарманың бірінші фразасын содан соң қалған фразасын аспапта ойнап үйрету.

Осы жоғарыда айтылған кезең бойынша шығарманы талдап болған соң шығарманы бастан аяғына дейін орындауға көшеміз. Ең соңғы этап шығарманың көркемдік мазмұнын ашып ойнаймыз. Шығарманың оңай түрінен бастап біртіндеп қиындата түсеміз. Мысалы алғашқыда екі фразадан тұратын шығарма берсек ары қарай халық әні, пьеса, менуэт, соната, концерт және т.б күрделі шығармаларды береміз.

Музыкалық шығармаларды оқушыға үйрету үшін мұғалім, ең алдымен, ол шығармаларды өзі жан-жақты білуі керек. Демек, музыкалық шығармаларды үйрету үшін, оқушыға әрбір шығарманы талдап, оның есінде сақталатындай дәрежеде қарапайым тілмен түсіндіре білу қажет.

Музыкалық шығармаларды үйретудің бірнеше жолдары бар, оны түрлі сатыға бөлуге болады. Шығарманы алғаш үйреткенде, оқушыға басынан аяғына дейін бір орындап шығу қажет. Мұның үлкен мәні бар. Алғашқы ойын арқылы оқушыға шығарманың жалпы мінезі, көркемдік суреті айта қаларлықтай әсер етеді.

Бала жаңа шығарманы басынан аяғына дейін ойнап танысқаннан кейін, мұғалім енді шығарманы оған өте жай ойнатып талдауға кіріседі. Шығарманың қиын жерлеріне көбірек тоқталып, шәкіртіне оның игеру жолдарын түсіндіріп, музыкалық құрылысы, ырғағы, мелодиялық ерекшелігі жайлы әңгімелеп таныстырады. Әрине, осы тұрғыдан үйретумен бірге тәлімгер оқушыдан, ең алдымен, шығарманың ноталарын өте дұрыс үйреніп, оған аса ұқыптылықпен қарауды талап ету керек. Біз ноталарды дұрыс үйрену керек дегенде, шығарманың гармониялық фактурасын, динамикалық ерекшеліктерін, шығарманы алғашқы үйрену мерзімінен бастап-ақ түсініп ойнауға тырысу керек деген ұғымды айтып отырмыз. Сондықтан оқушының шығарманы дұрыс түсініп, ырғағы мен мелодиясын бұзбай ойнауын мейлінше қадағалау-үйретушінің жауапты міндеті.

Шығарма үйренуде аппликатураны дұрыс пайдаланудың маңызын еш уақытта естен шығармау керек. Мұғалімнің міндеті-әр оқушының аппликатураны өзі қойып үйренуге жаттықтыру. Нендей шығарма болмасын, ұстаздың жәрдемісіз-ақ оқушының өзіне ыңғайлы етіп тиісті аппликатураны қоя білуі-оның шығарманы дұрыс ойлауына, саусақтарын дұрыс орналастыруына көп көмегін тигізеді. Музыкалық шығармалардың мазмұнын, көркемдік дәрежесін түсіндіру-оның ішкі сырын көңіл-күйі арқылы сезу, беріле орындау деген сөз. Шығарма мазмұны түсінікті болып, музыкалық образды оқушы санасына ой салғанда ғана, орындаушы шығарманы шын сүйсініп ойнайтын болады. Ондай шығармалар оқушының тек сүйікті шығармасы болуымен бірге, оның музыкалық-орындаушылық шеберлігінің өсуіне, музыкалық сана-сезімінің жетіліп, дамуына зор мүмкіншілік туғызатыны анық.

Тәуелсіз Отанымыздың мемлекет ретінде күшеюіне, жастарды ұлттық сезімге тәрбиелеуде, туған халқын, оның бай тарихын сүйіп, әрі қарай бақытты болашаққа бағытталуында киелі қара қобыздың болмысы мен орны айқын.

1 Жақанов И., Хасенов И., Шақанов Б. Қобыз Атасы - Ықылас – Алматы: Рауан, 1993.

2 Мағауин М. Қобыз сарыны. – Алматы: Мектеп, 2003.

3 Қазақ музыкасы. Антология I - том. Көне музыкалық фольклор. – Алматы: ҚазАқпарат, 2005.

4 Уразалиева Ф. – Шілдебаева «Ғасырлармен үндескен қобыз» - Астана, 2006 ж.

Резюме. В этой статье рассмотрены пути развития обучения инструменту кобыз учащимся музыкальной школы через привитие молодому поколению казахского национального искусства, а также через воспитание терпению и толерантности.

Рассматриваются пути изучения через поэтапное обучение в виде практических занятий каждому ученику, с целью развития музыкального мастерства, соблюдая все правила и развивая культурные ценности.

Рассказывается про постановки правой и левой рук в процессе поэтапного обучения в Детской музыкальной школе, сообщая об истории казахского инструментального искусства.

Ключевые слова: делить на фразы, этап, гармоничная фактура, динамические особенности, аппликатура

Summary. This article considers about the ways of development of teaching the instrument kobyz to the pupils of the music school through the inoculation kazakh national art and also through the up-bringing of tolerant attitude.

Ways of learning through the stage-by-stage training in the form of practical lessons for the each pupil for the purpose of development musical skills, keeping all rules.

Key words: to divide into phrases, stage, harmonically facture, dynamical features, fingering

УДК: 37.01:39

АДАПТАЦИЯ КАК ПРОЦЕСС АКТИВНОГО ПРИСПОСОБЛЕНИЯ ИНДИВИДА К УСЛОВИЯМ ИНОЙ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ

Н.А. Шалхарбекова – преп. кафедры «Социальная педагогика и самопознание», ЕНУ им. Л.Гумилева,
С.Н. Ибраимов – магистр педагогических наук, преподаватель, КазНПУ имени Абая

Адаптация - процесс активного приспособления индивида к условиям иной этнокультурной среды на основе целевой и ценностно-ориентационной установки индивида, индивидуальных возможностей достижения (знаний, опыта), результатом чего является выбор адекватной стратегии поведения и позитивной этнокультурной идентичности. Исследования усвоения чужой культуры и адаптации к переменам остаются одними из самых популярных и применимых на практике. Культурное разнообразие, расширение межкультурных контактов, отмена госконтроля законов занятости, интенсивные миграционные потоки и перемещения, социальная мобильность увеличили мультикультурный характер многих стран, добавляя к числу языков и религий иные этнические и культурные фоны на континенте.

Ключевые слова: адаптация, приспособление, этнокультура, условия

Проблема адаптации выходцев из других культур к культуре принимающей страны по праву принадлежит к числу наиболее сложных, неоднозначных и активно разрабатываемых проблем в мировой науке.

Каждый этнос имеет свою среду обитания, свою территорию, свои конкретно-исторические условия, свое особое окружение. Различие этносов есть различие культур. Культура есть универсальный механизм адаптации общества к природной и социальной среде своего существования. Культура - это совокупность материальных и духовных ценностей.

Культура с течением времени приспосабливается к географической среде, вместе с тем влияние последней уже не воспринимается как движущая сила культурного развития [1]. Кроме того, культура адаптируется к социальной среде народов посредством заимствований и реорганизации.

Н.М. Лебедева в исследовании психологии этнических миграций этнокультурную адаптацию понимает как процесс и результат взаимодействия этнических групп как единых и целостных субъектов межгруппового взаимодействия и взаимовосприятия [2].

Перемена места жительства неизбежно влечет за собой необходимость адаптации к новым экономическим, социальным, природным, а иногда и этнокультурным условиям. Во многих случаях она осуществляется болезненно и не всегда заканчивается успешно. Не случайно одной из важнейших проблем всех организованных перемещений населения является проблема приживаемости новоселов.

Шурупова А.С. обращает внимание на то, что особенно сложно протекает адаптация в случае вынужденного переселения [3].

А этнопсихологический словарь даёт следующее определение этнокультурной адаптации: «Этнокультурная адаптация - психологическое и социальное приспособление людей к новой культуре, «чужим» национальным традициям, образу жизни и поведению, в ходе которых согласовываются нормы и требования участников межэтнического взаимодействия» [4]. Хорошая психологическая адаптация зависит от личностных переменных, событий жизни и социальной поддержки.

То есть, адаптация – это качественно новое состояние мигранта. Перемена места жительства неизбежно влечет за собой необходимость адаптации к новым природным, экономическим, социальным и этнокультурным условиям. Во многих случаях она осуществляется достаточно болезненно и не всегда заканчивается успешно, так как при переезде мигранты сталкиваются с рядом трудностей экологического, социально-экономического и другого плана, преодоление которых во многом зависит от адаптивных способностей.

Основные подходы к исследованию факторов, влияющих на процесс адаптации, можно разграничить на две группы:

- первую условно можно назвать экологическими, так как в них подчеркивается возможность изучения деятельности этноса посредством анализа различных параметров природной среды обитания народа - своеобразия климатической зоны, ландшафта, флоры и фауны;

- вторая – социально-экономические условия региона, позволяющие переселенцам благоустраиться на новом месте жительства.

Смена среды обитания, деятельности и социального окружения может привести либо к трансформации культурной идентичности, в том числе и набора убеждений и установок в отношении себя и своего

членства в культурной группе; либо к аккультурационному стрессу как ответу индивида на события жизни, коренящиеся в межкультурном контакте, когда те превышают его возможности справляться с ними (схоже с понятием культурного шока).

Существуют разные стратегии преодоления стресса и повышения адаптивности. Например:

- 1) наступление (планирование, сворачивание прочей деятельности и активное преодоление), при этом снижается уровень депрессии;
- 2) избегание (игнорирование на поведенческом уровне, отрицание, отсутствие позитивной интерпретации), при этом усугубляются депрессивные тенденции;
- 3) принятие (признание проблемы и сдержанная реакция на нее);
- 4) поиск социальной поддержки (стремление найти эмоциональную и практическую поддержку).

Развивая идеи Дж. Берри о стратегиях аккультурации и объединяя концепцию «культурного шока», У.Серл и К.Уорд выделили два типа приспособления: психологическую и социокультурную адаптации [5, 6]. Психологическая адаптация при вхождении в иную культурную среду представляет собой совокупность психологических последствий, включая ясное понимание личностной и этнической идентификации, хорошее душевное здоровье и общую способность достигать чувства личного удовлетворения в обществе пребывания. Понятие психологической адаптации в рамках теории аккультурации в современной литературе интерпретируют как результат исследований культурного шока. Социокультурная адаптация имеет отношение, прежде всего, к поведенческим навыкам и коммуникативным моделям при освоении новой культурной среды. Этот тип адаптации включает в себя способность справляться с ежедневными проблемами в новом культурном окружении, особенно в сферах семейной жизни, работы и учебы. Это понятие относится к парадигме социального научения (таблица 1).

Безусловно, оба типа адаптации тесно связаны между собой и, тем не менее, факторы, влияющие на социокультурную и психологическую адаптации, а также их длительность значительно отличаются друг от друга. К примеру, психологическая адаптация находится под влиянием личностных особенностей, жизненных обстоятельств и социальной поддержки. Напротив, для социокультурной адаптации наиболее важными факторами являются длительность проживания в новой среде, язык, количество контактов и культурная дистанция [7]. Самые большие трудности в этих типах адаптации возникают в начале вхождения в новую культурную среду. Тем не менее, социокультурные проблемы постепенно уменьшаются с течением времени, в то время как психологические трудности, как правило, имеют тенденцию усиливаться [8].

Еще одно определение, которое вошло в терминологический аппарат отечественной этнопсихологии - это межкультурная адаптация. Межкультурная адаптация - это «сложный процесс, благодаря которому человек достигает соответствия (совместимости) с новой культурной средой, а также результат этого процесса» [9, с. 280].

Кроме того, социокультурная адаптация относится к совокупности внешних поведенческих следствий связи индивидов с их новой средой, включая их способность решать ежедневные социально-культурные проблемы (в семье, в быту, на работе и в школе). Психологическая адаптация (определяемая психологической удовлетворенностью и хорошим физиологическим самочувствием) и социокультурная адаптация (то, как индивиды справляются со своей повседневной жизнью в новом культурном контексте) эмпирически взаимосвязаны.

Этническая адаптация рассматривается нами как процесс активного приспособления этнических групп (общности) к изменившейся социально-культурной и природной среде.

Основным способом этнической адаптации является принятие норм и ценностей новой социально-этнической среды (культурно-языковых, хозяйственно-культурных, политических, нравственных, бытовых и др.), сложившихся здесь форм межэтнического взаимодействия (формальных и неформальных связей, стиля поведения, семейных и соседских отношений и т.п.), а также форм предметной деятельности (например, способов профессионального выполнения работ или семейных обязанностей).

Таблица 1. Типы приспособления в иную этническую среду

Психологическая адаптация	«совокупность внутренних психологических последствий (ясное чувство личной или культурной идентичности, хорошее психологическое здоровье и достижение психологической удовлетворенности в новом культурном контексте)» [Лебедева Н.М., 1999, с. 207]
Межкультурная адаптация	«...процесс, благодаря которому человек достигает соответствия (совместимости) с новой культурной средой, а также результат этого процесса» [Стефаненко Т.Г., 2000, с. 280] Синоним этнокультурной адаптации, инокультурной адаптации, кросскультурной адаптации (cross-cultural adaptation) [Kim Y.Y., Gudykunst W. B., 1988]

Этнокультурная адаптация	«Психологическое и социальное привыкание, приспособление людей к новой культуре, чужим национальным традициям и ценностям, образу жизни и поведению, в ходе которых согласовываются нормы-требования и ожидания участников межэтнического взаимодействия» [Этнопсихологический словарь, 1999, с. 6]
--------------------------	---

Она имеет две формы: активную, когда этническая группа стремится воздействовать на среду с тем, чтобы изменить ее (в том числе нормы, ценности, формы взаимодействия и деятельности, которые она должна освоить), и пассивную, когда она не стремится к такому воздействию. Показатели успешной этнической адаптации – высокий уровень приживаемости в данной инонациональной этнической среде, а также психологическая удовлетворенность этой средой в целом и ее наиболее важными для данной этнической группы элементами (например, отсутствие расовой и национальной дискриминации, равные возможности и условия при устройстве на работу, свобода выбора языка обучения и т.д.). Адаптация включает три вида процессов: физиологический, экономический и социальный.

Уровень адаптации и интеграции мигрантов зависит от целого ряда факторов [10]. Очень важным условием успешной адаптации является предварительная подготовка. Как правило, легче и успешнее адаптация проходит у мигрантов, переселяющихся в заранее подготовленное место. В этих случаях до переселения мигранты, как правило, определяют с местом будущей работы, продумывают и оценивают и другие моменты обустройства на новом месте жительства. Наименее готовы в этом отношении стрессовые мигранты, особенно, если миграция возникает стихийно.

Характер адаптации зависит и от продолжительности проживания на новом месте [10]. Длительность адаптационного периода может меняться в достаточно широких пределах - от 1-2 до 3-5 и даже более лет. Люди, живущие в данном месте более 10 лет, воспринимаются как местное население. Наиболее остро адаптационные процессы проявляются в первые пять лет.

Итак, адаптация - процесс двусторонний, и эффективность этого процесса зависит, в том числе, и от образа той социальной среды, к которой адаптируется индивид [11]. Поэтому так важно снизить уровень возникающей в настоящее время социальной напряженности между вынужденными мигрантами и местным населением, сформировать адекватные и позитивные образы друг друга. Социально-экономическая адаптация мигрантов имеет «этническую окраску» [12]. Адаптивное поведение мигрантов, принадлежащих к разным национальностям, различается во всех сферах образа жизни, но особенно выражено в способах получения средств к существованию, некоторых областях быта и духовно-культурной деятельности.

1 Жарикбаев Қ.Б. *Этнопсихология. Учебное пособие.* - А., 1998 г.

2 Лебедева, Н.М. *Эмпирическое исследование психологической адаптации группы к иной природной среде (на примере русских старожилов Закавказья) /Н.М. Лебедева// Духовная культура и этническое самосознание.* – М.: Наука, 1990. - Вып. 1.

3 Шурупова А.С. *Адаптация и приживаемость мигрантов // СоЦис.* 2006. - №6.

4 *Этнопсихологический словарь. Под ред. В.Г. Крысько.* - М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. - 343 с.

5 Berry, J. W. *Immigration, Acculturation and Adaptation / J.W. Berry.* – Ontario, 1996.

6 Searle W., Ward C. *The prediction of psychological and sociocultural adjustment during cross-cultural transitions. // International Journal of Intercultural Relations,* 14, 449-464, 1990.

7 Ward C., Rana-Deuba A. *Acculturation and Adaptation Revisited // Journal of Cross-cultural Psychology.* Vol 30, No. 4, 1999. - Pp. 422-442.

8 Ward C., Kennedy A. *Crossing Cultures: The relationship between psychological and sociocultural dimensions of cross-cultural settings. In J. Pandey, D. Sinha and D.P.S. Bhawuk (Eds.), Asian contributions in cross-cultural psychology (pp. 289-306).* 1996. - New Dehli, India: Sage.

9 Стефаненко Т.Г. *Этнопсихология.* - Москва: ИП РАН, Академический проект, 2000. - 320 с.

10 Смолина Т.Л. *Адаптация к инокультурной среде: анализ родственных понятий // Психология человека: интегративный подход. Сборник статей.* – СПб.: Изд-во АНО «ИПП», 2007. - С. 162-167.

11 Жүкеш Қ. *Ұлттық психологияның сипаты. Көмекші құрал.* - Алматы, 1993 ж.

12 Лебедева Н.М. *Введение в этническую и кросс - культурную психологию: Учебное пособие.* – М.: Ключ-С, 1999. - 224 с.

Түйін. Бейімделу – индивидтің өзге этномәдениет ортасының шарттарына тұлғаның мақсатты және құндылықты-бағдарлы ұстанымдары, жеке мүмкіндіктерінің жетістіктері (білім, тәжірибе) негізінде икемделуі. Өзге мәдениетті қабылдау мен өзгерістерге бейімделуді зерттеу тәжірибедегі ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мәдениеттің сан алуандығы, мәдениет аралық байланыстарды кеңейту, жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік заңнамалардың жойылуы, белсенді миграциялық ағымдар мен көші-қондар, әлеуметтік мобилділік

көптеген елдердің мульти мәдениеттік сипатын өзгерте отырып, тіл және дін, сонымен қатар өзге де этникалық-мәдени ерекшеліктерді кеңейтті.

Кілтті сөздер: бейімделу, икемделу, этно мәдениет, шарт

Summary. Adaptation - process of the active adaptation of the individual to conditions of other ethno cultural environment on the basis of target and valuable and orientation installation of the individual, individual opportunities of achievement (knowledge, experience). Researches of assimilation of foreign culture and adaptation to changes remain one of the most popular and applicable in practice. The cultural diversity, expansion of cross-cultural contacts, cancellation of state control of laws of employment, intensive migratory streams and movements, social mobility increased multicultural character of many countries, adding to number of languages and religions other ethnic and cultural backgrounds on the continent.

Keywords: adaptation, adaptation, ethno culture, conditions

ӘОЖ:373.016

ӨНЕР МЕН БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Б.С. Салауатов – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің «Өнер, мәдениет және спорт» институтының «Шығармашылық мамандықтар» кафедрасының доценті, ҚРСО мүшесі

Автор мақалада өнер мен бейнелеу өнерінің өзіндік тығыз байланысын, ролі мен маңызын, тәрбиелік мәнін айқындады. Сонымен қатар автор өнер мен бейнелеу өнері сөздеріне анықтама беріп, мағынасын терең ашып көрсете отырып, Қазақстанның әйгілі философ, өнертанушы, педагог-суретші, мәдениеттанушы ғалымдарымыздың еңбектерін саралап, талдап өткен.

Кілтті сөздер: эмоция, рационалды, эстетика, өнер, дәстүр, рәміз, көркем, этника, шебер, образ, жанр, кәсіби, бейнелеу өнері, дидактика, принцип

Кез-келген қоғамның тарихи дамуы мен өркендеуі сол елдің ұлттық өнері мен мәдениетіне тікелей байланысты. Оған дүниежүзілік деңгейге кеңінен танымал біртуар туындамалармен өз Отанын әлемге паш еткен Леонардо да Винчи, Микеланджело, Пабло Пикассо сынды тағы басқа күдіретті өнер иелерінің қас шеберліктері мен атақ даңқтары дәлел. Сондықтан да өз халқының ежелгі өнері мен мәдениеті, өмір тарихын, салт-дәстүрін, әдеп-ғұрпын нақтырақ зерттеп білу үшін, оның сан-салалы қырларын оқып үйренудің маңызы зор. “Ел болам десең, бегінді түзе” деген нақыл сөзді Мұхтар Омарханұлы Әуезовтей ғұлама текке айтпаса керек. [1].

Осы тұрғыда атақты орыс эстеті, педагог-суретшісі Б.Неменский былай деген: «Әрбір керемет, әдемі үйлесімді жұмыс бізге ұнауы қажет себебі, ол өзінің үйлесімділігімен, аяқталғандығымен, нақтылығымен, тартымдылығымен біздерге ұнауы мүмкін. Әрбір бұйымдағы әдемілік – ол шынайы әдемілік деген». Бірақ осы айтылған әдемілік әр кездерде адамдарға қызмет ете ме? әдемілік басқа да нәрселерге, мысалы: әлемге деген, рухани өмірдің әдемілігіне, адамның рухани мақсат-мүдделеріне қатынасын анықтай ала ма? [2].

Ал, қазіргі кезеңдегі өз ғалымдарымыздың айтқан нақыл сөздеріне келіп тоқталсақ, олар: көрнекі де танымал ғалым философ, педагог *Б.Казыханова* былай деген: «эстетикалық тәрбиенің мақсаты – ол барлық адамдардың өнерді қабылдау, түсіну, қабілеттерін дамыту және эстетикалық талғамсыз тәрбиені жүзеге асыру мүмкін емес. Сонымен қатар жалпы мәдениетті, эмоционалды тұрғыда бай, әдемілікті бағалай білулерін көтеру қажет. Әрине, ол адамдардан білімділікті, үлкен табандылық пен еңбекқорлықты, іскерлікті қажет етеді» - деген еді [3,56 б.]. Сонымен қатар, өзіміздің әріптесіміз, әйгілі өнертанушы-философ, ғалым, суретші-педагог *Б.К. Байжігітов* былай деген: «Біз өнерді әр уақыт рационалды ой-толғаулар мен эмоционалды көңіл-күйдің үйлесімінде қарастырамыз. Дегенмен өнер тек қана рационалды ақыл-ойға және эмоционалды көңіл күйге бағынышты емес. Кей жағдайда ол композициялық құрылым рационалды шешімдермен де байланысты» - деген. [4,78 б.]

Өнердің дүниетанушылық үлгісінің философиялық мәні дегеніміз - ең алдымен сақ пендесінің еркінен тыс, жаратылысынан оған мүлдем тәуелсіз ақиқат дүние болмысынан адам санасында бейнеленуі. Ал жан иесі табиғатты тек жалаң, самарқау қабылдап қана қоймай, оның жасырын, жұмбақ тылсым тұңғыығына бойлап, мән-мағынасын ашады, суреткерлік әрекет дарытады. Бұл құбылыс сырын жете ұғынып, шынайы бейнелеу арқылы көрінетін рухани белсенді қатынас. Өнер мұраларының үздік үлгілері жаратылысты жан-жақты танудың жаңа бір қадамы ретінде қабылданатыны осыдан.

Қазіргі кезде жалпы «өнер» терминін екі мағынада анықтауға болады. Кең мағынасында өнер адам

баласының жасампаздығын білдіреді де, "ендіру", "жасау", "құру" деген негізден өрбиді. Мысалы, көне гректердің өнерді білдіретін ұғымы "poiesis" - адам қолынан шыққан, өндірілген заттар әлемі ретінде табиғи әлем - "phusike" қарама-қарсы қойылған. Тап мағынасында "өнер" деп көркем шығармашылық үдерісін және оның нәтижелерін (бейнелеу, поэзия, әуен, би және т.б.) айтуға болады.

Өнердің қызметін, қоғамдық сананың, адам танымының айрықша формасы ретіндегі ерекшелігін айқындайтын белгілі бір анықтама беру немесе оның адам өміріндегі маңызы мен мәнін анықтау жайлы тартыстар бүкіл мәдениет тарихында тоқталған жоқ. Өнер жайлы: "табиғатқа еліктеу", "Құдайды тану", "шындықты бейнелеу", "сезім тілі" т.б. анықтамалар берілді. Көптеген теорияшылар өнердің күрделілігі мен санқырлылығына сай оның мән-маңызын тек танымдық немесе идеялық, яки эстетикалық деп біржақты қарастырушылар да болды. Осындай көзқарастарға қанағаттанбай өнертанушылар өнердің бойында таным да, шындықты көре білу де, жасампаздық та, көркем бейне де, рәміз сияқты көптеген мәселелер келісті үйлесімде, тығыз қарым-қатынаста деген тоқтамға келді. Өнер жеке тұлғаның жан-жақты дамып жетілуіне, оның эмоционалды күйіне, интеллектуалды өсуіне ықпал етіп, адамзаттың қордаланған сан ғасырлық мәдени тәжірибесінен, даналығынан сусындауға мүмкіндік береді. Өнер туындысы адам сезіміне қозғау салумен бірге, баяндалған оқиғаны басынан өткізгендей тебіреніске, кейіпкердің қуанышына сүйінген, қайғысына күйінген толғанысқа әкеледі, эстетикалық ләззетке бөлейді. Ол ерекше көркем образды рәміздер жүйесі арқылы, айрықша көркем тіл ретінде көрініп, адамдардың санасына жол табады. Адамның көркем шығармашылық әрекеті сан алуан қалыпта дамып, ол өнердің түрлері, тектері, жанрлары ретінде таратылады.

Өнер, жалпы алғанда, әлемді игерудің тарихи қалыптасқан көркем әдісі ретінде өзіне тән ерекшеліктер мен өзіндік сипатқа ие. Өнердің эстетикалық қызметі арқылы танымдық табиғаты мен тәрбиелік сипаты айқындалады. Әрбір тарихи кезеңнің, сондай-ақ әрбір халықтың өзіне тән эстетикалық талап, талғамдары болады. "Өнер алды - қызыл тіл" деген қазақ мәдениетінде сөз өнерінің орны ерекше болған. Қазақ фольклорының шағын жанрлары – мақал-мәтел, жұмбақ, лирикалық ән-өлеңдер, билер институты тудырған шешендік сөздер табиғатының эстетикалық сипаты басым. Халық музыкасында қалыптасқан әншілік, күйшілік дәстүрлердің де өзіндік болмысы анық. Кең тынысты лирикалық әндер арқылы халық өзінің ішкі сезімдерін сыртқа шығарған болса, күмбірлеген күй арқылы өздерінің эстетикалық әр философиялық ой-толғамдарын жеткізіп отырған. Осы белгісіне орай өнерді әрі эстетикалық, әрі этникалық құбылыс ретінде қарастыруға да болады. Халық мұрасы тұсында оның этникалық арқауы басым болса, кәсіби өнерге келгенде эстетикалық сипаты үстем. Өнер туындылары арқылы өмір шындығын көрсетудің әр түрлі тарихи кезеңдерге тән өзіндік көріністері бар. Соларды саралай отырып, адамзат баласының көркем қиялмен ойлау жүйесінің даму, жетілу жолдарын аңғарамыз [5].

Өткенге көз салсақ, қай ғасырда да философтар, ойшылдар, педагогтар мен социологтар өнердің пайда болу табиғатын ашуға аз көңіл бөлмеген. Атап айтқанда, олар жеке адамның өнерге, қоғамға, табиғатқа деген қатынасын қарастырды. Ал, бейнелеу өнері қоғамның, мәдениеттің, жалпы өнердің дамуына әсер ететін жандандырушы фактор, әрі өте қажетті көз болып табылады. Әр кездері қоғамда ұлттық ежелгі өнері мен мәдениеттің дамуына байланысты адамдардың бейнелеу өнеріне деген оң көзқарасы артып отырды.

Өнертану ғылымы саласында ежелгі Қазақ халқы өнерінің тарихи ерекшеліктерінің қалыптасуының мәні зор. Мысалы, айналадағы ортаны танып-білудегі әсерін орта ғасырдағы Шығыс ойшылдары да зерттеп, дамыта отырып қалыптастырудың мәніне назар аударған. Олар: Әбунасыр Ибн Мухаммед Әл-Фараби (870-950 ж.), Әбуғали Ибн-Сина (980-1037 ж.) т.б. жастарды ұжымда тәрбиелеп, олардың білімге, өнерге қызығушылығын қалыптастырудың жолдарын қарастырды. Орта ғасырдың ойшылы Әл-Фараби - дидактика, оқыту теориясы мен білім берудің психологиялық негізін қамтитын мәселелерге көңіл бөлді. Көрнекті философ Әбуғали Ибн-Сина жастарды тәрбиелеуде ақыл-ой, эстетикалық, адамгершілік тәрбиені тұтас пайдаланудың, оларды ұлттық өнер кәсібіне үйретудің маңыздылығын баса айтқан. Оның дидактикалық принциптері былайша құрылды: жастардың қабілеті мен бейімділігін ескере отырып оқытса, «... егер баланы ұжымда оқытса, ол онда зерікпей, қайта оқытып жатқан пәнге қызығушылығы пайда болып, басқалардан қалып кетпеуге тырысып, жарысқа түседі» - деген болатын.

Қазақ халқының материалдық мәдениетіне, кәсібіне, ежелгі өнеріне қатысты деректерді XIX ғасырда жазылған Ш.Уәлихановтың, А.И. Левшиннің, Ә.Диваевтың, Х.Қостанаевтың т.б. еңбектерінен кездестіреміз. Ш.Уәлихановтың эстетикалық көзқарасы қоғамдық-саяси және философиялық көзқарастармен тығыз байланысты болды. Өзінің зерттеу жұмыстарында ол қазақ халқы мен Орта Азия халықтарының тұрмыс-тіршілігіне, ұлттық әдет-ғұрпына, салт-дәстүрлеріне баса көңіл бөледі. Сөйтіп, өз халқының ауызекі әдебиеті, әсемдік танымы, көзқарасы арқылы эстетикалық

талғамын ашуға ұмтылады [6].

Сол секілді, қазақтың біртуар ағартушысы Ы.Алтынсарин халықтың көркем шығарма туындыларын өте жоғары бағалап, өнердегі және өмірдегі барлық әдемі нәрселердің құндылығын түсінуге тек қана білім берудің арқасында жетуімізге болады деп есептеген. Ы.Алтынсарин өзінің педагогикалық еңбектерінде, тек білімділікке ғана емес, мектеп мәдениетілікке де үндейді. Қазақ қыздарына арналған тұңғыш әйелдер сәнді ұлттық қол өнері мектебінің ұйымдастыруы да Ы.Алтынсариннің қажырлы еңбегі болып табылады. Оның педагогикалық еңбектері көркем эстетикалық көзқараспен тығыз байланысты. Ол: «Мектеп қазақ халқының арасында жаңаша мектеп мәдениетінде өмір сүрудің – жаңа әдет-ғұрып, тәртіп, тазалық, қолөнер мен өнердің үлгісі болуы қажет,» - деп атап көрсетті. Абай Құнанбаевтың эстетикалық көзқарастарын көптеген қазақ ақын-жазушылары мен өнер зерттеушілері (М.Әуезов, С.Мұқанов, М.Сильченко, А.Жұбанов, М.Қаратаев, З.Ахметов, Б.Ерзакович және т.б.) өздерінің еңбектерінде жан-жақты қарастырған. Абай өзінің педагогикалық идеялары мен эстетикалық, көркемдік тұрғыда тәрбиелеу ой-тұжырымдарын ербіте келіп, 27-ші қара сөзіне былай деген екен: «Сократ пен Аристотельдің пікірлері: «Әуелі көзді көрсін деп беріпті, егер көз жоқ болса, дүниедегі көрікті нәрселердің көркінен қайтіп ләззат алар едік... Құлақ болмаса қаңғыр, не дүңгір дауыс, жақсы үн, күй, ән – ешбірінен ләззат алмас едік» - деген екен. Осы терең ойды Абай қырық үшінші қара сөзінде ары қарай толықтырады: «Ол хабарлардың ұнамдысы – ұнамды қалыппен, ұнамсызы – ұнамсыз қалыппен, әрнәшік өз суретімен көңілге түседі... Жан қуатыменен адам хасия қылған өнерлері де күнде тексерсең күнде асады. Көп заманнан тексермесең, тауып алған өнердің жоғалғандығын және өзіңнің ол мезгілдерден бір басқа адам боп кеткендігін білмей қаласың» - деген еді Ұлы Абай [7]. Мұнда әрине адамның көркемдік шығармашылығының негізінде эстетикалық сезімді жатқызуға болады. Абай өзінің шығармаларында эстетикалық түсініктерге, әсемдік, сұлулық, талғам және т.б. эстетикалық категорияларға арнайы талдау жасамағанымен оның өлеңдерінде осы түсініктерді қамтитын мазмұнды шумақтар аз емес еді.

Өнер өзінің бастау бұлағында халықтың тарихи жолы туралы сөз ету үшін төл сөз жеткіліксіз болып қалады, сондықтан да олар себеп-салдарлық байланыстарды орап өтіп, терең көркем оймен қабылдаудың байланыстылығын ояту үшін, символикалық және аллегориялық жинақтаулар дәрежесіне көтеріледі. Өнер өзінің бастау бұлағына, ежелгі халықтық түп негіздеріне ықылас білдіруінде оның этнографиялық, одан кейін поэтикалық дәрежелерінен өткен соң ғана, жаңа биікке шығып, оны пайымдаудың философиялық дәрежесіне көтерілді деуге болады. Сахнаға шыға бастаған суретшілердің келесі ұрпағы, тегінде, алдыңғылардың осы бағыттағы ізденістерін жалғастыра отырып, халықтың менталитетін және өз халқының ежелгі тарихы, мәдениеті, өнері жөнінде терең ұғымды тың түсінуге, сонымен қатар қазіргі заман құбылыстарын да тереңірек пайымдауға болардай етіп тәрбиелеу қажет.

Қазақтың ежелгі өнер шығармашылығында көркем эстетикалық, этносимволдық (рәміздік), сакрольдық (діни-нанымдық), коммуникативтік, информациялық, ырымдық және т.б. әлеуметтік функциялар, сондай-ақ ең бастысы этникалық-тәрбиелік функциялар кешенді синтездікте орын алған. Өнер тарихында көркемдік синтездің бірнеше түрі қалыптасты. Синтездеу барысында бейнелі көркем ойды жеткізуде сан алуан бейнелеу өнерінің түрлері бірігуі мүмкін. Олар: Сәулет, Мүсін, Кескіндеме, Сәнді қолданбалы өнер т.б.

Сондықтан да, болашақ жастарды өз халқының өнерін, мәдениетін, салт-дәстүрін білетіндей етіп оқытып тәрбиелеу әрине болашақ суретші педагог маманға жүктелетіні хақ.

1 Әуезов М.О. *Жиырма томдық шығармалар жинағы*, Т.19, - 412 б.

2 Неменский Б.М. *Мудрость красаты*. - М.: Просвещение, 1987.

3 *Возьми в дорогу красоту*. Казыханова Б., Аимбетова Е. - Алма-Ата: Өнер, 1985.

4 Болат Байжігітов. *Өнер тарихы мен теориясы*. Оқу құралы. «Ислам әлемі» - Алматы, 1999. - 147 б.

5 *Қазақ Энциклопедиясы*. *Қазақ мәдениеті*. Энциклопедиялық анықтамалық - Алматы: Аруна Лтд. ЖШС, 2005.

6 Уәлиханов Ш. *Таңдамалы*, 2-басылым, - Алматы, 1985, - 560 б.

7 Құнанбаев А. *Шығармаларының толық жинағы* = Полное собрание сочинений Т. 2: *Өлеңдер, аудармалар және қара сөздер*, 1954. - 313 с.

Резюме. В данной статье автор раскрывает учебные и воспитательные вопросы через искусства. Анализирует труды известных казахстанских ученых в области педагогики, философии, искусствоведении, эстетики, философии. А также автор выделяет роль и сущность и дает определение и понятие к искусству. **Ключевые слова:** эмоциональный, рациональный, эстетика, искусство, традиции, символы, искусство, этнические, профессиональные, образ, художник, жанр, профессионально, искусство, преподавание, принцип.

Summary. In this article, the author reveals the training and educational issues through art. Analyzes the works of Kazakh scientists in the field of pedagogy, philosophy, art history, aesthetics, philosophy. The author highlights the role and essence and gives the definition and concept of art.

Keywords: emotional, rational, aesthetics, art, traditions, symbols, art, ethnic, professional, image, artist, genre,

professional, beanelew art, teaching, principle

ӘОЖ: 376-056.36

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ТҮЛҒААРАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Д.Т. Салтаков – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің магистранты,
Қаскелең қосалық мектеп-интернатының дефектолог маманы*

Бүгінгі таңда психикалық дамуы тежелген балалардың жағдайы ғалымдарды алаңдатып отыр. Бұндай балалардың тұлғааралық қарым-қатынастары нашар дамыған. Бұл мақалада психикалық дамуы тежелген балалардың тұлғааралық даму ерекшеліктері жайлы айтылады. Себебі психикалық дамуы тежелген балалардың тұлғааралық дамуын психологиялық әртүрлі ойындар мен жаттығулар арқылы дамытуға болады. Мұндай ойындар психикалық дамуы тежелген балаларды мектепте де, үйде де үздіксіз тәрбиелеуге мүмкіндік береді. Себебі қазіргі уақытта психикалық дамуы тежелген балалардың тұлғааралық дамуы өте маңызды. **Көрсетілген міндеттерді шешуде жалпы мектептердің инклюзивті білім беретін сыныптарында оқитын психикалық дамуы тежелген оқушылардың танымдық қабілеттері мен белсенділіктерін, қызығушылықтары мен өмірлік ұстанымдарының қалыптасуына көңіл бөлу керек.**

Кілтті сөздер: психика, бағдарлама, жеткіншек, енжар, ойын

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық, рухани өміріндегі өзгерістер қазіргі білім беру жүйесінде ізгілікті жеке тұлғаны қалыптастыру бағытын көздеп отыр. Еліміздің білім беру жүйесін дамытудағы жаңа бағыттары «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасында, ҚР Білім Заңы, ҚР білім беруді дамытудағы 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Елбасы жолдаулары мен 12 жылдық білім беру тұжырымдамасы т.б ресми құжаттарда қоғамдық өмірді демократияландыру және ізгілендіру жағдайында ұлттық ерекшеліктерді айқындайтын, білімділік және біліктілік, рухани деңгейлерімізді жетілдіретін жеке тұлғалық сапаларды дамыту мәселесі өзекті етіп көрсетіп отыр [1, 2].

Педагогикалық психологияда қазіргі кездегі негізгі ағымдарды, жаңа тұжырымдамаларды негіздей отырып, жеткіншектердің тұлғаралық қасиеттерін дамытып, таным үрдістерін белсендендіріп, өнегелілік қасиеттерін қалыптастыру білім беру жүйесінің өзекті мәселелерінің бірі. Бүгінгі әлеуметтік-психологиялық жағдайлар, білім беру жүйесінде психикалық дамуы тежелген жеткіншектердің тұлғааралық қатынастарын дамыту психологтардың, педагогтардың және физиологтардың ерекше назар аударуларын қажет етеді [3].

Тұлғааралық қатынастар – бұл сан қырлы және көп деңгейлі пайда болулар, ол өз кезегінде адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынасынан тұрады, ол белгілі бір өзара әсерлердің жүйесінен тұратын адамдардың басқа адамдармен байланысынан, контактісінен құрылады. Тұлғааралық қатынастар өз алдына өте кең ортаны құрады, ол адамдардың барлық тіршілік ету аумағын қамтиды [4].

Психикалық дамуы тежелген жеткіншектердің мінез-құлығы ментұлғалық дамуы, баланың тұлғалық дамуын қалыптастыруда жалпы заңдылықтарға бағынады және оларда онтогенездің жас жеткіншектік кезеңінде өзінің арнайы спецификалық ерекшеліктері болады. Психикалық дамуы тежелген балалардың ересектер мен бала арасындағы ішкі қатынастарға олардың мінез-құлық әсерлері мен эмоционалды жағдайының жоғары тәуелділігі анықталды. Қалыпты балалармен салыстырғанда, психикалық дамуы тежелген балалар өмірінде ересектер маңызды роль атқарады, бұл категориядағы балалар үшін өздерінің құрдастарымен бірігудің аса қажеттілігі болмайды. Ата-аналарымен толық қарым-қатынаста болмауы, мінез-құлқының артта қалуы мен тұлғалық қайшы әрекеттерінің болуы себебінен болады, бұл дамудың қиындатылуы мен дамудың бұзылысы екендігін көрсетеді. Психикалық дамуы тежелген балаларда тұлғалық дамуындағы әртүрлі түрдегі дисгармониялық нұсқалар мен дезадаптацияның пайда болуы байқалса, жеткіншек кезде баланың психофизикалық дамуымен қатар, әлеуметтік факторлары маңызды болып табылады, әлеуметтік факторлар: жанұялық тәрбиелеу жағдайы, мектеп ортасына сәйкес жағдайы және т.б.

Психикалық дамуы тежелген балалардың коммуникациялық әрекеттерінің ерекшеліктерін экспериментальдық-психологиялық тексеруде, апатты қалыптасулары олардың ересектермен ситуативті-іс формасындағы қарым-қатынасы кезінде болады, бұл қалыпты дамыған мектеп жасына дейінгі кіші жастағы балаларға тән қылықтар болып табылады. Мектеп жасына дейінгі психикалық дамуы тежелген балалардың құрдастарымен қарым-қатынас орнатуда өзіндік ерекшеліктері бар. Олардың басқа балалармен өзара әрекеті төмен деңгеймен сипатталады. Бұл балалардың көпшілік бөлігі қарым-қатынасты ұстап

тұра алмайды, ал кейбіреулері міндетті қабылдап, оны өзара әрекет бырысында соңына дейін жеткізе алмайды. Психикалық дамуы тежелген балалардың эгоцентрикалық қалпы өзінің құрдастарымен әрекет кезінде жағдайды бағалауы қиындайды да серіктесінің әрекетіне келісуге тура келеді [5].

Жоғары мектеп жасына дейінгі жастағы психикалық дамуы тежелген балалардың индивидуалды-тұлғалық әрекеттерінің жетістік және қиындық тудыратын ерекшеліктері анықталды. Анықталғаны бойынша, жеңіл психикалық дамуы тежелген балалардың «жұмсақ» жетістікке жетпегенде, осы жетістікке жетпеген жағдайдан шығу үшін нақты әрекетті орындауға деген қабілеттілік байқалады. Зерттеушілердің белгілеуінше, мектеп жасына дейінгі психикалық дамуы тежелген балаларға тән қасиеттер болып табылады: агрессивті қылыққа итермелеуші әрекеттер, балалар ұжымына араласудағы қиындық, бұл жастағы балаларда мінез-құлқының формалары мен тұлғалық қасиеттері толығымен күрделі дамымаушылықпен сипатталады.

Ересектермен қандай болса, құрдастарымен де қарым-қатынас қажеттілігінің төмен деңгейі анықталды. Сонымен бірге, бұл категориядағы балаларда құрдас қалыпты балалармен салыстырғанда, қарым-қатынас әсерлілігі төмен. Алты жастағы психикалық дамуы тежелген балаларды коррекциялық әсер ету үшін ұйымдастырылған мақсатты сюжетті ойынға бағыттағанда, олар жүйеге кірмейді. Бұл мектеп жасына дейінгі балаларда басқа балалармен бірігіп әрекетесуге деген ынтасы байқалмайды, бірақ та олар индивидуалды түрде ойыншықтармен және ойын бөліктерімен әрекеті жүзеге асырылады. Мақсатқа бағытталған коррекциялық әрекетті жүзеге асыру, психикалық дамуы тежелген балалардың мектеп жасына дейінгі кезеңнің соңында сюжетті-рольдік ойынға қатысуын қалыптастыруға мүмкіндік береді [6].

Жоғарыда көрсетілген ерекшеліктерге сәйкес, психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балаларда моральды нормаларды қабылдаудағы қабылдаудың төмендігі байқалды. Тек психикалық дамуы тежелген балалардың бір бөлігі ғана альтруистік қылықтар нормаларын жүзеге асыра алады. Негізінен, осы балалар адамгершілікті мінез-құлықтың ережесі мен нормасының кедей және жүйеленбеген білімдерін иеленеді.

11 жастағы психикалық дамуы тежелген балалардың эмоционалды сферасының ерекшеліктерін игеруде, олардың бейнедегі басқа адамның эмоционалды жағдайын түсінуі бағаланды, яғни күрделі бейнедегі кейіпкерлердің жағдайын түсіну қиындықтары ажыратылды. Бір жағынан психикалық дамуы тежелген балалар мен қалыпты дамыған балалардың эмоционалды жағынан түрлерінде ерекшелік байқалмайды. Сонымен бірге, психикалық дамуы тежелген балалар үшін ойын ережелері бөлек құрылған байланысы аз фрагменттерден тұратыны бекітілген. Ойын ережесінің күрделенуі олардың интеллектуалдылық дамуының төмен түсуіне алып келеді. Психикалық дамуы тежелген төменгі сынып оқушыларының моральдық мінез-құлқы төмен жастағылардыкімен сәйкес келеді, адамгершілік қалыптасуы мен моральдық нормалары ішкі бақылауының әсерімен жоғалып кетумен сипатталады. Зерттеушілер психикалық дамуы тежелген төменгі сынып оқушыларының тұлғааралық қарым-қатынаста және агрессивті қатынасындағы беталыстарымен сипатталатынын белгілейді. Сонымен бірге, олардың жанұя жағдайына жеткіліксіз дифференциациясы бақыланады [7].

Психикалық дамуы тежелген кіші мектеп жасындағы балалардың достарын бағалаудағы иерархиялық критерилерін белгілеуде өзіндік ерекшеліктері болады. Психикалық дамуы тежелген балалар достарының ең алдымен тұлғалық қасиеттерін, сабақтан тыс қасиеттерін бағалайды, ал бұл қызығушылық пен біліктерді қалыпты балалар бірінші орында бағалайды. Және де, психикалық дамуы тежелген балалар достарының түр-келбеті мен оның киген киіміне мән береді.

Психикалық дамуы тежелген төменгі сынып оқушыларын құрдастарымен қарым-қатынас орнататын әрекеті ойын болып табылады, бұл балаларда эмоционалды қанағаттануды тудырады, бұл балаларда толық дамып жатқан оқушылардағыдай кіші сыныпты аяқтау кезінде пайда болатын қарым-қатынастық, танымдық және тұлғалық мотивтері болмайды. Сонымен қатар, бұл категориядағы балалардың тұлғалық білімдерін қалыптастырудың кейбір ерекшеліктері бар. Психикалық дамуы тежелген балаларда қалыпты дамыған құрдастарына қарағанда биік (басым) болып тұру қажеттілігі бақыланады. Таным белсенділігі жалпылай төмен болғанда психикалық дамуы тежелген балаларда жағымды эмоционалды қанағаттану қарым-қатынасының арқасында таным белсенділігінің кейбір элементтері көрінеді. Кіші мектепті аяқтау қарсаңында психикалық дамуы тежелген балалардың анасымен қарым-қатынасы орын алады. Жанұясымен үнемі бірге тұрмайтын және жағымсыз ата-аналық жанұяда тұратын психикалық дамуы тежелген балалардың анасымен қарым-қатынас орнатуға ұмтылысы, үнемі жағымды жағдайдағы отбасымен тұратын психикалық дамуы тежелген балаларға қарағанда жоғары болады. Отбасымен бірге тұрып, теңестірілген сыныптарда оқитын психикалық дамуы тежелген балалар анасымен қарым-қатынасына ұмтылғанда әртүрлі және теріс түрде түрткі жасайды. Интернетта тұратын психикалық дамуы тежелген оқушы-

лар үшін анасымен қатынас тар болады, яғни эмоционалды ынтықтық ғана тән болады.

Психикалық дамуы шектелген балалардың ағасымен, әпкесімен, әкесімен, құрдастарымен, яғни «бөтен ересектермен» қарым-қатынасы қалыпты дамыған жанұяда тұратындармен ұқсас екені анықталды. Психикалық дамуы тежелген төменгі сынып оқушылары отбасының ішкі тұлғааралық қатынас жағдайын толығымен және адекватты түрде қабылдап, жағымсыз әрекеттерінен қашады. Зерттелген балалардың үштен бір бөлігі өздерінің отбасылық жағдайымен қанағаттанбайды және өздерін бақытсыз сезінеді. Отбасынан үзік, не жағымсыз отбасындағы балалар отбасының ішкі жағдайына бекітіледі. Отбасы ішілік қатынас, олар үшін маңыздылығы болмайды, бұл оларды құрдастарымен қарым-қатынасын жақсартпайды. Сонымен бірге, қалыпты отбасы психикалық дамуы тежелген төменгі сынып оқушыларының қарым-қатынастық ортасын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Толық емес және жағымсыз отбасы жағдайындағы оқушылардың қарым-қатынас орнатуға деген ынтықсыз әлеуметтік белсенділігі, жағымды отбасы жағдайында тұратын психикалық дамуы тежелген балаларға (яғни бұл компенсаторлық, орын толықтырушы болып табылады) қарағанда маңыздылығы жоғары болады.

Психикалық дамуы шектелген жеткіншектердің коммуникациялық байланысында инфантильдік сипат көрінеді, олар алаңдаушылық, өзіне сенбеушілік, тұрақтылықтың болмауы. Ақыл-ойында кемістігі бар балалар мен психикалық дамуы шектелген балалардың қарым-қатынасындағы ерекшеліктерді игергенде, О.К. Агавелийдің белгілеуінше, психикалық дамуы тежелген балаларда көрінетін эмпатиялар қалыпты дамыған балаларға қатысты болып табылады. Ақыл-ойында кемістігі бар балалармен психикалық дамуы тежелген балаларды салыстырғанда, психикалық дамуы тежелген балалар эмоционалды жағдайдың мазмұнын түсінеді, эмоцияның әртүрлі құрылымын түсінеді, олар тұлға арасындағы деформацияны жақсы жеңеді және жағдайға байланысты өздерінің қылықтарын жақсы реттейді. Зерттеушілердің көрсетуінше, психикалық дамуы тежелген балалардың жағымсыз жағдайында да жеткіншектердің әлеуметтік-психологиялық бейімделуін жақсартуға болады [8].

Мектеп бітіруші психикалық дамуы тежелген балалардың әлеуметтік-тұрмыстық және әлеуметтік-енбектік бейімделу мәселелері әлі де зерттелуде. Бітіруші психикалық дамуы тежелген балаларда болашақтағы өздерінің отбасы жайындағы қысқаша түсініктері болады, бірақ ондағы түсініктің кедейлігі, нақты еместігі, адекватты түрде жеткіліксіздігі көрінеді. Бұл отбасы жайындағы түсініктер, қазіргі орын толтырушы жағымсыз отбасының өмірлік әрекеті моделіне сәйкестеліп болашақ отбасының бейнесі құрылады. Арнайы мектепті бітіруші, психикалық дамуы тежелген балалардың басым көпшілігінің нақты кемістігі жұбайлық қатынаста нақты көрінеді. Арнайы мектепті бітірген жас отбасыға тән әрекеттер: отбасы жағдайындағы жанжалдық, өзара түсінудің төмен деңгейі, отбасын бағалаудағы келіспеушіліктер. Арнайы білімі бойынша кәсіптік бейімділікпен жұмыс жасауда оқушылардың өздерінің мүмкіндіктерін бағалай алуы болып табылады, егер ол мамандықты таңдауда сын көзбен қарайтын болса, бұл кейін жұмыс жасаудағы дезадаптацияға итермелейтінін ескертеді.

Сонымен, байқап отырғанымыздай, арнайы психология мен медицинада психикалық дамуы тежелген балалардың ерекшеліктері мен олардың тұлғааралық қарым-қатынастар жайлы мәліметтер көп жинақталған. Дегенмен, мектеп жасындағы психикалық дамуы тежелген балалардың әрі қарай дамуы үшін мектепте жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстарды дамыту керек; және де оқытуды, коррекцияны, тәрбиелеуді жеке түрде жүргізу үшін психикалық дамуы тежелген балалардың дамуының барлық кезеңдегі ерекшеліктерін толық игеру қажет.

Зерттеу жұмысымызда психикалық дамуы тежелген жеткіншектердің өзін-өзі бағалауын жақсарту мақсатында оқу бағдарламасын ұсынамыз. «Жеке тұлғаны қалыптастыру» бағдарламасы психикалық дамуы тежелген оқушылар үшін «бес асыл іс пен бес дұшпан» аясында тағылым алу арқылы өзін-өзі тануы мен бағалауын дамыту осы бағаларма аясында жүргізілгені дұрыс деп санаймыз. Бағдарлама ұлы ойшыл Абай Құнанбайұлының «толық адам» концепциясының негізінде құрастырылды. Оқушылар осы бағдарлама арқылы өз бойларынан танылған тәрбиенің келеңсіздіктерін негізге ала отырып, тәрбие көздерін тану арқылы өз мінез-құлықтарындағы мінді жоюға жұмылдыра отырып, оқушының өзін-өзі тануға ұмтылдыру. Психикалық дамуы тежелген оқушылардың тұлғалық қарым-қатынас мәдениетінде «адамның адамнан артықшылығы тек ақыл, ғылым, ар мен мінез деген нәрселерден» екендігін ұғындыруды көздейміз. Сонда ғана психикалық дамуы тежелген жеткіншектердің бір-біріне теріс ықпал етуінен арылып, тәрбие білімінің оң ықпалымен қарым-қатынас мәдениетінің түзелетінін мойындауымыз керек. Абайдың «Толық адам» концепциясы да осыған негізделіп, «Ар ұялар іс қылмас ақылы зеректілікке» түйінделеді [9].

Бағдарламаның негізгі мақсаты:

- өзінің өмірлік айқындамасын анықтау;
- өзіне, адамдарға және қоршаған әлемге ізгілікті, жағымды қарым-қатынас жасау;
- өзімен-өзі үндестікте өмір сүру, ойы, сөзі және іс-әрекеттері шынайы болу;
- өз сөзі мен ісіне жауапты болу;
- азаматтылық пен ұлтжандылық таныту;

Білім беру үрдісіне қатысушылар (оқушылар, мұғалімдер, ата-аналар, қоғам) үшін бағыт-бағдар береді және өзін-өзі бағалауын дамытуға, сонымен қатар рухани-адамгершілік білім беруге негіз болады.

Бағдарлама мазмұны 3 бөлімге бөлінген:

1. Адам болам десеңіз..
2. Өзіңе сен
3. Боз балаға қажетті іс-талаптылық

«Адам болам десеңіз» атты бөлімде психикалық дамуы тежелген оқушылардың адамгершілік құндылық дағдыларын және жеке тұлғалық жағымды мінездерін қалыптастыруға бағытталған.

«Өзіңе сен!» бөлімінде адам мүмкіндігінің шексіздігі. Өз күшіне деген сенімділігін ояту, өз бойындағы қабілеттерін үнемі дамыту, жетілдіру, өмірге құштарлық, өмірді сүйе білу, қадірлеу, өмірді мәнді өткізуге тырысуға бағыт-бағдар береді.

«Бозбалаға қажетті іс-талаптылық» бұл бөлімде адам үшін білімнің маңыздылығы. Білімнің адамға берер пайдасы, айтылған сөзге құлақ асудың маңыздылығы. Болашақтан үміт күте білудің пайдасы сонымен қатар үміттің адам үшін маңыздылығын ашып көрсете білуге. Алдына қойған мақсатына жете білуге ұмтылуға бағыт береді.

Бағдарлама мазмұны мен әдістері оқушылардың сезімталдығын, елгезектігін, өзін-өзі құрметтеуін, өз қадірін сезе білуге, эмпатиялық сезімін көрсетуін тәрбиелеу үшін жағдай жасалынған. Білім үрдісі оқушының өз ұстанымына, оның өмірлік тәжірибесіне қатысты құрылу керек. Оқу мен тәрбиелеу үрдісінде берілетін ақпаратты оқушы эмоционалды түрде басынан кешіре білу керек. Сол үшін тәжірибені мақсатты түрде кеңейту үшін ойындар мен жаттығулар және әртүрлі жағдаяттар сияқты тәсілдерді пайдалану өте маңызды [10].

7 кесте Психикалық дамуы тежелген тұлғааралық қарым-қатынасын дамытуға арналған бағдарлама (Барлығы 36 сағат, аптасына 2 сағат)

№	Сабақтың тақырыбы	Сабақтың мазмұны	Сабақта пайданылатын ойындар мен жаттығулар	Сағат саны
Адам болам десеңіз...				
1	Өзінді-өзің таны	Адамның жан-дүниесі. Өзін-өзі танудың маңыздылығы.	«Менің портретім» «Менің менім» «Менің артықшылығым»	2
2	Ала жаздай ән салып...	Өзіне жүктелген міндетті орындау. Уақытын босқа өткізбеу, жалқаулық пен бойкүйездіктің келеңсіздігін таныту.	«Жақсы бағалаңыз» «Мен бірегеймін» «Өзінді емес өзгені де таны»	2
3	Бес асыл іс!	Адамның жақсы қасиеттері. Адамды адамгершілігі мен мәдениеттілігіне қарай бағалау	«Мейірім» «Менің жан-дүниемнің гүл бағы» «Көп нүктеге тиісті сөзді қой»	2
4	Өзіңе сен..	Сенімнің күші. Сенім-достық қарым-қатынас негізі.	«Сенімділік» жаттығуы «Биіктік» жаттығуы	2
5	Сөйлесе сөзі әдепті һәм мағыналы.	Айналасындағы адамдармен қарым-қатынастағы сыпайылық, сөйлей білу. Өзін-өзі ұстай білу түсініктері, дағдыларын дамыту	«Венн диаграммасы» «Мағыналы күлкі» «Арқамдағы қағаз»	2
6	Адалдан тапқын малыңды..	Өз ісіне, сөзіне адал болу. Әділдікті жақтау	«Сыйқыршы» «Бұл кім» «Калейдоскоп» «Тахистоскоп»	
Өзіңе сен..				
7	Өзін-өзі тану-өмірді тану	Өзін-өзі тану, өмір туралы түсініктер. Өзін және өмірді тануға қызығушылық.	«Менің арманым» «Өзіндік қабылдау» «Мен қандай адаммын» «Менің артықшылықтарым»	2
8	Көп айтса	Көңілшектік, жалтақтық мінездердің	«Қызықты болындар»	2

	көнді, жұрт айтса болды.	танылу мүмкіндіктерін ашу, өзін-өзі ұстай білуге үйрету	«Тірек нүктелері» «Шатастыру» «Мағыналы күлкі»	
9	Өз мүмкіндігіңді - таны	Адам мүмкіндігінің шексіздігі. Өз күшіне деген сенім. Өз бойындағы қабілеттерін дамыту, жетілдіру	«Қиындықты жеңе біл» «Күн сәулелеріне» «Өзінді қабылда»	2
10	Өмір, қымбатсың маған!	Өмірге құштарлық, өмірді сүйе білу, қадірлеу, өмірді мәнді өткізуге тырысу. Адамның өмірдегі бағасы.	«Маған айтуға жағымды» «Міндеттімін және таңдаймын» «Өзіңе жақсы сөздер айт» «Бес жақсы сөз»	2
11	Ашу - дұшпан, ақыл - дос	Ашуға ерік бермеу, ашуды ақылға жеңдіру, ойлана білу, адамгершілік құндылықтарының мән-мағынасын ашу	«Неге ұқсатамын?» «Мен ақылды баламын» «Кім тапқыр», «Сөз ойла - тез ойла»,	2
12	Бос мақтанға салынба..	мақтану, мақтау, мақтаншақ болмау туралы түсініктерін қалыптастыру	«Жарнама», «Менің қасиетім», «Менің ойымша.....» «Мақтаншақтық»	2
Бозбалаға қажетті іс талаптылық				
13	Жаным толған жақсылық..	Адамдарға жақсылық жасау туралы түсініктер. Жақсылық жасай білу.	«Ептілік пен жақсылық» «Жақсылық тамшысы»	2
14	Білімдіден шыққан сөз.	Адам үшін білімнің маңыздылығы. Білімнің адамға берер пайдасы, айтылған сөзге құлақ асудың көрегендік екенін меңгерту	«Сенің жақсы қасиетің» «Кім жылдам?» «Қай мамандық иесі?» «Жарнама»	2
15	Болмасаңда ұқсап бақ..	Жақсыдан өнеге алып үйренумен шектелмей, үйренгенін пайдаға асыру, білімдіден ғибрат ала білудің маңыздылығын меңгерту	«Менің тыңдар ақылым» «Менің айтар ақылым» «Жақсылық тамшысы» «Қай мамандық иесі?»	2
16	Ғылым таппай мақтанба	Алдына қойған мақсатына жете білу, талпыну. Ғылымның маңызы т.б	«Мақал жалғастыр» «Көршінің суреті» «Көршіңе әңгімелеп бер»	2
17	Кеудем толы үмітке	Болашақтан үміт күте білу. Үміттің адам үшін маңыздылығын ашып көрсету.	«Мен кімін?» «Өзіңнің бойындағы қасиеттерді бағала»	2
18	Адасып алаңдама, жол таба алмай..	Адам бойындағы ұнамды, ұнамсыз қылықтарды ажырата отырып, әдеп әліппесін бойына дарыту, Әдептілікке, адамгершілік қасиеттерге тәрбиелеу.	«Мен қандаймын?» «Ыстықорындық» Не жаман, не жақсы?	2

Түзету жұмыстарының бағытты дұрыс өткізген жағдайда психикалық дамуы тежелген оқушылардың тұлғааралық қарым-қатынастарының дамуына мүмкіндік берді. Яғни, психологиялық түзету бағдарлама-сы бойынша жұмыс жасау барысында психикалық дамуы тежелген оқушылардың тұлғааралық дамуы жақсарғаны байқалады.

Бұл олардың қоршаған ортаға деген көзқарастары, білім саласына қызығушылығы, өз-өзіне және басқа адамдарға байланысты ізгі ниетті қарым-қатынастарының пайда болуы байқалды. Психикалық дамуы тежелген жеткіншектерге үнемі көңіл бөліп, психологиялық-педагогикалық түзету жұмыстарын өткізіп отырса онда жеткіншектердің өзін-өзі бағалауын жақсартуға болады.

1 Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы, 2007 ж. - 1 б.

2 Призент Н.Ә. Назарбаевтің Қазақстан халқына жолдауы, 2010 ж. – 3 б.

3 Теменова Қ.С., Рымханова А.Р. «Арнайы психология» - Алматы, 2011 ж.

4 Выготский С.Л. Собр. Сочинений - М.: Педагогика, 1983 - 45 с.

5 Выготский С.Л. Психология развития как феномен культуры. - М., 1996. - 40 с.

6 Личко А.Е., Иванов Н.Я. Патологический психологический диагностический опросник для подростков. – СПб., 1992. – 66 с.

7 Божович Л.И. Проблемы формирования личности. / под. ред. Д.И. Фельдштейн. – М.-Воронеж, 1995. - 325 с.

8 Власова Т.А., Певзнер М.С. Учителю о детях с отклонениями в развитии. - М., 1973, - 158 с.

9 Шхан Н.Е Жеке тұлғаны қалыптастыру – Астана, 2012 ж.

10 А.Құнанбаев аудармалар мен «Қара сөздер» - Алматы, 2010 ж - 32 б.

Резюме. В данное время ученых беспокоит состояние детей с задержкой психическим развитием. У этих детей

плохо развиты межличностные отношения. В этой статье описаны особенности межличностных отношении детей с задержкой психическим развитием. Развить межличностные отношения у детей можно с помощью психологических игр и упражнений. Эти игры дают возможность воспитывать детей как в школе, так и дома. Потому что развивать межличностные отношения у детей очень важно. В решении указанных задач нужно обратить внимание на формирование познавательных навыков и интересов, на формирование жизненных устоев, которые преподаются в средних школах, в классах с инклюзивным образованием.

Ключевые слова: психика, программа, подросток, игра, безучастный

Summary. Development of psyche to date compels to worry scientists the put on the brakes state of children. for them badly developed внутрличностные connections of children. Features that внутрличностное develops, that the put on the brakes child in this article development of psyche, talked comfortably. Because development of psyche exercise the put on the brakes внутрличностное development of children psychological different games I it is possible through to develop. Development of psyche is Such games, put on the brakes child, and at school, and at home continuously allow to bring up.

Keywords: mentality, program, teenager, game, indifferent

ӘОЖ: 730(574)

МОНУМЕНТАЛДЫ МҮСІН ӨНЕРІНДЕГІ ТАРИХИ БЕЙНЕЛЕР

**М.Б. Джабықбаева – Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының
«Бейнелеу өнерінің тарихы мен теориясы» кафедрасының оқытушысы, магистр**

Бұл мақалада Қазақстан бейнелеу өнерінің түрі - монументалды мүсін өнеріндегі тарихи бейнелер, еліміздегі ұлы тұлғалардың ескерткіштерінің алаңдарда орын алуы мен хан обрыздары қарастырылған. Монументалды мүсіндер – көрнекті адамдар мен елеулі оқиғаларды мәңгі есте сақтауға арналған ескерткіштер. Қазақстан тәуелсіздік жылдарындағы монументалды мүсін өнеріндегі ерекше жағдайлардың бірі, бұл еліміздегі монументалды хан ескерткіштерінің орын алуы болып табылады. Астана қаласындағы Тұңғыш президент алаңының маңында орналасқан «Жәнібек пен Керей» монументалды мүсіні қарастырылған Туындының композициялық шешімі мен тақырыптық мазмұн мен тұспа-тұс келген. Мүсінде қазақ елінің алғашқы хандары Керей мен Жәнібек бейнеленген.

V ғасыр бұрын күллі қазақ халқының, яғни тәуелсіздікті сүйетін қазақ тағдыры осы хандардың қолында болды. Монументті мүсін өнерін оның барлық жағынан қарауға болады. Қазіргі монументтік қалыптасқан дәстүрлеріне жақын хандық обрыздар портреттік айқындығымен, ішкі мәнділігімен әбден сай келеді. Монументтік өнердің дамуы елуінші жылдардың аяғында, тарихи тұлғаларға, көрнекті қайраткерлеріне ескерткіш орнатудан басталды. Жылдан-жылға шығармалардың сәндік көркі, ескерткіштерде образдарды романтикалық тұрғыда ұғуға ықпал жасайтын композициялардың серпінділігі арта түсті. Терең мазмұнды, насихаттық мәні зор монументтік өнер жастар мен болашақ ұрпақтарға арналған.

Кілтті сөздер: Қазақстан, Бейнелеу өнері, монументалды мүсін, сұлба.

Бүгінгі күні Елбасшымыздың «Нұрлы жол», болашаққа баста жолында «Қазақ хандығының - 550 жылдығы» еліміздегі қанатын кеңінен жайған тақырыптардың бірі.

Қазақстан бейнелеу өнерінің ішінде монументтік мүсін өнерінің алатын орны ерекше. Бұл мүсін өнерінің түрі кішігірім көрмелерге емес, шынайы өмірлік ортаға арналып жасалады. Олар мықты материалдардан сомдалып, ғимараттардың қабырғалары мен алаңдарға орналастырылады. Осындай монументалды мүсіндер – көрнекті адамдар мен елеулі оқиғаларды мәңгі есте сақтауға арналған ескерткіштер. Мүсіншілердің шығармасы қала архитектура кеңістігіне қосыла келіп, көрерменнің санасына еріксіз ықпал етіп, әрбір адамды әсерлі ойға бөлейді. Монументтік өнер біздің ұрпағымызға, болашақ келер ұрпақтарға мұраттарымызды жеткізеді Қазақстан тәуелсіздік жылдарындағы монументалды мүсін өнеріндегі ерекше жағдайлардың бірі, бұл еліміздегі хан ескерткіштерінің орын алуы болып табылады. Монументтік өнердің дамуы елуінші жылдардың аяғында революция, тарихи тұлғаларға, көрнекті қайраткерлеріне ескерткіш орнатудан басталды. Жылдан-жылға шығармалардың сәндік көркі, ескерткіштерде образдарды романтикалық тұрғыда ұғуға ықпал жасайтын композициялардың серпінділігі арта түсті. Шығармалардың көркемдік құралдарын жандандыру проблемалары алға шығып, монументтік өнердің қоршаған ортада өзгеше эстетикалық әсер қалыптастыратын тәсілдері дамыды. Мүсіндеудің бір түрі: Монументті мүсіндеу. Монументті мүсіндеуде оның барлық жағынан қарауға болады. Қазақ мүсін өнерінің қалыптастырушысы Хакімжан Наурызбаев (1925-2009 жж) Парасат кавалер орденінің иегері. 300 ден астам жұмысы бар. Солардың ішінде ең танымал жұмыстары: «Абай Құнанбаев» (1960) ескерткіші, «Ш.Уәлиханов» (1969) Қазақстан Ұлттық Ғылым Академиясының алдында орналасқан биіктігі 8 м,

«Ж.Жабаев» ескерткіштері тұлғалық мүсінге жатады.

Астана қаласындағы Есіл өзені арқылы өтетін көпірлерде орналасқан Төлеген Досмағанбетовтық «Барыс» мүсіндері, бұлар да сәндік монументальды мүсінге жатады. Мүсін тек бір ғана фигурадан емес екі немесе одан да көп фигурадан тұруы мүмкін. Солардың бірі, біздің қаламызда Достоевский мұражайының іргесін де орналасқан қоладан жасалған «Ш.Уәлиханов пен Ф.Достоевский» мүсіндері.

Қазақстан мемлекетінің басында тұрған ұлы тұлғалардың құрметіне қойылған, Елордамыздағы қалалық монументалды мүсін өнерінде ерекше сипатқа ие болып отырған Тұңғыш президент алаңының маңында орналасқан «Жәнібек пен Керей» монументалды мүсіні. Осыдан V ғасыр бұрын күллі қазақ халқының, яғни тәуелсіздікті сүйетін қазақ тағдыры осы хандардың қолында болды. Мүсінде қазақ елінің алғашқы хандары Керей мен Жәнібек бейнеленген. Бұл туындының авторлары Мансұров Мұрат, Ерменов Тоқтар, Әбенев Ринат. Тарихи бейнелер негізіндегі хан бейнесін жасауда мүсін шеберлері ерекше хан обрызын айқындай білген. Ескерткіш мүсіндерінің іргетасынан бастап басына дейінгі жалпы биіктігі 12 метр. Таза қоладан құйылған ескерткіш салмағы 16,20 тонна. Композиция тұтас өз тұлғаларымен жаңа хандықтың ірге көтеруі еркіндіктің орнауын бейнелейтін екі мүсіннен тұрады. Хан бейнесін сомдауда мүсіншілер олардың бар болмысын ашу үшін мінездік, тұлғалық келбетін алға ұсына отырып, пішін мен пластикалық негіздерін алға тартып, архитектуралық кеңістікпен әдемі астастырып, қазақ елінің тәуелсіздік жолындағы символы ретінде шешімін тауып отыр. Соңғы жылдарды қалалардың көркеюіне байланысты ескерткіштердің символдық мәні көп жағдайларда мүсін мен сәулет формаларының өзара белсенді байланысы, сәндік бастаудың, көркем тұлғалық пен шығармашылықтың ұштасуы арқылы табылып отыр.

«Жәнібек пен Керей» тақырыбындағы композициялық жұмыс керемет мүсін өнеріне тән пластикалық, динамикалық ерекшеліктерді толығымен көрсете алған. Туындыдағы тарихи бейне жасау негіздері қайталанып, келетін қалыптық ретпен өрілген. Яғни бейнелеу өнерінің барлық саласында өрнектелініп табылған тарихи Хан Жәнібек пен Керейдің бейнесінің тұрақтылығына тоқталған. Бұл ескерткіш тек пішіннің пластикалық негізді ғана қолданып ханның мінездік ерекшелігін көрсетуге тоқталғандығын негіздей түседі.

Хан болмысындағы хандық кейіптер, айбаттылық, ер жүректілік айрықша көрініс тапқан. Ханның қолына ұстап тұрған ақ найзасы, өзінің еліне жеріне деген еркіндік күшін асқақтай түседі. Мүсін өнерінде сұлба жасау барысында ерекшеліктерді жеткізу асқан шеберлікті қажет ететіндігі белгілі. Осы тұрғыда шеберлердің көркемдік негізбен хандық мінез құлықтың мәнері айрықша жеткізілген. Шығарманың көркемділік обрыздары жоғары деңгейде орындалған. Туындының композициялық шешімі мен тақырыптық мазмұн мен тұспа-тұс келген. Қазіргі монументтік қалыптасқан дәстүрлеріне жақын хандық обрыздар портреттік айқындығымен, ішкі мәнділігімен әбден сай келеді.

«Астанамыздың он жылдығына орай, елордамыздың бас алаңында зәулім Қазақ елі монументі тұрғызылды. Астана көшелеріне ұлы тұлғаларымыз бен тарихи қалаларымыздың аттары беріліп келеді. Бұның барлығы біздің ата-баба аманатына адалдығымыз бен ұрпақтар сабақтастығының жарқын көрінісі болуы қажет», деді Н.Назарбаев. Елбасымыздың сұхбатында біріншіден Осындай кең(ең) дала қалай қалды біздің қазаққа? «Ат төбесіндей еліміз» халқымыз көп емес, - осындай сұраққа жауап беруіміз керек. Екіншіден «Тарихымыз қайдан шықты?» - деген сұрақтарға жауапты жас ұрпаққа жеткізуіміз керек! - деген жолдау айтты.

Тұрсын Сұлтанов тарихшының айтуы бойынша болашақ қазақ хандары Керей мен Жәнібек, Әбілхайыр хандығынан бөлініп, 864ж. Манғолстанның батыс өңіріне келіп қоныстанған. Бұл жыл шығыс күнтізбесінің еуропалық күнтізбедегі 1459-1446 жж. сәйкес келеді деп тұжырымдаған. Осыдан кейін барлық тарихшылар, қазақ хандығының қаланған күні деп қабылдады [1,578 б.].

Болатұлы Керей хан (туған, өлген жылы белгісіз – 15 ғасырдың 70-жылдарының бас кезі) – қазақ хандығының негізін қалаушы, Көк орданың ханы Өрістің шөбересі. Шайбан әулетінен шыққан Дәулет – шайхтың баласы Әбілқайыр ханның көк кесене төңірегіндегі шайқаста Үз – Темір Тайшы басқарған ойрат әскерінен ойсырай жеңілуі – Барақ ханнан кейін биліктен айрылған Өріс хан әулеті сұлтандарының бас көтеріп, жеке бөлініп шығуына мүмкіндік туғызады. Осы мүмкіндікті дұрыс пайдаланған Өріс ханның ұрпақтары – Болат ұлы Керей мен Барақ ұлы Жәнібек өздеріне қарайтын тайпаларды бастап, Әбілқайыр хандығынан бөлініп шығып, Манғолстан жеріне кетеді. Онда оларды Монғолстан ханы Есен – бұға аса құрметпен қабылдап, өз мемлекетінің батыс жағынан Шу бойы мен Қозыбасы өңірін оларға бөліп береді. Осы арада олар жаңа Қазақ хандығының шаңырағын көтереді. Хан тауында Керейді ақ киізге отырғызып хан көтереді.

Керей хан немере інісі Жәнібекпен біріге отырып, жас мемлекеттің іргесін бекітіп, шаңырағын биікте-ту үшін үлкен еңбек сіңіреді. Монғолстан ханымен бірлесіп, ойрат тайпаларына қарсы күреседі.

1468 жылы Әбілқайыр хан қайтыс болып, оның ордасында таққа талас болады. Осы тақ таласы Керей мен Жәнібектің Өзбек ұлысына қайта оралып, мұндағы күреске белсене араласуларына мүмкіндік береді. Әбілқайырдың ұлы, ханның мирасқоры – Шейх – Хайдардың жеңіліп, жақын адамдарымен бірге қырғын табуы – ұлыстағы бар биліктің Керей ханның қолына көшуіне жағдай жасайды. Осы кезден бастап Қазақ хандығы іргелі мемлекетке айналуға бет алды [1,571].

Алғашқыда Керей мен Жәнібек сұлтандардың соңына еріп, қазақ болып бөлінген халықтың саны екі жүз мың адам екен. Сол заман үшін бұл санның да көп халық болғанымен, байтақ ұлысты жайлаған қазақтардың қандастары бұдан сан есе артық болатын. Шу бойында ту тіккен жаңа хандық біраз орныққаннан соң бүкіл Көк Орда жерін түгел қайтару жолындағы жорықтарын бастады. Бас байрағы – төре таңбалы қызыл ту, Астанасы-қасиетті Түркістан қаласы болды.

Қазақ хандығының төрт ғасырға созылған шерлі шежіресінде жиырмадан астам хан билік құрған екен. Қазақ халқы ежелден-ақ ұлан даланы жайлап жатты. Атақты қаламгер Мұхтар Мағауин «Қазақ тарихының әліппесі» атты еңбегінде: «Алтын Орданың оң қанаты – Ақ Орда, сол қанаты – Көк Орда деп аталады. Бұл арада көне түрік тілінде ақ сөзі – батыс, көк сөзі шығыс дейтін мағына беретінін айта кету керек [2, 5-6].

Ал Барақұлы Жәнібек хан (туған, өлген жылы белгісіз – 15 ғ.) қазақ хандығының шаңырағын көтерушілердің бірі, Көк Орда ханы Өрістің шөпшегі, Барақ ханның баласы. Асылы, Жәнібек ханның лақап аты, оның азан шақырып қойған есімі – Әбусаид (кей деректе Бусаид).

Жәнібек жөнінде нақты дерек жоқтың қасы. Сол кездерден жеткен дерек көздеріне оның есімі үнемі Керей ханмен бірге аталып отырылады. Оның алғашқы белсенді қимылы өздеріне қоныс берген Монғолстан ханы Есен – бұғаға көмектесіп, қалмақтарға қарсы шайқаста көрінеді. Ол Әбілқайыр ханның баласы Шейх – Хайдарға қарсы соғыста бірнеше ел ағаларымен тіл табысып оларды өздерінің одақтасы етеді. Осы соғыста оның есімі керей хансыз алғаш жеке айтылады.

Жәнібек Керей ханнан кейін жеті жылдай Қазақ хандығының ханы болған. Қазақ хандығының бастау кезінен мол дерек беретін атақты тарихшы Мұхамед Қайдар Дулати қазақтардың Монғолстан жеріне келген кезін баяндаған да, үнемі Керейді хан, ал Жәнібекті сұлтан деп ажырата атап отырады. Содан кейін Әбілқайыр өліп, оның қарамындағы ел ыдырап, бұрынғы көшпелі өзбек тайпаларының дені қазақтарға келіп қосылып, өзбек-қазақ атанған кезде, яғни Қазақ хандығының елі көбейіп, жері кеңейген кезден бастап, Кереймен бірге Жәнібекті де хан дейді. Осыған қарағанда, Жәнібек Керей ханның тұсында «кіші хан» есебінде елді онымен бірге басқарып, ол өлгеннен кейін билікті тұтас өз қолына алған сияқты. Оны Қадырғали Жалайыридің: «Оның (Барақтың) ұлы – «кіші Жәнібек хан атасының ұлысын өзі биледі» деп жазуы да дәлелдей түседі. Жәнібек өлгеннен соң билік басына керей ханның баласы Бұрындық келеді. Жалпы Жәнібектің аты өзінің жеке істерінен көрі, оның бірінен бірі өтетін тоғыз көкжал ұлының істерімен әйгілі. Бұрындық ханнан кейін Қазақ хандығының тағын иеленушілердің біріңғай Жәнібектің балалары мен олардың ұрпақтарынан болуы да осы айтылғанға айғақ бола алады.

Осылай ұлт, ел, болып қалыптасып келгеніміз, қасық қаны қалғанша елім, жерім деп тәуелсіздік үшін мың жылдап күрескен тарихтағы ата-бабаларымызға тағзым етуіміз тиіс. Терең мазмұнды, насихаттық мәні зор монументтік өнер жастар мен болашақ ұрпақтарға арналған. Ешқашан да ғасырларға жалғасқан ұлылардың есімі ұмыт болмайды.

1 Болатбек Насенов. *Қазақтардың тарихы. Хандар.* – Алматы-Новосибирск, наурыз 2012 ж. – 951 б.

2 «Қазақстан өнері» - 1979, *Мақалалар жинағы.* - Алматы: «Өнер», 1980. – 100 б.

3 *Даланың дара ділмарлары.* - Алматы: ЖШС "Қазақстан" баспа үйі", 2001, - 592 бет.

4 *Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия.* – Алматы: «Арыс» баспасы, 2002.

5 «Қазақстан монументті өнері»: *Альбом/Құрас. Н.М. Вул - Алма-Ата: Өнер, 1989.* - 152 б.

Резюме. В данной статье рассматривается искусство Казахстана, представленное историческими образами ханов в монументальной скульптуре и новаторство молодых скульпторов. Монументальная скульптура призвана увековечить в памяти известных личностей и знаменательные события страны. Особенность монументального искусства периода Суверенного Казахстана – памятники, посвященные ханам. Среди них – памятник основателям Казахского ханства Керейю и Жанибеку, расположенный в сквере перед Музеем Первого Президента в городе Астана. На скульптуре изображено ханы казахов Кирей и Жанибек. Памятник начиная с фундамента до головы общая высота 12 метров. Вес памятника, который лился из чистой бронзы, 16,20 тонно. Композиционное содержание работы совпадает с тематическим названием картины 5 веков раньше судьба казахского народа была под властью ханов. Монументальную скульптуру можно рассматривать со всех сторон. Развитие монументального искусства Казахстан началось в конце пятидесятых годов XX века с монументальных скульптур, посвященных историческим личностям и видным деятелям страны. Памятники имеют колоссальное историческое значение для страны и воспитания молодого поколения.

Ключевые слова: Казакстан, Изобразительное искусство, монументальная скульптура, силуэт

Summary. In this article considered the art of Kazakhstan, where historical images of khans pictured in monumental sculptures and Innovation young sculptors. Monumental sculptures of outstanding people help to remember significant events of our country. Monumental sculptures play a big role, which show independence of Kazakhstan's people in their historical life. In Astana located the landmark of Zhanibek and Kerey on presidential square. On a sculpture it is represented khans of kazakhs Zhanibek and Kerey. Monument since foundation to the head general height 12 meters. Libra of monument that flowed from a clean bronze, 16,20 ton. Monumental sculpture of it is possible considered from every quarter People of Kazakhstan who loved the independence were under the control of khans. All statues and monuments were dedicated to educate the youth and to save historical events of Kazakhstan.

Keywords: Kazakhstan, Graphic arts, monumental sculpture, silhouette

УДК: 539.4:534.5:534.3

ФИЗИКА И ГИТАРА

В.Б. Рыстыгулова – *Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая*

В работе рассматривается физика настройки музыкального инструмента – гитары. Обосновывается с точки зрения физики циклическая частота колебаний струны, сила упругости при натяжении струны для расчета. Также рассматривается процесс натяжения струны. Показана механизм завязывания струны. Выведена формула, по которому зная частоту звука, мы можем определить, сколько раз необходимо повернуть колок, чтобы настроить струну на нужный лад, то есть получена «магическая формула» для настройки струны гитары. Приводятся расчеты для определенной длины струны гитары и для определенной частоты, соответствующий звукам первой и второй струны. Настройка остальных струн объясняется из теории колебания и волн «биением» звуковых волн, чем больше период биений, тем лучше настройка и приводятся процесс настройки. Учитывая прочность реальной струны, так как она сделана из сплава, рассчитана предел прочности струны на растяжение.

Ключевые слова: циклическая частота, сила упругости, биение, частота струны, прочность струны

Человек, играющий на гитаре, перед началом игры сталкивается с трудно разрешимой проблемой – как настроить инструмент? А эту проблему можно попытаться решить или истолковать с точки зрения физики. Проведя некоторые расчеты и эксперименты, удалось получить некий результат. Оказалось, достаточно подставить числа в выведенную, так скажем, магическую формулу, повернуть колки гитары необходимое число раз – и гитара настроена. Можно наслаждаться музыкой. Ну а теперь перейдем к делу – выведем магическую формулу.

Сначала определим циклическую частоту колебания струны [1-3]. Будем рассматривать колебание, содержащее всего половину длины волны (рис. 1), - такие колебания играют основную роль. Очевидно, что частота колебаний зависит от силы натяжения струны F , ее длины L и массы m . Пользуясь методом размерностей, получим формулу

$$\omega = A \sqrt{\frac{F}{Lm}},$$

где A – некий безразмерный коэффициент (проверьте, что только такая комбинация F , L и m имеет правильную размерность). Точное решение задачи приводит к ответу

$$\omega = \pi \sqrt{\frac{F}{Lm}}.$$

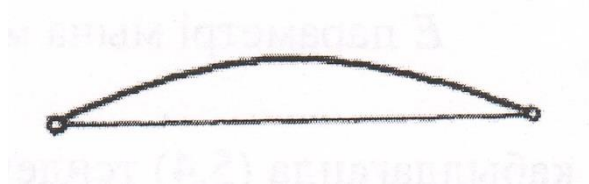

Рис. 1. Колебание струны

Выясним величину силы. При натяжении струны она деформируется, растягивается. Следовательно, возникает сила упругости, которая равна

$$F = ES \frac{\Delta x}{L},$$

где Δx – удлинение струны, E – модуль Юнга данного материала, S – поперечное сечение струны. Учитывая, что $m = \rho V = \rho SL$, получаем для частоты

$$\omega = \pi \sqrt{\frac{E \Delta x}{\rho L^3}}.$$

Отметим, сразу же одно важное обстоятельство. Приняв $m = \rho SL$, мы ограничили наше рассмотрение сплошными однородными струнами, т.е. 1-й и 2-й струнами. У остальных струн существует дополнительная обмотка для увеличения массы.

Теперь рассмотрим процесс натяжения струны. Она наматывается на барабанчик диаметром d . На одну ось с барабанчиком насажена шестеренка, которую с помощью колка и механической передачи можем крутить (рис. 2, 3) [4].

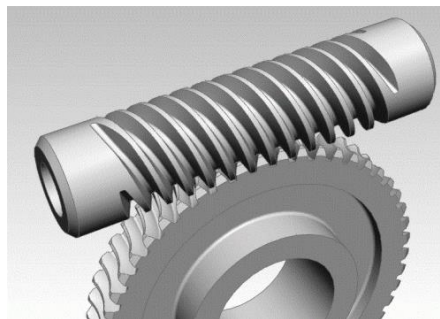

Рис. 2. Шестеренка

Рис. 3. Колка гитары

Пусть N – количество оборотов барабанчика при натягивании струны. Тогда $\Delta x = N\pi d$. Экспериментально проверено, что один оборот барабана происходит за $\alpha = 30$ оборотов колка. Тогда, чтобы

барабан повернуть на N оборотов, колос надо повернуть $n = N\alpha$ раз. Значит, $\Delta x = \frac{n\pi d}{\alpha}$. Подставляя это выражение в формулу для циклической частоты, получим

$$\omega = \pi \sqrt{\frac{\pi E d n}{\rho L^3 \alpha}}.$$

Так как частота колебаний ν связана с циклической частотой ω соотношением $\nu = \frac{\omega}{2\pi}$, то

$$\nu = \frac{1}{2} \sqrt{\frac{\pi E n d}{\rho L^3 \alpha}}$$

Наконец, выразим число оборотов колка:

$$n = \frac{4\rho L^3 \alpha \nu^2}{\pi E d} = B \nu^2$$

$$B = \frac{4\rho L^3 \alpha}{\pi E d}$$

где B – вычислим, чему равна константа B . Подставив $\alpha = 30$, $\rho = 7800 \text{ кг/м}^3$, $L = 0,7 \text{ м}$ (для первой струны), $d = 5 \cdot 10^{-3} \text{ м}$, $E = 2 \cdot 10^{11} \text{ Па}$ (предполагаем материал струны – сталь) получим, что $B = 1 \cdot 10^{-4} \text{ Гц}^{-2}$. Итак, зная частоту звука, мы можем определить, сколько раз необходимо повернуть колок, чтобы настроить струну на нужный лад. Можно приступить к настройке гитары.

Первая струна должна быть настроена на звук «ми» первой октавы, а с физической точки зрения – на частоту $\nu_1 \approx 300 \text{ Гц}$. Получаем $n_1 = 10$ оборотов. Вторая струна – звук «си» малой октавы ($\nu_2 \approx 247 \text{ Гц}$). Следовательно, $n_2 = 6,2$ оборота.

Но таким образом можно настроить только первые две струны. Что же делать с остальными. И тут может помочь физика.

Из теории колебаний и волн вспомним термин «биение». Если есть два колебания с близкими частотами и они накладываются друг на друга, то получается интересная картина [1-3]. Пусть

$$x_1 = A \cos \omega_1 t \quad \text{и} \quad x_2 = A \cos \omega_2 t$$

– два гармонических колебания с равными амплитудами и ненулевыми начальными фазами. Сложим эти колебания и получим новое:

$$x = 2A \cos \frac{\omega_1 - \omega_2}{2} t \cdot \cos \frac{\omega_1 + \omega_2}{2} t$$

или

$$x = A_0 \cos \omega_{cp} t,$$

где $A_0 = 2A \cos \frac{\omega_1 - \omega_2}{2} t$. Так как $\omega_1 \approx \omega_2$, то $\Delta \omega = \omega_1 - \omega_2$ очень мало, значит, A_0 слабо зависит от времени. График такого колебания приведен на рисунке 4.

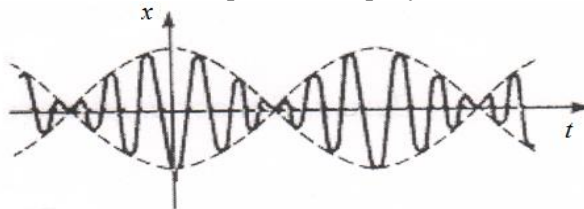

Рис. 4. График биения

Если эти колебания звуковые, то мы услышим усиление и ослабление звука. Это поможет нам настроить остальные струны. Открытая вторая струна должна звучать в унисон с третьей струной, прижатой на IV ладу. Защипнув одновременно обе струны, при частотах, очень близких между собой, мы услышим биения. При хорошей настройке можно измерить время между последующими затуханиями звука. Пусть это время T . Тогда ошибка, с которой настроена струна,

$$\varepsilon = \frac{\Delta \nu}{\nu_0} = \frac{1}{T \nu_0},$$

где V_0 – частота эталона. Видно, что при $T \rightarrow \infty$ ошибка становится сколь угодно малой. Чем больше период биений, тем лучше настройка [4].

Таким методом мы можем настроить все струны. Осталась совсем маленькая деталь. Очевидно, что струну нельзя натягивать слишком сильно – она может лопнуть. А на какую предельную величину ее можно растянуть? Предположим, что струна сделана из обыкновенной стали. Предел прочности на растяжение этого материала $\sigma = 5 \cdot 10^8 \text{ Па}$. Так как

$$\sigma = E \frac{\Delta x_{np}}{L},$$

то

$$\Delta x_{np} = \frac{\sigma L}{E} = 2 \text{ мм},$$

т.е. возможно было бы сделать 4 оборота и получить максимальную частоту $\nu \approx 200 \text{ Гц}$. Но так как струны делаются из специального сплава, то предел прочности у реальных струн выше. Его можно найти экспериментально, натягивая струну до тех пор, пока она не лопнет. Расчет легко провести по формуле

$$\sigma = \frac{\pi d E n}{L \alpha}.$$

Порвав пару струн, получили значение $\sigma = 5 \cdot 10^9 \text{ Па}$, что на порядок выше, чем в случае струн из обыкновенной стали.

Как видите, из обычной гитары можно извлечь не только музыку, а и множество интересных физических фактов.

1 Трофимова Т.И. Курс физики: учеб. пособие для вузов / – 11-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 560 с.

2 Бижигітов Т. Жалпы физика курсы. - Алматы: ЖШС «Экономика», 2013. – 890 бет.

3 Абдула Ж., Аязбаев Т. Физика курсының лекциялары. Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2012. - 258 бет.

4 Шумидуб А.Л. Школа игры на гитаре. Симферополь, 2010. – 127 с.

Түйін. Жұмыста музыкалық құрал – гитараның күй пернесін сазына келтірудің физикасы қарастырылған. Есептеуге арналған ішек тербелісінің циклдік жиілігі, ішекті керу кезіндегі серпімділік күші физика тұрғысынан негізделген. Сондай-ақ, ішектің керілу процесі қарастырылған. Гитара колкасының механизмі көрсетілген. Дыбыстың жиілігін білгеннен кейін, ішектің күй пернесін сазына келтіру үшін колканы неше рет бұрау керек екенін анықтауға болатын формула қорытылған, яғни гитараның ішегін күй пернесі сазына келтіруге арналған «сиқырлы формула» алынған. Гитара ішегінің белгілі бір ұзындығына және бірінші және екінші гитара ішектерінің дыбысына сәйкес келетін, белгілі бір жиіліктер үшін есептеулер келтірілген. Гитараның қалған ішектерінің күй пернесі сазына келтірілуі тербелістер мен толқындар теориясынан дыбыстық толқындардың «соқпасы» арқылы түсіндіріледі, соқпа периоды көп болған сайын, күй пернесі сазына жақсы келтіріледі. Ішек қорытпадан жасалатындықтан, нақты ішектің беріктілігін ескеріле отырып, ішектің керілген кездегі беріктілік шегі есептелінген.

Кілтті сөздер: циклдік жиілік, серпімділік күші, соқпа, ішектің жиілігі, ішектің беріктілігі

Summary. In work the physics of control of a musical instrument – a guitar is considered. Cyclic frequency fluctuation of a string, elastic force locates from the point of view of physics at a string tension for calculation. Also process of a tension of a string is considered. It is shown the guitar splitting mechanism. The formula on which knowing sound frequency is removed, it is possible to define, how many time needs to be turned splittings to adjust a string on the necessary harmony, that is "the magic formula" for control of a string of a guitar is received. Calculations for a certain length of a string of a guitar and for oprelenny frequency, corresponding to sounds of the first and second string are given. Control of other strings is explained from the theory of fluctuation and waves by "beating" of sound waves, the more the period of beats, the control is better and are given control process. Considering durability of a real string as it is made of an alloy, it is calculated strength of a string on stretching.

Keywords: cyclic frequency, elastic force, beating, string frequency, string durability

ӘОЖ:821.512.122-1.0

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ СОҢҒЫ ІЗДЕНІСТЕР (ЕРЛАН ЖҮНІС ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ БОЙЫНША)

Д.Г. Орынбаева – Абай атындағы ҚазҰПУ, 2-курс магистранты

Қазіргі қазақ өлең құрылымын түрлендіруде тыныс белгілерінің алатын орны ерекше. Кей ақындар нүкте арқылы бір тармақтың өзін үш немесе төрт тармаққа бөліп жатса, кейбіреулері сызықша немесе леп белгілері арқылы өлеңнің буын-бунақтық әртүрлілігін арттырады. Мақалада қазіргі қазақ поэзиясында өлең құрылымына жаңалық енгізуде ерекше дарынымен көзге түсіп жүрген Ерлан Жүніс поэзиясы құрылымдық жағынан талқыланады. Ақынның өлең мазмұнын жеткізуде тыныс белгілерін ұтымды қолдануы, өлең өлшемдерін құбылтып, 21 буынды тармақ пен 3 буынды тармақты араластыра отырып жаңа ырғақтық құрылым жасауы ғылыми тұрғыда жан-жақты сипатталады.

Кілтті сөздер: өлең, құрылым, психологиялық үзіліс, тармақ, ырғақ, буын

Бүгінгі поэзияда тіл білімінің пунктуация саласына қатысты мәселер көріне бастады. Қазіргі ақындардың поэзиясында тыныс белгілер жүйесінің мән-маңызы жекелеген сөздерден кем емес. Ақындар сөздердің орнына тыныс белгілер қою арқылы мәтіннің эмоционалдық мазмұнының тереңін танытуды мақсат етеді. Ф.Оңғарсынова, Е.Раушанов, Т.Әбдікәкімов, Ұ.Есдәулет, Г.Салықбай сияқты көрнекті ақындармен қатар поэзияның жаңа кезең өкілдерінің шығармашылығында тыныс белгілер жүйесі белсенді қолданысқа енген. Қазіргі қазақ поэзиясында өлеңнің ырғақтық-интонациялық құрылымын түрлендіру үшін ақындар бір тармақ ішінде, бір дәстүрлі өлшем ішінде тыныс белгілер, сөздердің өзгеше орын тәртібі т.б. көптеген құбылыстарды қолданады. Ол өлең ырғағында айқын сезілгенмен, ерекше толқын мен серпіліс туатын тұстарда бунақаралық кідірістен терең үзілісті қажет етеді.

*Сағынамын. Жабығамын. Бағынамын жүрекке.
Не қыламын. Бәрі мәлім: сезім осы – дір етпе!
Сүйеп қалдым. Тұйықталдым. Ұйып – қандым сырына
Биік таудың шығып та алдым барса келмес шыңына [1,128].*

Бір тармақ ішіндегі мұндай кідірістер қазіргі поэзияда молынан кездеседі. Мысалы:

*Жаңа Париж.
Көктем. Кеш.
Бастилия. Жаңбыр. Мұң.
Бастан адам өткермес,
О, несі бар тағдырдың?!*

Немесе:

*Алматы.
Қыркүйек.
Кеш.
Кітап дүкені.
«Қожайын, сағатқа қарама!»
Түсінем, оны үйі күтеді...
Ал менің шыққым жоқ далаға [2,36].*

Қазіргі қазақ өлеңінде эмоционалдық-экспрессивтік тұрғыдан пісіп жетілген мұндай өлеңдерде осы терминге қажеттілік байқалады. Ақын бунақтардың арасын әдеттегі үтірлермен ажыратпай нүктемен бөліп, айқындауының эмоционалдық мәні бар. Ақын өлеңіне арқау еткен сезімдердің тереңдігін сездіру үшін бунақаралық кідірістен көрі нүкте арқылы көрінетін эмоционалдық, психологиялық ұзақтау үзілісті дұрыс көрген.

Негізінде Е.Жүніс өлеңдеріне тән сөйлеу интонациясының күшін түсіру басым. Мәселен, сөйлемнің бөлшегін бірнеше тармаққа бөлу, екі сөйлемнің шекарасын дауыс кідірісі арқылы бөліп айту сияқты түрлендіруді байқауға болады.

*Бұл күн келді!
Келді Бүгін!
Енді?
Не етеміз?
Бүгін –
туған күнім!*

«Сир, кофеңіз...
коньяк қосылған
және шылым»...
шашымнан сипаңызшы... Күнім!
Ол – менің Күнім!
Бүгін еркелетуіңізге болады, миледи!...

Қазіргі поэзияның бунақталуының да дәстүрлі жүйелерден өзгеше тұстары кездеседі. «Кейде ақындар өз өлеңдерінде буын саны төрттен көп бірлі жарым сөзді қолдануға ұмтылғанымен, жалпы алғанда бұл қазақ өлең құрылысына тән нәрсе дап санауға болмайды» [3,153] деген академик З.Ахметов пікірі бұрынғы дәстүрлі поэзияға қатысты алынса, қазіргі қазақ өлеңінде жеті, алты, бес буынды бунақтардың пайда болғаны байқалады. Ол әсіресе көп буынды өлеңдерде молынан ұшырайды.

Қазіргі поэзияда аса көп буынды, күрделі құрылымдардың, оның ішінде жиырма буынды өлшемнің белгілі бір айқындалған өрнегі жоқ. Жиырма буынды өлшем әр түрлі кестемен өзге ырғақтық-интонациялық құрылымдармен сабақтастықта ғана өте сирек ұшырасады.

Т.Айбергенов енгізген 18-19 буынды өлеңнен басталған бұл құрылым Ф.Оңғарысынова шығармашылығында 26 буынға дейін жетсе, қазіргі жас поэзияда да күрделі буынға құрылған өлеңдер кең өріс алуда. Мысалы Ерлан Жүністің «Мен кеше...» деп аталатын өлеңі 3, 9, 12 және 21 буынды тармақтардың кезектесуі арқылы құрылған:

Мен кеше,	3
Нәсердің астында қалудың ең үздік үлгісін көрсеттім көктемге!	21
Мен кеше,	3
Жымия қарадым өткенге, кеткенге.	12
Мен кеше,	3
Нәсердің астында қалудың ең үздік үлгісін көрсеттім жарыма! 21	
Мен кеше,	3
Сүйем деп айттым зой тағы да.	9
Мен кеше,	3
Нәсердің астында қалудың ең үздік үлгісін көрсеттім бәріне!	21
Мен кеше,	3
Бір жасар ұлымды жұмсадым дәріге.	12

Өлең үш шумақты құрылыммен жазылған. Әр шумақтағы негізгі ой 21 буынды тармақтар арқылы берілген. Бұл тармақтардағы айтылар ой күрделі әрі оқылуға сәл ауырлау болғанымен тармақтық қасиетін жоғалтып, құрмалас сөйлемге айналмаған. Ақынның барлық тармақты 3 және 21 буынмен келтірмей 9 және 12 буынды өлшемдерді араластыра отырып жазуы өлең құрылымының айтылар ойды дәл, нақты, тұжырымды жеткізуіне мүмкіндік береді.

Қазақ поэзиясында бұрынды-соңды қолданылмаған поэтикалық сызба кеескінді өлеңдер жасау, Ерлан Жүніс поэзиясына тән жаңашылдық ретінде тануымызға болады. Біздің ойымызша, графикалық кескін-дердің тууы бір ғана тәсілде, бір ғана ұйқаста жазылатын өлеңдерде (қара өлеңдік ұйқас) болмайтыны, ол формалық жағынан түр іздеуші ақындарда, әсіресе, еркін тақырыпты, кең тынысты ойда, құбылмалы ырғақ пен әсерлі сазда көрініс беретіні аңғарылады. Мұның өлеңдегі қасиеті өлеңнің мазмұндық тереңдігін жасаумен бірге сөздің әсер ету күшін танытуда, ақынның өзіне тән қолтаңбасын беруде маңызы зор. Бұдан өлеңнің көркемдігі арта түсетінін байқауға болады. Ақынның арнайы ромбтар деген топтамамен шығарған өлеңдері соған дәлел.

Ол –
Ғашық
Ғарышқа –
Тәңір мәні:
Оның жаны –
Алысқа
Асық
Жол.

Сен –
Сезім
Жылатқан,
Жұбатқан да.
Сынақтарда
Шыдатқан

Төзім –
Мен.
Түн –
Теңіз
Шалқытқан,
Тебіrentкен.
Еміrentкен,
Толқытқан
Егіз –
Мұң.

Бұл өлеңдерде акын сырт формасын ромб кескінінде алу арқылы негізгі ішкі сезім, ондағы талас пен тартысты суреттегісі келген. 1-2-3-4, 4-3-2-1 құрылысында ұйқасып келген бір шумақта басы артық сөз де, ой да жоқ. Акынның өлеңді тосын сыртқы кескіндер арқылы беруі ақындық ізденістің бір көрінісі. Ал мұндай өлеңдер батыс поэзиясында кең жайылып, көрнекілік түйсігіне бағытталған дәстүрден тыс көрнекілік жүйелер әдебиеттің жаңа жанры ретінде қалыптасқан. Оларға акроөлеңдер, анаграммалар, полиндром және кескінді немесе пішінді өлеңдер жатады. Акроөлеңдер де біздің ақындар поэзиясына жат емес. Ол өлеңнің басындағы дыбыстар арқылы түзілген сөздер өлеңнің ішкі мәніне тікелей қатысты болады. Бұл жанрлар акынның өзі үшін әуесқойлық болса, оқырмандар үшін қызғылықты, әрі таңқалдырар поэзияның бір қыры.

Өлең мәтінін құбылтып, белгілі бір кескін құруда Ғ.Жайлыбайдың «Астанада. Ақпанда...» деп аталатын өлеңінен мысал келтірсек:

... Астанада,
ақпанда,
ақ боранда
Аппақ-аппақ түстерді кешіп келем.
Ақпан әні,
Астана,
Көшең де кең,
Ақ бораны – аппақ нұр десем бе екен?

Берілген шумақтың бірінші және үшінші тармақтарын бунақ ырғағы бойынша бөлу арқылы акын саты іспеттес өлең түрін дүниеге әкелген. Бір тармақтың әр сөзін бұлай бөліп жазу өлең мағынасын арттырып, әр сөздің атқаратын қызметін даралап көрсетеді. Бір тармақты бұлай саты үлгісімен бөліп жазу өзге де жас ақындар шығармашылығынан көрініс тапқан.

Адамзат жалыққан бір ғажап күтуден,
Жаңаға тағы да келмейді сенгісі.
Әлемде бәрі де бітеді үтірмен,
Тек
тыйым
салуга
керек
леп
белгісі!

Ерлан Жүністің «Есінеуік» атты өлеңінен алынған бұл үзінді де тармақтың бунақ ырғағымен бөліну арқылы автордың оқырманға жеткізбек ойын нақтылап, нұсқап тұрғандығы байқалады.

Жаңа кескінмен жазылған Н.Оразалиннің «Диалог» атты өлеңіне тән бір қасиет – олар лирикалық кейіпкердің өмірін философиялық толғанысқа апарып диалогтық тәсіл түрінде құрылған. Лирикалық кейіпкердің жасырын Сұлбамен сұхбаты екеуінің әрқайсының сөздерінің кезектесіп, үнемі алмасып келуінің өзі де өлең ырғағының ширыға түсіп, нақ-нақ айтылуына себін тигізетінін көреміз. Ал өлең тармақтары буын саны бірдей, құрылысы үнемі біркелкі болғанымен, ырғағы жеңіл, ықшамды келеді.

Н.Оразалин шығармашылығынан байқалған дәл осы диалог үлгісіндегі өлеңді жас акын Ерлан Жүніс «Диалогтар» деген топтамамен жасайды. Автор мен белгісіз кейіпкердің диалогы немесе дуалогы ретінде жазылған бұл шумақтар акынның айтар ойын жеткізуде тамаша кескін береді. Мысалы:

– Кезеңнің тақаппар бір ұлы,
Құшақтап құлапты шөлмекті –
Шаршатып көздердің сыбыры!

- Е, менің нем кетті?!

Тасжүрек ғасырдың құрбаны –
Сұлуга ешкім де сенбепті –

Лақтырып кетіпті жылдары!

*- Е, менің нем кетті?!
Дәуірдің ең ұлы шайыры*

*Хрестоматияға енбепті
Жоқшысы жоқ екен айыбы!*

*- Е, менің нем кетті?!
Ауылдан бір жігіт келіпті,*

*Ала алмай қаналған еңбекті –
Қалада қаңғырып өліпті!*

*- Е, менің нем кетті?!
Кешегі соғыстан бір жесір,*

*Айта алмай тағдырын кермекті,
Жарының құшыпты мүрдесін!*

*- Е, менің нем кетті?!
Үмітсіз тудың ба, досым-ай,*

*Көш жүрді, ілгері ел кетті,
Қалдың ба осылай?!
- Е, сенің нең кетті?!*

*- Е, сенің нең кетті?!
Авторының бір-бір шуамкпен берілген ойыларынан кейін келіп отырған «Е, менің нем кетті?» деген тармақ үш тармақтан құралған әрбір шумақтың екінші тармағымен ұйқа-сып шалыс ұйқас жасауы, өлең соңында «Е, сенің нең кетті?» деп келуі құрылымдық жағынан да, көркем-дік жағынан да, формалық жағынан да жас ақын енгізген жаңалық деп қабылдауға негіз болатындай.*

Демек, қазақ поэзиясы да өзіндік дәуір ырғағына сай қарапайым еркіндік пен рухани-эстетикалық, ұлттық маңызын арттыра, үдете түскен жетістіктері поэтикалық дамуымыздың өрісін кеңейтіп келеді.

Қазақ өлеңіндегі осындай көп тармақты күрделі құрылымдардың синтаксистік құрылысына, сөздердің өзара байланысына негізделіп, ырғақ түзетіндіктен өлең синтаксисіне маңыз берілуі керек. Ал әзірше тіл білімінің синтаксис саласымен тығыз байланыста ғана мәні ашылатын қазақ өлеңінің бұл мәселесімен тілшілер ғана айналысуда. Осы салаға қазақ өлеңтанушыларының назары аударылуы қажет. Қазіргі өлеңдердің құрылымдық сапасының теориялық мәселерінде поэзияның эволюциялық дамуы туғызған бірқатар шешілмеген мәселелер тұр және оларды айналып өту мүмкін де емес. Қазіргі өлеңнің ырғақ жүйесін зерттеп жүрген ізденушілердің еңбектерінде олардың шешімін табуға талпынысы жиі байқалады. Осындай ізденістердің нәтижесінде өлеңтанудың өзі ұсынған түйіткілдер мен қайшылықтардың шешімі табылары даусыз. Сондықтан бұл бағыттағы ізденістер жалғасуы тиіс.

1 Ұлықбек Есдәулет. *Көп томдық шығармалар жинағы. 1-том.* – Алматы: Қазығұрт, 2006 ж.

2 Ерлан Жүніс. *Киелі түндердің дұғасы.* – Астана: Профи Медиа, 2011 ж.

3 Зәки Ахметов. *Өлең сөздің теориясы.* – Алматы: Ғылым, 1973 ж.

Резюме. Термин пунктуация занимает большое место в структуре нынешней казахской поэзии. Некоторые нынешние поэты с помощью точки разделяют одну строку на две или три части, но это зависит от мысли которую он передает, а некоторые используют тире или восклицательный знак, чтобы преобразит свой стих. В данной статье делается структурный разбор на стихи одного из современных поэтов Ерлана Жунуса. В статье говорится о том, как молодой поэт преобразает стихотворения с помощью разных знаков и геометрических фигур.

Ключевые слова: поэзия, структура, психологическая пауза, строка, ритм, слог

Summary. The term punctuation takes an important place in the structure of the current Kazakh poetry. Some poets using point share strategickoo into two or three parts, but it depends on the thoughts which he passes, and some use a dash or an exclamation point that will transform your verse. This article is a structural analysis of the poems of one of modern poets Yerlan Zhunus. The article talked about how a young poet transforms the poem by using different characters and geometric shapes

Keywords: poetry, structure, psychological break, line, rhythm, style

ӘОЖ: 373.016:74

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Е.Ж. Шәріп – Абай атындағы ҚазҰПУ, Өнер, мәдениет және спорт институты
Бейнелеу өнері және сәндік қолөнер теориясымен әдістемесі кафедрасы І-курсмагистранты

Мақалада эстетикалық тәрбие берудің жалпы теориялық негіздері, жаңа ғасырдағы эстетикалық құндылық бағдар, ұлттық таным-түсінік деңгейінде қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Заманауи технологияларды пайдалану сұлулық пен әсемдікті дұрыс қабылдауға және эстетикалық түсінік, сезім мен талғамын тәрбиелеудегі маңыздылығы сөз болады. Дидактикалық ойындарды пайдалана отырып оқыту мектеп оқушыларының ақыл-ойын, танымдыққабілетін, эстетикалық қасиеттерін, табиғатқа, өнерге көзқарастарын қалыптастыруда маңызы туралы, сонымен қатар бейнелеу өнері, эстетикалық тәрбие ұғымдарына анықтамалар туралы түсінік берілген. Бұл бағытта зерттеу жүргізген ғалымдардың еңбектеріндегі оқушылардың сәндік-қолданбалы өнерге эстетикалық қызығушылығын туғызудың жолдары (С.А. Жолдасбекова), сабақ және сабақтан тыс жұмыстардың өзара байланысы арқылы оқушылардың пәнге танымдық, қызығушылығын арттыру (Б.Т. Әбиева), болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерін дайындау үрдісінде халықтық педагогиканы қолдану мәселесі (Қ.Болатбаев), қазақ мектептерінде бастауыш сынып оқушыларын сәндік-қолданбалы өнерін қолдану арқылы еңбекке баулу жолдары (О.Сатқанов) сынды зерттеулердің теориялық, тұжырымдары талданған.

Кілтті сөздер: Бейнелеу өнері, эстетика, дидактикалық ойындар, тәрбие теориясы

Тәрбиенің жалпы мәселелерімен бірге мектепте өскелең ұрпаққа эстетикалық тәрбие беруде дидактикалық ойындар арқылы заманауи технологияларды пайдалана отырып, сұлулық пен әсемдікті дұрыс қабылдауға және эстетикалық түсінік, сезім мен талғамын тәрбиелеу қай уақытта да маңызды. Жаңа ғасырдағы эстетикалық құндылық бағдарын, ұлттық таным-түсінік деңгейінде қалыптастыру тақырыбымыздың маңыздылығын арттыра түседі. Мақалада оқушыларға эстетикалық тәрбие берудегі дидактикалық ойындардың маңыздылығы теориялық мәселелері кеңінен сөз болады.

Бұл бағытта зерттеу жүргізген ғалымдардың еңбектерін саралап өтсек, еңбек сабағында бастауыш сынып оқушыларының сәндік-қолданбалы өнерге эстетикалық қызығушылығын туғызудың жолдары С.А.Жолдасбекова, сабақ және сабақтан тыс жұмыстардың өзара байланысы арқылы оқушылардың пәнге танымдық, қызығушылығын Б.Т. Әбиева, болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерін дайындау үрдісінде халықтық педагогиканы қолдану мәселесін Қ.Болатбаев, қазақ мектептерінде бастауыш сынып оқушыларын сәндік-қолданбалы өнерін қолдану арқылы еңбекке баулу жолдары О.Сатқановтардың [1] арнайы зерттеулеріне арқау болған.

Оқушыларға эстетикалық тәрбие беру жайындағы мақалалар Қазақстан журналдарының 70 жылдық алғашқы кезеңінде жарық көре бастады. Олардың ішінде Ж.Балкеновтің, А.Камаковтың, К.Ералиннің, М.Әлімбаевтың, Б.Өмірбековтің, С.Төленбаевтың, С.Мәмбеевтің еңбектерін айтуға болады [1].

Өскелең ұрпаққа эстетикалық тәрбие беруде мектеп орасан зор роль атқаратыны белгілі. Орта мектепте адамның эстетикалық мәдениетінің негіздері қаланады, сондықтан да эстетикалық тәрбие мәселелері біздің елімізге әрдайым жан-жақты тәрбиенің жалпы мәселелерімен байланыстыра қарастырылып келеді.

Эстетикалық тәрбие - жан-жақты тәрбиенің бүкіл жүйесінің табиғи бір бөлігі. Эстетикалық тәрбие – болмыстағы және өнердегі сұлулық пен әсемдікті дұрыс қабылдауға және эстетикалық түсінікті сезім мен талғамы тәрбиелейді. Өнерде және өмірде сұлулықты жасау, оған қатысу қабілетін, қажетсінуін қалыптастырады [2].

Көркемдікке тәрбиелеу ісінде көптеген аса күрделі проблемалар туады. Бала өнер арқылы өзінің көңіл сезімін тереңірек түсіне білуі қажет. Сондай-ақ айқын ойлап, терең сезіне білуі тиіс, ұстаздар тарапынан оқушыларға сапалы көмек қажет. Көркемдікке тәрбиелегенде баланы бейнелеу өнері арқылы өз пікірін жеткізуіне, оның табиғи түрде ілгері дамуына кедергі жасамауы керек. Осы тұрғыдан алғанда мектептерде эстетикалық тәрбие беру іс-шарасында, атқарылып жатқан жұмыстар мен әлі де болса, шешімін таппай келе жатқан мәселелер жеткілікті. Эстетикалық әсер көбіне оқыту процестері арқылы беріледі.

Эстетикалық тәрбие – жаратылыс дүниесіндегі немесе өнер туындысындағы сұлулық пен әсемдікті қабылдап, ғибраттануға баулитын, адамның эстетикалық сезімін, талғамын қалыптастыратын тәрбие. Эстетикалық тәрбие мектеп жасына дейінгі кезеңнен басталады. Эстетикалық тәрбие арқылы бала қоршаған ортадағы әсемдікті, үйлесімділікті көре білуге, алған әсерін шығармашылық жұмысында көрсетуге, бейнелей білуге үйренеді. Мектепте Эстетикалық тәрбие барлық оқу-тәрбие процесінде жүзеге асырыла-

ды. Баланы тәрбиелеуде әдебиет, музыка, бейнелеу өнері сабақтарының, сыныптан, мектептен тыс жұмыстардың маңызы зор. Эстетикалық тәрбие ақыл-ой, адамгершілік, дене тәрбиелерімен тығыз байланысты. Ол адамды рухани байытып, көркем шығарма қабілетін дамытуға ықпал етуге тиісті. Эстетикалық тәрбие берудегі негізгі бастау қайнар көз дәстүрлі қазақ қоғамында ғасырлар бойы қордаланған құндылықтар жүйесі, рухани мұралары, халық ауыз әдебиеті болуы, жаһандану дәуіріндегі рухани азғындау қаупінен сақтанатын бірден-бір жол [3].

Адамзат баласының жеке бір тұлға болып дамуы мен қалыптасуы өте күрделі процесс. Осы қалыптасу барысындағы оңай емес бір жағы – оған эстетикалық тәрбие беру. Эстетикалық тәрбие айналы қоршаған табиғат әдемілігі мен таңқаларлық сұлулықты, көркемдікті, көре, сезе білуге, соншалықты оны терең сезінуге үйретеді. Шын мәніне келетін болсақ, көркем шығарманы қадірлеп, түсіну арқылы қабылдайды.

Оқушының жан-жақты жеке тұлға болып қалыптасуына, әсемдікті сезінуіне ықпал ететін пәндердің бірі – бейнелеу өнері. Бейнелеу өнерінің кереметтігі – өмірдегі барша бояу түрлерінің байлығын ашып, өзіне деген ерекшеліктерін айқындайтындығында. Бейнелеу өнеріндегі көркемдегіш күштің жоғары деңгейде болуы, көрушіге өте зор ықпал етеді. Сонымен оның эстетикалық тәрбие берудегі әсер етуші мүмкіндіктердің шексіз екендігін айта кетуге болады.

Сондықтан адам баласының өмірдегі табиғат көрінісіндегі әсемдік пен сұлулықты тануға, сезе білуге үйретуде, жалпы сезімталдыққа тәрбиелеуде бейнелеу өнерінің пәні аса үлкен орын алады.

Бейнелеу өнері туындыларының адамға әсер етіп, жақсылыққа жетелеуші құрал ретінде, оған ұмтылыс пен көтеріңкі көңіл туғызады. Эстетикалық тәрбиеге жүктелетін осындай күрделі міндеттердің бір бұтағы эстетикалық сезіну мен қоршаған ортаны эстетикалық жолмен қабылдау, оны қалыптастыру болып табылады.

Бейнелеу өнері мен эстетикалық тәрбие арасындағы байланысты түсіну барысында оқушылардың шығармашылық іс-әрекетін, күш-қуатын реттеуге көмектеседі. Осы орайда оқытушы өз бойындағы білімін, оқушыға эстетикалық тәрбие мен бейнелеу өнерінің өзара байланыстарын жан-жақты, салыстырмалы түрде кеңінен жеткізуі қажет. Уақыт талабына сай оқушылар мен мұғалімнің өзара қарым-қатынасы педагогикалық жаңа мәніне ие болады. Оқушылар мектеп қабырғасында бірте-бірте өздігінен бейнелеу өнері заңдылықтары түсініктерін қалыптастыруға ұмтылады және үйренуге бейімделеді. Бұл бір жағынан, оқушының эстетикалық тәрбие туралы түсінігін қалыптастыру арқылы, бейнелеу өнеріне деген көзқарасы, дүние танымы, ой-өрісі кеңіп, сөйлеу мәдениетінің бірте-бірте қалыптасып дамуына ықпал жасайды. Демек, сабақтарда мұғалім жалпы өтілетін сабақтың барысы жайында, бейнелеу өнері заңдылықтары туралы айтып шектеліп қана қоймай, эстетикалық тәрбиемен байланыстыра түсіндіруі қажет.

Бейнелеу өнері пәні бойынша оқу материалдарын жүйелі, бірізді және толық меңгеру Мұғалімнің дұрыс іріктелген, ғылыми негізделген сабақ материалдарына байланысты. Бейнелеу өнері пәні бойынша мұғалімдердің тәжірибелері көрсетіп отырғандай, әрбір сабақтың мазмұнына көңіл бөліп қана қоймай, сонымен қатар, оқу жылына толық сабақ жоспары жасалғаны жөн. Бастауыш сыныптардағы тақырыптық сурет салу алдын-ала байқау жүргізілгеннен кейін көз алдына елестету арқылы сурет салудан тұрады. Тақырыптық сурет салу үрдісінде балалардың құрылым, көлем, затты кеңістікте дұрыс орналастыру, сәуле түсіру, түстерді таба алу дағдыларымен бекітіледі. Ең маңыздысы, оқушылардың сурет салудағы алғашқы біліктілігі қалыптасады. Мұғалім оқушылардың тақырып бойынша сурет салуда, тақырыпты дұрыс тандағанына көңіл қойып, олардың сурет арқылы өздерінің ойларының құрылымдық, эмоциялық, көркемдік жағынан дұрыс немесе бұрыс шешілгендігіне назар аудару қажет.

Ойлау үрдісінде оқушылар заттар мен құбылыстардың жалпы заңдылық байланыстарын байқайды, ой абстрактілі үрдіс болғандықтан, тікелей сезіммен қабылдауға аталған байланыстар көрінбейді. Ойлаған затты көз алдына елестету сурет салуға дейінгі үрдіс. Сурет салу барысында салыстыру, жалпылау, абстракциялау т.б. үрдістер қатар жүріп отырады.

Қоршаған болмысқа деген байқағыштықты, зеректілікті қалыптастыру көркемөнерлік материалдарды жылдам қабылдауға үйретеді. Бала сурет салуда бейнелеу іс-әрекеті арқылы жас ерекшелігіне сай, қоршаған ортаны өзінің бейнелеу тәсілдерімен суреттеуге талпынатыны мәлім. Бала қоршаған ортаға деген саналы қарым-қатынасын адамдар арасындағы қатынастарға, табиғатқа, жануарлар әлеміне қатысты өз ойларын сөзбен не болмаса сурет түрімен бейнелеуге тырысады. Мұғалім өз сабақтарын құрғанда, оқушыларды қоршаған ортаның әсемділігінің, пішіні мен түсінің қарапайымдылығын, заттардың әдемілігін бағалау қабілеттерін арттыруға бағыштайтын тәсілдерді қолданғаны жөн.

Бейнелеу өнері өзінің бай тарихы, терең мазмұнды алуан түрлі ерекшеліктерімен жас ұрпаққа рухани, эстетикалық тұрғыда әсер етіп, балалардың саналы қасиеттерін дамытатыны анық. «Сурет салуды сүю - өмірді, табиғатты, айнала қоршаған ортаны сүю. Ол адамның ақыл-ой парасатын өсіреді, танымын кеңейтіп, ізгілікке, әсемдікке үйретеді, өмірдегі келеңсіз құбылыстармен ымырасыз күресуге тәрбиелеп,

халқына, еліне, жеріне деген сүйіспеншілікке баулиды» [4] - дейді танымал ұстаз Ә.Төлеубаев.

Табиғатты тамашалай алатын бала оның жетілген элементтеріне ұқыпты қарап, сақтай алады. Қоршаған ортаға адамгершілікпен қарауды қалыптастыратын эстетикалық сезімдер де осының негізінде дамиды. Эстетикалық тәрбие беруде экскурсияның да маңызы аса зор. Бұл – оқу-тәрбие жұмысының мазмұнды да қызықты түрі. Экскурсия оқушыларды бейнелеу өнері сабақтарында алған білімдерін кеңейтіп, тереңдетіп, тиянақтауға септігін тигізеді. Мұғалім әрбір экскурсияның алдына белгілі мақсат қойып, бейнелеу өнері бойынша шығармашылық жұмыстардың ерекшелігі жайлы айқын түсінік беруі тиіс. Экскурсияның танымдық бағыты болумен қатар оның эстетикалық тәрбие мақсатын да ескеру керек. Мәселен: 1. Тақырыптарға сурет салуға арналған сабақтар үшін жыл мезгілдері бойынша ауа райы элементтеріне (көктегі тез ғайып болатын ақша бұлттар, жапырақтар, күннің батуы және шығуы т.б.) оқушылар басаназар аудару қажет. 2. Заттың өзіне қарап кескінін салуға арналған сабақтар үшін бақылау қашықтығына (кетіп бара жатқан немесе келе жатқан машина не адамдар, қала немесе ауыл өмірінің еңбек ырғағы, бояудың қанық, ашықтығы т.б.) балалар назарын баса аудару керек. 3. Декоративті сурет салу сабақтары үшін ағаштардың жазғы және күзгі кездегі жапырақтарының пішіні мен түсіне балалар назарын аударып, гүл желектері мен жапырақтарының пішіндері мен түсі арасындағы айырмашылықтарға талдау жасатқан жөн.

Мұғалімнің басты міндетіне табиғат пен қоршаған ортадағы пішін мен түстің көптігі мен алуандығын балаларға байқату жатады. Баланың эстетикалық байқағыштығын қоршаған өмірге талғампаздықпен қарау арқылы дамыту керек. Соның өзінде ер бала мен қыз баланың қоршаған ортаға қатынасы әр түрлі болады. Мысалы, ер балаларды көбіне машиналардың маркалары, олардың формалары, әртүрлі ойын әрекеттері (футбол, волейбол, дойбы т.б.) қызықтырады. Ал қыз балалар көбіне құстардың даусына, гүл шоқтарына, олардың түрлері мен түсіне көңіл аударады.

Педагогикада дидактикалық ойындарға былай анықтама беріледі: дидактикалық ойындар дегеніміз – балаларға белгілі бір білім беріп, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру мақсатын көздейтін іс-әрекет. Ендеше, бұл ойындар оқытуға арналған.

Бала ерте жастан-ақ қоршаған ортамен танысады. Ол адамдармен, жануарлармен, әртүрлі заттармен қарым-қатынасқа түсіп, олардың ерекшеліктері мен қасиет-сапалары туралы мағлұматтар алады. Бірақ, бала тек өзінің тәжірибесіне сүйеніп оқыса, оның білімі нақты болмайтыны сөзсіз. Сондықтан білімді пысықтау, бекіту үшін дидактикалық ойындар пайдаланылады.

Дидактикалық ойындардың басқа ойындардан ерекшелігі, оның негізгі мақсаты – баланы оқыту, олардың ойлау қабілеттерін жаттықтыру және дамыту, игі қасиеттерді тәрбиелеу.

Дидактикалық ойындардың мазмұны – қандай да болмасын ақыл-ой міндеттерін жүзеге асыру. Ережені орындау ойды, қиялды, есті дамытуға ықпал етеді. Дидактикалық ойын арқылы дүниені тану басқаша түрге ие болады, ол күнделікті оқуға ұқсамайды, мұнда қиял-ғажайып та, жауапты өз бетінше іздеу де, белгілі болмыс пен құбылысқа жаңаша көзқарас та, білімді толықтыру мен кеңейту де, жекеленген құбылыстар арасында өзара байланысты, ұқсастықты және айырмашылықты тағайындау да бар. Ал ең бастысы, оқушыларды еш қинамай, өздерінің қалауы бойынша дидактикалық ойын арқылы оқу материалын әртүрлі тұрғыдан бірнеше рет қайталауға мүмкіндік туады. Сонымен бірге, дидактикалық ойын өзара жарыстыру мүмкіндігін туғызып, оқушыларға білімдерін әртүрлі жағдайда қолдануға негіз береді [5].

Бейнелеу өнері пәнін дидактикалық ойындарды пайдалана отырып оқыту, пәннің нәтижелі, мазмұнды, жоғары деңгейде ұйымдастырылуына негіз болатынын байқадық. Ол үшін мұғалім кәсіби білім деңгейін үнемі жетілдіріп, заманауи технологиялардың ұтымды тұстарын пәнді оқытуда пайдаланып, әдістемелік тұрғыдан өзін-өзі жетілдіріп отыруы қажет. Сөз соңында айтарымыз, XX ғасыр басында қазақ ұлтының рухани көсемі болған А.Байтұрсынұлының «мұғалім неғұрлым көп әдісті болса, соғұрлым оң нәтижеге жетеді» [6] деген сөзі, әлі де маңызын жоймаған, күн тәртібінен түспеген мәселе деп білеміз.

Қорыта келсек, дидактикалық ойындарды пайдалана отырып оқыту мектеп оқушыларының ақыл-ойын, танымдық қабілетін, эстетикалық қасиеттерін, табиғатқа, өнерге көзқарастарын қалыптастыруда маңызды орын алады. Ол үшін жалпы білім беретін мектептерде, оқушыларға көркемдік білім беру және эстетикалық талғам мен эстетикалық тәлім-тәрбие жұмыстарын тәрбиенің жалпы проблемаларымен бірлікте оқыту оң нәтиже береді. Білім беру стандартына сәйкес сурет, бейнелеу өнері, еңбек пәндерінің оқыту деңгейін дидактикалық ойындар пайдалану арқылы әрбір оқушының жас ерекшелігіне байланысты шығармашылық қабілеттерін дамытуға болады. Сурет, бейнелеу өнері пәндері арқылы эстетикалық тәрбие беруде ұлттық құндылық бағдарын, ұлттық танымды басты назарда ұстау жас ұрпаққа эстетикалық тәрбиемен бірге, елжандылыққа тәрбиелеуге негіз болады.

- 1 Жолдасбекова С.А. Бастауыш класс оқушыларының сәндік қолданбалы өнерге эстетикалық қызығушылығын қалыптастыру, Пед.ғ.к. ...дисс. авторефераты: 27.01.1993. - Алматы, 27.01.1993, - 25 б.
- 2 Әсемжанова З. Бастауыш сынып оқушыларына эстетикалық тәрбие беру. - Алматы, 1998.
- 3 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә.Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998, X том.
- 4 Аманжолов С.А. Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесінің теориясы және технологиясы - Астана: ЕҰУ, 2009 - 6 б.
- 5 Бейнелеу өнері бойынша дидактикалық ойындар / Ф.Жұмабекова. - Алматы: РАУАН, 1994. - 8 бет.
- 6 Байтұрсынов А. Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, пуб. Мақалалар және әдеби зерттеулер (құр. Ғ.Нұрғалиев). - Алматы: Жалын, 1999. - 34 б.

Резюме. В данной статье рассматриваются творческие основы преподавания эстетического воспитания, направления эстетических ценностей в новом веке, а также вопросы формирования на уровне национального познания. Раскрывается необходимость использования современных технологии, правильное восприятие красоты и эстетического понятия, а также чувство вкуса в воспитании. В данном направлении в научных трудах ученых по исследуемой теме нами рассмотрены и проанализированы теоретические утверждения, такие как пробуждение эстетического интереса учащихся к декоративно-прикладному искусству (С.А. Жолдасбекова), повышение познавательного интереса к предмету путём взаимосвязи классных и внеклассных мероприятий (Б.Т. Абиева), применение народной педагогики при подготовке будущих учителей изобразительного искусства (К.Болатбаев), воспитание трудолюбия у учащихся через использование декоративно-прикладного искусства в начальных классах казахских школ (О.Сатканов). Вместе с понятием эстетического воспитания на уроках изобразительного искусства, в формировании эстетических взглядов у учащихся, мы предлагаем использование дидактических игр в школе, повышающие, в свою очередь, познавательные способности при её связи с природой и красотой.

Ключевые слова: Изобразительное искусство, эстетика, дидактические игры, теория воспитания

Summary. The article provides the basics of teaching creative aesthetic education, aesthetic values in the direction of the new century, as well as questions of formation at the level of national knowledge. They discuss the importance of using modern technologies, the adoption of proper beauty and aesthetic concepts, as well as the sense of taste in education. In this direction in the scientific works of scientists studied the topic reviewed and analyzed theoretical statements as aesthetic awakening students' interest in arts and crafts (P.A.Zholdasbekova). Improving the cognitive interest in the subject by the relationship of class and extra-curricular measures, the use of folk pedagogy in the preparation of future teachers of fine arts education through the use of the hard work of students of arts and crafts and crafts in primary school Kazakh schools. Improving the cognitive interest in the subject by the relationship of class and extra-curricular activities (B.T.Abieva), the use of folk pedagogy in the preparation of future teachers of fine arts (K.Bolatbaev), education of students through the use of diligence of arts (O.Satkanov) and crafts in primary school Kazakh schools. Together with the help of the aesthetic concepts of education, in the formation of aesthetic views of students, we offer the use of didactic games in the school, in turn, enhance cognitive abilities at its connection with nature and beauty.

Keywords: Visual arts, aesthetic, educational games, theory of education

УДК: 780.6 (045)

НАВЫКИ ФОРТЕПИАННОГО ИСКУССТВА

А.А. Шаяхметова – старший преподаватель кафедры «Музыки и изобразительного искусства»
Аркалыкского государственного педагогического института им.и.Алтынсарина

В данной статье рассматриваются вопросы по изучению начальных навыков фортепианного искусства, владению техникой игры на инструменте. Зачастую, слушая выступления инструменталистов, мы восхищаемся их исполнительской техникой. Владение техникой означает овладение техническими сложностями данного музыкального инструмента. Как они достигли такого высокого качества исполнения? Каждодневный и упорный труд, работа над собой, техникой, постановка задач, для осуществления поставленных целей.

Ключевые слова: технические навыки, навыки игры по нотам, аппликатура, элементарные пианистические приемы

Музыкально-эстетическое воспитание детей - одно из звеньев общей системы воспитания ребенка. Музыкальное развитие обращено к духовному миру ребенка, его воспитательные возможности велики – формируется эмоциональная сфера, совершенствуется мышление ребенка, он делается чутким к красоте в искусстве и жизни. Уникальность и значимость музыки состоит в том, что они развивают эмоционально-нравственную и сенсорную культуру личности. Устремляя свое внимание в эмоциональные сферы музыки, мы острее ощущаем ее истинное, всеохватывающее призвание - быть выражением человеческой

жизни. Музыка отражает полноту природы человека во всей ее гармонической целостности: и эмоциональные, и рациональные, и чувственные, и интеллектуальные его стороны. Но специфичность музыкального искусства заключается в том, что восприятие его начинается с эмоционального момента и обязательно его включает. Но эмоционального переживания музыки недостаточно. На нем она не останавливается. Данным путем музыка служит выражению человеческой психики во всем ее объеме, целого мира души, самых капитальных внутренних тенденций развития человеческого общества - моральных, идейных, нравственных, эстетических и иных. Как известно, настоящая музыка через индивидуальное сознание художника всегда вскрывает общечеловеческое. Бах, Бетховен, Чайковский, Шопен не были бы великими художниками, если бы их творения отразили только их личностные страдания, жалобы, страсти, мысли, идеи.

Музыка – искусство слуховых впечатлений. Именно на их основе создается представление о различных музыкальных явлениях. Развитие внутренней слуховой сферы музыканта-исполнителя – длинный и сложный путь от простых элементарных форм слуховых представлений до воображения. Чем ярче и разнообразнее музыкальные произведения по содержанию, тем больший опыт по глубине восприятия музыкальных образов и воссозданию их в звуковых красках приобретает ученик.

Основа начального обучения игре на фортепиано - это воспитание художественного мышления учащегося, эмоциональной отзывчивости на музыкальные впечатления.

С первых уроков необходимо развивать в учениках способность понимать выразительность музыки с постепенным все более тонким и «дифференцированным» слуховым восприятием музыкальной ткани (умение вслушиваться в звучание и добиваться правильной фразировки мелодии, каждого голоса в отдельности и в их сочетании, нужной звучности при исполнении мелодии с аккомпанементом и т.п.) [1, с.11]. Формирование первых технических навыков начинается с знакомства ребенка с инструментом. В этом смысле «техника» означает поначалу изучение и освоение клавиатуры, производимое посредством пианистических приемов. Ученик знакомится с миром клавиш и звуков с помощью крупных движений кисти и пальцев; тем самым одновременно развивается его осязательное чувство и формируется способность слухового контроля. Так мы приобщаем ребенка к пианистическим навыкам, которые затем становятся сознательными и постепенно автоматизируются. Все приводимые здесь упражнения представляют собой важные этапы на пути овладения техникой [2, с.4].

Для того, чтобы научиться свободно и легко играть на инструменте, выразительно исполнять произведения красивым звуком, нужно упорно и серьезно упражняться. Необходимо с самых первых уроков приучать школьников к мысли, что занятие на фортепиано - это труд, требующий усиленного внимания и прилежания. Чтобы хорошо играть на фортепиано, необходимо не только чувствовать и понимать музыку, но и быть в состоянии с легкостью воспроизводить ее на инструменте. Занятия на инструменте должны как можно полнее способствовать развитию слуха. Развитие слуха идет совместно с развитием музыкальности ребенка. Ученик должен слышать характер звучания, тонкую градацию силы звука, его певучесть, красоту, слышать фразировку, т.е. способность представить звучание мелодии или целой пьесы [3, с.21]. Многие учащиеся, уже с первых уроков, испытывают неудобства и скованность во время игры на инструменте. Если с самого начала не применять упражнения в преодолении технических трудностей, то у школьников не будет базы, необходимой для исполнения более сложного репертуара. Недостатки в технике - провал какого-то звена в воспитании музыканта. Технические неудобства объединяют художественную сторону исполнения и тормозят дальнейшее развитие ученика. В процессе работы с учащимся необходимо прививать ему правильные навыки игры по нотам (точное выполнение нотного текста, внимательное отношение к счету, штрихам, аппликатуре, умение играть, не глядя на клавиатуру и пр.). Ученику следует объяснить простейшие правила аппликатуры, основанные на естественной последовательности пальцев в пределах позиции руки; в дальнейшем нужно указать учащемуся на аппликатурные приемы при переходе из одной позиции в другую [4, с.12].

Одной из особенностей игры на фортепиано является то, что исполнитель один, без помощи сопровождения, должен охватить все элементы музыкальной ткани и согласовать их между собой таким образом, чтобы наиболее ясно донести до слушателя как крупный план, так и мельчайшие детали художественно-музыкального замысла композитора. Чтобы выполнить эти задачи, пианист должен обладать большим комплексом навыков, главным из которых является способность координации. Координация необходима пианисту для того, чтобы в процессе исполнения сохранить независимость каждого элемента музыкальной фактуры, и в то же время не разрушить гармоничную связь отдельных линий, подчиняя их основному направлению движения и развития музыки [5, с. 25].

Необходимо отметить также, что умение правильно скоординировать составные части музыкальной

ткани служит залогом той исполнительской свободы, которую иногда напрасно ищут в чисто мышечном освобождении отдельных участков пианистического аппарата. Недостатки владения координацией отрицательно сказываются на исполнении как произведений сложного многопланового строения, так и пьес невысокой степени трудности. Говоря о координации подразумевают, прежде всего, согласование движений пианиста, так как все без исключения пианистические задачи осуществляются через двигательный процесс. Однако нельзя забывать о том, что игровые движения зависят и даже определяются мысленно-звуковой картиной, сложившейся в представлении исполнителя. Выдающийся пианист И. Гофман говорил: «Если мысленная картина ясна, руки выполняют ее беззатруднений». Следовательно, чтобы скоординировать игровые движения, надо мысленно создать звучащую картину взаимодействия элементов музыки. Таким образом, приобретение навыков координации движений тесно увязано с развитием мышления, слуха, техники. Навыки координации необходимы пианисту как для решения сложных задач интерпретации, так и для овладения элементарными пианистическими приемами [6,с.8].

Особое внимание нужно обратить на развитие техники, в частности, способности пианистического аппарата к гибкому воздействию всех его звеньев: такая способность облегчает практическую реализацию музыкального представления; недостаточная же гибкость технического аппарата затрудняет координацию движений, а следовательно препятствует точному воспроизведению звуковой картины, сложившейся в представлении исполнителя. Программа развития фортепианной техники является составляющей частью общего педагогического процесса и предусматривает овладение основными приёмами, необходимыми для игры на фортепиано. В понятие «фортепианная техника» входит «комплекс умений и навыков игры, при помощи которых пианист добивается нужного художественного, звукового результата». (Е.Либерман). Развитие техники можно трактовать в широком смысле как процесс работы над всеми изучаемыми учеником произведениями; и в узком смысле как регулярная работа над гаммами, этюдами и упражнениями.

На начальном этапе обучения обязательным является выработка у учащегося естественных и целесообразных приёмов звукоизвлечения на основе активного слухового контроля. Этот комплекс послужит базой для достижения хороших результатов на других ступенях технического развития, в частности при игре гамм и этюдов. Необходимо, чтобы буквально с самого начала ребенок учился воспринимать каждый компонент музыкального языка не как нечто незыблемое, а как динамический, естественно, развивающийся элемент - без этого невозможно органичное понимание современной музыки. При этом важно уделять внимание специфическим явлениям в области лада, ритма, формы. Подвести ребенка к органичному восприятию музыки наших дней во всем ее богатстве и полноте - сложная задача большого воспитательного процесса. На первый взгляд, здесь не может быть никаких затруднений. Ведь дети с самого своего рождения окружены современной музыкой, они могут активно воспринимать музыку достаточно сложную - при условии ее высокого качества, яркой образности. Однако, как показывает практика, если, занимаясь с ребенком музыкой, «упустить» время и обратиться к современным произведениям не с самого начала обучения, то эти произведения часто воспринимаются значительно хуже, с большими трудностями [7,с.15].

Известно, что при воспитании только на европейской музыке XVIII-XIX в, ученик привыкает к некоторым особенностям: гармонический и мелодический лады, двухдольные и трехдольные метры, периодичность строения и т.д. Закономерности классической музыки, даже если они и не осознаны, прочно внедряются в мышление и образуют устойчивый стереотип. Такие стереотипы вообще необходимы, при их отсутствии процесс знакомства с произведением представлял бы в каждом случае изолированный хаотический акт. Истоки многих особенностей современного музыкального языка - в народной музыке, это неоднократно подчеркивал Бела Барток. Первоначальное обучение на основе народной музыки является традиционным для современной пианистической школы. Фольклор нашей страны предоставляет широчайшие возможности для разностороннего слухового воспитания учеников. Это может оказаться хорошей подготовкой к последующему полноценному восприятию современной музыки. В отношении воспитания широкого подхода к явлениям ритма значительную услугу может оказать русская народная песня, т.к. ее широкий свободный распев не всегда может быть втиснут в жесткие метрические рамки и излагается в переменных или же в смешанных размерах. В народной музыке можно найти многочисленные примеры свободного ритмического развития мелодии. К сожалению, одноголосные мелодии изучаются только на первых этапах обучения, при более сложной фактуре ученик уже вынужден распределять свое внимание между разными ее элементами. Поэтому часто у детей остается неразвитым ощущение непринужденности развертывания мелодического голоса в соответствии с собственно мелодическими закономерностями. При работе с учеником необходимо уделять внимание

регулярному ознакомлению его с перечисленными особенностями современной музыки, постоянно расширять его слуховые представления. Разумеется, при нынешних перегрузках детей не может быть и речи об увеличении количества современных произведений в репертуаре каждого ученика, а если это будет делаться за счет уменьшения доли традиционных составных частей программы, в первую очередь классики, то приведет только к резкому снижению уровня общей подвинутой ученика. Основная задача заключается в необходимости систематизации изучения современной музыки.

Занятия музыки направлены на развитие воображения и творческих способностей ученика, закладывающиеся основы художественной культуры учащихся, происходит становление его идеалов и мировоззрения. Они приобщаются к мировым музыкальным и национальным, культурным ценностям. Искусство сделает жизнь подрастающего поколения счастливой и успешной. Музыка помогает понимать людей в самых разных ситуациях и условиях. Общение, новые знания об искусстве помогут нашим детям найти свой путь и в будущем покорить самые высокие вершины.

1 Исиченко Г. В музыке – душа народа. // В мире музыки. – 2013. - №1. – С. 11.

2 Смирнов М.А. Эмоциональный мир музыки. - М.: «Музыка» - 1990. – С. 4.

3 Голубева И.Н. Упражнения как неотъемлемая часть фортепианной техники. В мире музыки, 2014 - №1 - С. 21.

4 Нурмагамбет Т. Некоторые вопросы современной фортепианной педагогики. В мире музыки, 2013 - №1 - С. 12.

5 Николаев А. «Методические рекомендации по работе с начинающими». Изд. «Музыка». - 1970. - С. 25.

6 Тимакин Е.М. «Навыки координации в развитии пианиста». Изд. «Современный композитор». - 1987. – С. 8.

7 Шмидт-Шкловская А. «О воспитании пианистических навыков». Изд. «Музыка». - 1988. - С. 15.

Түйін. Аталмыш мақалада фортепиано өнеріне үйретудің алғашқы дағдылары мен аспапта ойнау техникасын игеру жайы қарастырылған. Біз әр түрлі аспаптарда ойнаудың орындау шеберліктерін тындап, таң қаламыз. Берілген музыкальды аспаптың техникалық қиындықтарын игеру – бұл техникалық игеру болып табылады. Олар мұндай жоғары игеру сапасына қалай жетті? Күн сайынғы тынымсыз еңбек, өз-өзімен жұмыс жасау, қойылған мақсаттар мен міндеттерді іске асыру.

Кілт сөздер: техникалық дағдылар, нота бойынша ойнау дағдылары, аппликатура, элементарлық пианист тәсілдері

Summary. This article deals with the basic skills to study the piano art, mastery of the technique of playing the instrument. Often, listening to performances of instrumentalists, we admire their performance technique. Possession of equipment means mastering the technical complexity of the musical instrument. How they reached such a high quality of performance? Everyday and hard work, work on yourself, equipment, setting targets for the implementation of the goals.

Keywords: technical skills, playing the notes, fingering, basic piano techniques

УДК: 811.512.122 42

Ш.АЙТМАТОВТЫҢ «ҚҰС ЖОЛЫ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ «ЖЕР-АНА» КОНЦЕПТІСІНІҢ КӨРІНІСІ

Ж.С. Абитова – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің І курс магистранты, Абай атындағы РММИ,

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Жетекшісі: п.ғ.д, проф. **Ф.Ш. Оразбаева**

Ш.Айтматовтың бұл туындысында өткен ғасырдағы ұлттық дүние бейнесін көз алдымызға әкеліп, ұлттық менталитеттен хабар береді. Шыңғыс Айтматов шығармаларының концептілік жүйесін анықтағанда, олардың «Жер-Ана» концептісінен тұратынына көз жеткіздік. «Жер-Ана» концептісі қарт шежіре, асыраушы, сырлас сынды логикалық модельдерін тоғыстырады. Ш.Айтматов қолданысындағы тілдік бірлік, Жер-Ана жалпытүркілік архаикалық таным-түсініктің тілдегі бейнесін сипаттайтын лингвомифологиялық, лингвофилософиялық, лингвомәдениеттанымдық мазмұнға негізделген концептілер. Біз бұл зерттеуімізде кейіпкерлер танымында көрініс берген лексемаларды концепт ретінде талдауға тырыстық.

Кілтті сөздер: концепт, Жер-Ана, кейіпкер тілі, тілдік модель

Көркем шығарма тілін лингвистика нысанында қарастыру бұрыннан бар дәстүр. Қазақ тіл білімінде көркем шығарма тілін талдап зерттеудің ғылыми негіздерін айқындап, теориялық үлгісін ұсынып, құрылысын жүйелі түрде тұжырымдап талдаудың негізін қалаған Р.С. Сыздықтың еңбектері жаңа бағыттағы зерттеулер үшін маңызды болып саналады. Ж.Б. Саткенова көркем шығармадағы кейіпкер тілінің когнитивтік маңызын, тілдік тұлға мәселесін Б.Соқпақбаев шығармаларының негізінде тереңнен зерттеп,

айқындап берді. С.А. Жиренов «Ақын-жырау шығармаларындағы «Өмір-Өлім» макроконцептісі» атты еңбегі арқылы ақын-жыраулар шығармаларындағы жан мен тән, өлім мен өмір концептілерінің көрінісін концептінің лингво-мәдени-танымдық сипатына баса назар аудару арқылы айқындап берді.

Жоғарыда аталған ғалымдар еңбегінің негізінде Ш.Айтматовтың «Құс жолы» шығармасындағы «Жер-Ана» концептісінің сипатына тоқталып өтпекпіз. Шыңғыс Айтматов қалам тартқан шығармаларының негізгі тақырыбы – Ұлы Отан соғысы жылдары мен соғыстан кейінгі ауыл өмірі, қырғыз-қазақ халқының дүниетанымы мен психологиясы. Қаламгер сол кездегі қоғамдық жағдайды қарапайым қазақ, қырғыз ұл-қыздарының танымы арқылы суреттейді. Бұлардың барлығы тілдің когнитивтік бірліктері арқылы жүзеге асады.

Автор шығармаларының концептілік жүйесін анықтағанда, олардың «Жер-Ана» концептісінен тұратынын анықтадық. Себебі бұл концепті жазушы шығармасының өн бойында түрлі баяндау формалары арқылы көрініс тауып отырады. Қандай да бір көркем шығармаға концептілік талдау жасағанда, ең алдымен адамзатқа ортақ «өмір» концептісі тұрғысынан қарастырылады. Шыңғыс Айтматов шығармаларында өмірдің, бейбіт өмірдің маңыздылығын соғыс туралы ой-толғамдары мен соғысты бастағандарға лағынет айтқан кейіпкерлердің диалогы мен монологы негізінде жеткізіп отырады. *«Кеірімес едім. Жауымды ежелден кеірімеймін. Бірақ заманыма кек сақтаған жерім жоқ. Арты қайырлы болсын. Бірақ соғысқа дауым көп. Атылған оқ, төгілген қан – тарихтың есебінде, ал енді адамдардың быт-шыт болып бүлінген өмірі ше? Оны қайсы есепке сыйғызып, тарихтың қайсы бетіне жазамыз?»* [3, 78-б.]. Қандай жағдайда да шығарманы сөйлетіп отырған автор болғандықтан өмір туралы автордың көзқарасы ретінде қабылданады. Жоғарыда айтылған жазушының өмір туралы толғаныстары «Құс жолы» повесінде кейіпкерлер тілі арқылы өрбітіледі:

Жер-Ана: Толғанай, соры қайнаған Толғанайым, ана қалт-құлт еткен басыңды сонда боз қырау шалмады ма. қайран қолаң шап! Сен бұл жерге келген сайын әрқашан өзгеше болып келетінсің. Жүгің ауыр тартқандай ерніңді жымқыра тістеп, іштей тынып, үндемей келіп, үндемей кетіп қалсаң да, басыңа қандай ауыр күн түскенін мен сонда біліп жатқанмын.

Толғанай: Ия, Жер-Анам, үндегенде не істер едім. Мен тек жалғыз болсам екен – соғыстың шарпуы тимеген бірде-бір семья, бірде-бір адам қалған жоқ еді ғой. басқасын айтпай-ақ қояйын, дүниенің алды-артымен ісі жоқ шағында тілі енді ғана шыққан бармақтай балалар да, ана сүтінің дәмін әлі сезе қоймаған сәбилер де, өлең айтып жіберші десең, аңырап: Әскерге кеткен әкемнің, Хабары қашан жетеді, - деп қақсап тұрса, кімнің қабырғасы қақсап, қаны қараймайды?! Бүлік салған дүшпанға: «Сені ме сені!» - деп кім кектенбейді?!» [3, 52-б.] Ол аяулысын, кимасын, етбауыр балаларын жақсы, бейбіт өмір үшін жат қолына беруге, ұлы жеңіс жолы үшін құрбан етуге мойынұсынды. Бұл соғыстың халыққа әкелген есепсіз зардабын Толғанай мен Жер-Ана диалогынан айқын ұғына түсінеміз. Жер-Ана да адамзаттың өзі үшін бір-бірін жермен-жексен егіп жатқандығына қинала түседі: *«Қыс құсырып, денемді тоң қылып келе жатқан-ды. Суыққа қаным қарайып, менің де соғыстың қайғы-қасіретін шеккен қапалы күнім еді ол»* [3, 43-б.]. Осы тәріздес тілдік модельдер арқылы шығармада Жер-Ананың **«диқан дала»**, **«құтты дала»**, **«дүниені асырап баққан Жер»**, **«соғыстан қасірет шеккен Жер-Ана»** сынды түрлі логикалық модельдері саралана түседі. Ш.Айтматовтың «Құс жолы» шығармасын қарастыру барысында жазушы тілінде «Жер-Ана» концептісінің ерекше орын алатындығына көз жеткіздік. Жер-Ана мен Толғанайдың диалогы барысында қолданылған тілдік бірліктер оған дәлел бола алады деп ойлаймыз: *«Жер-Ана, диқан далам, сенің күшіңмен өмірдің талай белестерін асып, өмір сүріп келемін»; «О, құтты далам! Қазір сенің демалып жатқан кезің»; «Бүгін менің саған сыйынатын күнім, Жер-Ана!»; «Жер, дүниенің барлық түкпір-түкпірінде адамды асырап баққан Жер» т.б.*

Тілдік бірліктердің мәнін аша түсу үшін қазақ ұлтының танымындағы **«Ұмай ана»** бірлігімен салыстыра зерттейтін боламыз. Сонымен бірге, ұлт танымындағы тұрақты тіркестер мен мақалдарды да негізге алатын боламыз. «Жер-Ана» лексемасын «Ұмай Анамен» салыстыра қарастырудағы басты себеп екі лексеманың да өмір сыйлау, ұрпақ көбейту сынды ұғымдармен астасып жатқандығы. Сонымен қатар, осы ұғымдар арқылы *табиғат ана, жер- ана, өмір* сынды лексикалық модельдер тарайды. Көпшілік қауымның түсінігінде жалпы Жер – адам баласының дүние есігін ашқаннан бастап, о дүниелік болғанға дейінгі мекені. *«Жарық дүние орнағаннан бергі ғасырлар сыры, кітапқа сыймаған, адамның есінен шығып жоғалған тарих, біздің басымыздан өткен тағдыр, бәрі-бәрі Жер-Ананың жүрегінде».*

Жер ұғымына геология ғылымында: **«Жер – бұл биосфера. Биосфера – жер шарының тіршілік таразан аймағы»**, - деген түсінік беріледі.

Ал «Жер-Ана» концептісіне философиялық тұрғыдан келсек – ол хаустан пайда болған дүние. Мысалы, Қытай философиясының «Даоизм» ілімінде *«Дао – аспан мен жердің түп тамыры»*, *«барлық*

заттардың анасы» деген анықтамалар туды. Даодан барлық дүниелер пайда болуы үшін қараңғы мен жарықтың, Инь мен Яньның әрекеттесуі керек. Қазақ философиясына келсек, Қазақстанды мекендегендер мен ежелгі түркілер үшін әлем үш қабаттан жаратылған деп түсінді. Олар үшін қоршаған орта Жоғары, Орта, Төменгі болып бөлінеді. Еркше орынды олар құдай деп таныған Тәңір(Аспан) Жоғарғы әлеміне берді. Себебі, аспан биігінде аспан аттарымен және аспан арбакештерімен аспан адамдары жүреді және де оларға табыну қажет деп білген болатын. «Аспанда туғандар» жерге түсетін, жерде оларға қаған мәртебесі берілетін, олар жоғарғы билікті алып, қаған мәртебесін иеленетін. Қаған болу үшін оларды Аспан басқарады деу жеткілікті негіз болып табылатын. Жоғарыда айтылған ойды қуаттай келе, М.С. Орынбеков «ежелгі түріктердің руна жазуында былайша жазылуы кездейсоқтық емес: *«Аспан өзінің биігінен менің әкем Елтеріс қаған мен шешем Елбегі қатынды басқарып, оларды (халыққа билеуші етіп) көтерді»*, - деп түйіндейді.

Орта әлем – бұл адамдар әлемі (Жер), мұнда су ағады, осыдан жер, суға екі жақты табыну туындайды. Орта әлем Жоғарғы әлемге табынуға міндетті. Бірақ адамдар табынатын ең басты дүниелер мыналар: *Аспан, Жер, От*. Олардың ішіндегі ең негізгісі – *Тәңір (Аспан)*. Аспанға көз жіберген ежелгі түркі бабамыз оны Тәңір, Жаратқан әлеміне жатқызған. Адамдар мен басқа тіршілік иесі өмір сүріп жатқан дүние – ол Жер мен Су әлемі. Ал өлгендердің паналайтын орны – Жер асты әлемі. Білге қаған мен Күлтегіннің құрметіне тасқа ойылып жазылған ескерткіште дүние былайша суреттеледі: *«Биікте көк Тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасынан адам баласы жаратылған...»* [4, 45-б.].

Сонымен қатар, көне түріктердің наным-сенімінде ерекше орынға ие болған әйел *Құдай – Ұмай* болды. Серік Мырзалы «Философия әлемі» еңбегінде Ұмай анаға қатысты мынадай деректерді келтіреді: *«ол үйдің, шаңырақтың, ошақтың қамқоршысы болды. Балалардың сүйеушісі, одан кейін өнердің қолдаушысы болған. Ұмайға монғолдардың Этуген құдайы сәйкес келеді. Кейбір ғалымдар Ұмайды үнділердің Ұмма құдайымен салыстырады, ол да Ұмай сияқты міндеттерді атқарған. Ұмай деген сөздің өзі «баланың орны, ана іші» деген ұғымдарға сай келеді. Тұқым тарату құдайымы болып келетін Ұмай бала туылуында, олардың тағдырында да маңызды орын алған. Тувадағы Ұйық өзенінің бойынан табылған түркі ескерткішінде былай деп жазылған: «Жиырма жасымда мен еліммен, туысыммен, қаруыммен, ерлік даңқыммен қоштастым. О, Ұмай ана! О, менің сүрген өмірім! Мен сендерді тастап кетіп барамын, туыстарым». Жас жгіт майдан даласында өліп бара жатып, өзінің соңғы сәтінде Ұмай анаға, шаңырақ қорғаушысына өзі өсіре алмаған кішкене балалар алдындағы кінәсін, туысқандарының артқан үмітін ақтай алмағандығын айтады. Мұның өзі туыстық байланыстың, ру, тайпаның қасиетінің зор маңызын көрсетеді. Ерте ажал құшқаны үшін ұрпақ сыйлаушы Ұмай анадан кешірім сұрайды»* [4, 363-б.].

Ш.Айтматовтың «Құс жолы» шығармасында «Жер-Ана» концептісінің әр түрлі логикалық модельдерін саралауға болады. Солардың бірі – *Жер-Ана – әлемді жаратқан қарт шешіре*. «Неше ғасырлар бойы адамның басқан ізіне зар болып, иен жатқан заманым да болған. Соғыс шыққан сайын, әр кез құлағы барларға ұстаспаңдар, қан төккенше ақыл тоқтатыңдар деп айтамын». Жер – анаға жан бітіре суреттей отырып, адамзат баласының санасына көркем сөзбен әсер ету арқылы бейбітшілікке, бірлікке шақырады.

Сондай-ақ, халық танымында Ұмай ана да ұрпақ сыйлаушы ретінде танылады. Ертедегі түркілер мифологиясында әлемдегі әйел-ана мен жер-ананы бейнелейтін, тұқым өндіретін және бала тудыратын әйел тәңірісі бастауын бейнелеуші құдай – әйел, өнімділік пен бала туу құдайы. «Ұмай» сөзі көне түркі тілінде «баланың ізі», «бала орны», «ана жатыры» мағынасын берген. Ол туушы Жер-Ана және ана жатыры ретінде ойлайтын үнгір бейнесі түрінде қабылданған. Автор шығармасындағы *Жер-Ананың келесі логикалық моделі - бар адамзатты бірлікке шақырушы* ретінде де сипаттау. Жер-Ананың сүйіспеншілігі бәрімізге ортақ екендігін ескертіп, ынтымақ, достыққа шақырады. *«Мына мен – Жермін, мен барлық адам баласына бірдеймін. Маған таласуларыңның керегі жоқ, маған ынтымақ керек»*. Сол Жер-Ана концептісінің жазушы шығармасындағы тағы бір логикалық моделі *«Жер-Ана» - асыраушы* деген ұғымды жеткізеді. *«Еңбек керек! Бір дән тастасаңдар, жүз дән етіп беремін, шырпы тастасаңдар, шынар қылып беремін, бақ отырғызсаңдар, мәуелі етіп беремін, мал жайсаңдар, шөп болып беремін...»* [3, 37-б.] деп суреттеуі Абай даналығындағы *«еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей»*, халық даналығындағы *«еңбек етсең емерсің»* сынды мақалдармен астасып жатыр.

Алғаш рет жазба деректерде Ұмай аты түркі әскерлеріне жеңіс әкелуші әйел – құдай есімі түрінде ұсынылады. Ұмай есімі солтүстік Монғолияда Тоныкөк пен Күлтегін құрметіне қойылған көне түркі жазба нұсқаларында кездеседі. «Оны жасында кіші інім Ұмайға ұқсас менін аса мәртебелі анам – Катунның қуанышына орай, күлтегін батыр атағын алды» [5, 22-б.]. Ұмай ана жерін жаулардан қорғаушы сарбаздардың қамқоршысы. Халық танымында Ұмай ана соғыс құдайы ретінде суреттелсе, қаламгер суреттеуіндегі «Жер-Ана» соғыстың қас жауы, бейбітшіліктің жаршысы: *«Жер-Ана:*

- Менің барып тұрған жауым – соғыс бастағандар, өйткені олар егін екпейді.

Толғанай:

- Дұрыс айтасың, соғысқан егін екпей, адал адамдардың несібесіне арам қолын салады, демек ол адам атаулының жауы» [3, 67-б.].

Ш.Айтматов шығармасындағы «Жер-Ана» да адамзат баласына өмір нәрін сыйлаушы қарт ана ретінде суреттеледі. Оны мына үзіндіден байқауға болады: *«Еңбек керек! Бір дән тастасаңдар, жүз дән етіп беремін, шырпы тастасаңдар, шынар қылып беремін, бақ отырғызсаңдар, мәуелі етіп беремін, мал жайсаңдар, шөп болып беремін...»* [3, 98-б.]

Қазақ бақсыларының сарынында Ұмай анадан:

Бөрі, бөрі, бөрі ием,

Кел жебеші, бөрі ием!

Ұмай ана, Шашты Әзиз,

Еміп өскен бөрі ием, – деп медет сұраған. Сонымен қатар, Ұмай ана үй шаруасының да қамқоршысы болып есептеледі. Міне сондықтан, қазақтар сәбилерінің кіндік шешелері білектерін сыбанып жатып:

Менің қолым емес,

Бибі Батима, бибі Зүһра қолы,

Ұмай ана қолы, – деп нәрестенің кіндігін кесіп, кіндік бауын байлап, жөргекке орап, тұсау жібін қиған.

Қорыта келгенде, «Жер-Ана» концептісін метафизикалық концептіге жатқызуға болады. «Жер-Ана» концептісі «қарт шежіре», «асыраушы», «соғыстан қасірет шегуші» сынды логикалық модельдерін тоғыстырады. Жазушы шығармасындағы «Жер-Ана» концептісін психологиялық, әлеуметтік, танымдық тұрғысынан әлі де зерттеу қажеттігі даусыз. Біз Ш.Айтматовтың «Құс жолы» повесіндегі «Жер-Ана» концептісі туралы ойымызды шығармадағы мына бір оймен түйіндесек. «Жер-Ананың» адамзатқа айтары да осы болса керек:

«Әй, адамдар! Дуниенің төрт бұрышында өмір кеікен адамдар, сендерге не керек – жер ме? Мен таусылмаймын, мен қабағымды шытпаймын, мен кеңмін, бәріңе де жетемін! Тыныштықта өмір сүрулерің... сендердің ынтымақтарыңнан, ықтиярларыңнан, ақылдарыңнан...!» [3, 34-б.]

1 Жиренов С.А. XV-XIX ғғ. ақын-жыраулар поэзиясындағы «Өмір-Өлім» концептісінің танымдық табиғаты: филол. ғыл. канд. ... дис // - Алматы, 2007.

2 Саткенова Ж.Б. Кейіпкер тілінің когнитивтік аспектісі (Б.Соқпақбаев шығармалары бойынша): филол. ғыл. канд. ...дисс. – Алматы, 2005.

3 Айтматов Ш. Дала мен таулар хикаясы. – Алматы, 1964.

4 Есім Ф. Философия. – Алматы: ҚазҰУ, 2006.

5 Әбішев Қ. Ежелгі түркілік дүниеге көзқарас ерекшелігі. // Адам әлемі, - №2, 2008.

Резюме. В этом произведении Ч.Айтматова дается сведений о менталитетах тюркского народа. При лингво-когнитивных исследований произведения Ч.Айтматова выяснилось что состоит из концепта «Жер-Ана». Модели концепта «Жер-Ана»: қарт шежіре, асыраушы, сырлас, и.т. В этой работе мы попытаемся исследовать лексическую единицу «Жер-Ана» в виде концепта.

Ключевые слова: концепт, Мать-Земля, язык персонажа, языковая модель

Summary. In this Sh.Aytmatova's work, written national image of the world and it informs the national mentality of the last century. When we explore the concept of the work "Motherland" (Rodina-Mat) and we realized that consists of conceptions. This "Motherland" consists of logical models because: ancient history of the life and the trustee the power of the concept. Sh.Aytmatov used in his work linguistic unity, "Motherland" as Turkish-speaking archaic knowledge - which explains lingvomifologycal, lingvophylosophycal, lingvocognition conceptions of paintings.

In this study we tried to explain to a token ring as concepts and tried to prove it.

Key words: concept, Mother Earth, the language of the character, the language model

ӘОЖ: 821.512.

ДӘУЛЕТБЕК БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ МІНӘЖАТ САРЫНЫ

А.Ержанов – Абай ат.ҚазҰПУ-нің 2-курс магистранты,

6М-012100 қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы

Әдебиеттану ғылымында ғалымдардың зерттеу нысанына айналған дін мен әдебиеттің өзара байланысы бүгінгі таңда да өзінің өзектілігін, құндылығын жойған жоқ. Бір жағынан, діни өлеңдер табиғатының өте күрделі құбылыс екендігін танытса, екіншіден, қоғамда орын алып жатқан әлеуметтік мәселелердің басым бөлігі дінге байланысы

барын байқатады. Қазақ әдебиеті ғылымында діни сарындағы өлең-жырлар Кеңестік дәуірде заман ықпалына сәйкес үзіліс тауып, тәуелсіздік жылдарында қайта жанданған әдеби жанрдың бірі. Тәуелсіз қазақ әдебиетіндегі діни сарындағы жырларды талдау қазіргі әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелерінің бірі болып тұр.

Мақалада ақын Дәулетбек Байтұрсынұлының шығармашылығындағы діни сарындар мәселесі сөз болады. Дәулетбектің өлеңдерінде қамтылған діни-әлеуметтік мәселелер қазіргі қоғамның дертін тамыршыдай тап басып отыр. Діни тақырыпқа кез-келген ақын бара бермесі анық. Осы тұрғыда ф.ғ.д., профессор Темірхан Тебегеновтің: «...Дәулетбек Байтұрсынұлы өлеңдеріндегі бүгінгі жаңа ұрпақтардың нағыз иманды тұлғаларының реалистік келбетін, жан ділі әлемін айқын танимыз» [1, 16 б] – деген тұшымды пікірі Дәулетбек ақынның қаламы қарымды, діни сауаты мол ақын екендігін айқындай түседі.

Кілтті сөздер: Қазақ әдебиеті, Дәулетбек Байтұрсынұлы, мінезат, дін, поэзия

Қазіргі қазақ поэзиясы – өзіне дейінгі сан ғасырлық әдебиеттің белестерінен шыңдалып, толысу сапаларымен кемелденген рухани құндылықтың көрсеткіші. «Лирикалық, эпикалық жанрлардағы шығармалардың поэтикалық мазмұны мен пішіні жүйесіндегі уақыт пен кеңістік сабақтастығы ұлағатын танытатын ғарыштық-ғаламдық қозғалыстар әлеміндегі құбылыстар, қасиеттер көркем шындық жинақтауларымен жырлануда» [1, 6 б]. Әр ғасырдың өзінің сұрқұлтайы болады. Демек, әр ғасырдың өзінің жаршысы бар. Ақындар заманының жаршысы болса, қазақ ақындары өзінің жаршылық қызметін жоғары деңгейде атқарып келеді. Ақындар шығармашылығы өз қоғамының ең ахуалды тұсын тауып, соны жырына қосып, елдің ізгілік, адамгершілік сынды игі қасиеттерді бойына сіңіруіне бірден-бір себепкер. Себебі олардың туындыларында имандылық, парасаттылыққа жетелейтін жыр жолдарды самсап тұрады. Ислам дінінің қазақ даласына еркін сіңісіп кетуіне де ақындардың атқарған қызмет зор. Ақын-жыраулар имандылықтың бастау көзі Исламда екенін жете түсініп, халыққа арнаған жыр-толғаулары мен өлеңдерінде Құраннан, пайғамбарымыз Мұхаммедтің (с.а.у) хадистерінен мысалдар ала отырып қазақы тілмен сөзді ойнатып, жырмен шебер жеткізген. Еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бастап ақындар дін тақырыбына кеңінен қалам тарта бастады.

Белгілі жазушы, әдебиет зерттеушісі М.Әуезов «Әдебиет тарихы» еңбегінде алғашқы діни наным-сенімдердің туындауы туралы айта келіп: «Табиғат басшысын қадірлеу, құдайға дұға оқып, жалбарыну әдеті туады. Сонымен жалғас ең әуелгі әдебиет жұрнақтары шығады. Құдайға дұға айтып шұбыртқан тақпақ өлеңдер шығады» [2, 76] деп жазады. Өз заманының ыңғайымен терістеу және үстірт пікір білдіргенімен, автор осы тұжырымы арқылы мінезат жырларының тамыры қаншалықты тереңге кететінін мензеп, әдебиетіміздегі алғашқы сұрлеуді салды.

Қазақ әдебиетіндегі мінезат жанры туралы алғашқы толымды анықтама төл әдебиеттануымыздың негізін салушы А.Байтұрсынұлы қаламына тиесілі: «Діни дәуір мұңды-зарлы өлеңдеріне «мінезат» деп ат қойған. Әуелде «мінезат» деп ғұламалардың Құдайға айтқан зары, арызы, наласы айтылған. Бара-бара зарлық, мұңлық мағынасына айналып, зарлық өлең сияқты сөздер де «мінезат» деп аталатын болған» [3, 47 б.].

Қазақ әдебиеттану ғылымындағы теориялық зерттеулердің негізгі іргетасы кеңестік кезеңде қаланғаны белгілі. Ол тұста тиым салынған тақырыптардың бірі болып табылатын мінезат жанры жоғарыда келтірілген А.Байтұрсынұлы еңбегінен кейін дербес зерттеу нысанына айнала алмады. Осының салдарынан ортағасырлық туындылар жайлы еңбектерде мінезат шығарманың құрылымдық бірлігі ретінде ғана аталып өткенімен, оның жанр ретіндегі сын-сипаты, шет-шегі айқындала қойған жоқ. Аталмыш тақырыптағы зерттеулердің арнасы тәуелсіздік тұсында ғана кеңейе бастады. Бұл орайда әдебиеттанушы ғалымдар арасынан осы тақырыпқа арнайы қалам тартқан А.Ахметбек пен И.Жеменейді ерекше атауға болады. А.Ахметбек мақаласы түркі сопылық поэзиясының негізін салушы Қожа Ахмет Йасауидің «Мінезатын» талдап-таразылауға арналса, И.Жеменей өзінің зерттеу нысаны – «Тарихи-Рашиди» еңбегіндегі мінезат мәтіндеріне тоқтала отырып, ұлт әдебиетінің арғы-бергі кезеңдеріндегі мінезат жанрының көріністерін біршама зерттеп-зерделеген. Ендігі кезекте аталған зерттеулер нәтижесін негізге ала отырып, қазақ әдебиетіндегі мінезат жанрының қалыптасу және даму кезеңдерін, өзіндік ерекшеліктерін, сын-сипатын айқындап, біртұтас жанр ретіндегі лайықты бағасын беру қажеттігі туындап отыр.

Қазіргі қазақ поэзиясындағы «мінезат» атымен аталған шығармалардың бірі ақын Дәулетбек Байтұрсынұлы қаламына тиесілі. Ғалым Айнұр Әбдірәсілқызы Дәулетбек Байтұрсынұлының шығармашылығы жайлы былай дейді: «Оралман ақын мінезатының өзіндік өрнегі бар. Өлеңнен ең алдымен жыраулық поэзияға тән өміршең толғау сарыны аңдалады. Тәухидтің (Алланы ұлықтау), мадақ мен мінезаттың мазмұндық ерекшеліктері қамтылған туындыда ортағасырлық мінезаттарға тән жаратылыс бастауынан бергі ғибратты оқиғаларды тізбектей айту арқылы Жаратушының ұлылығын ұқтыру талпынысы да көрініс тапқан. Бірыңғай ұйқасқа құрылған жыр бір деммен оқылып, біртұтас әсер қалдырады»

[4]. Ақынның жырына назар салып көрелік:

*«Қол жаямын Аллаһқа,
Қос тіземді бүктіріп.
Шебер Аллаһ, жараттың
Барлығын да жұпты ғып.
Жалғастырдың біздерді
Хауананы жүкті ғып.
Тамсанттың да таныттың
Жарық дүниені ұқтырып.
Топан судан кейінгі
Бабамызды Нұх қылып.
...Қаһарлансаң бәрін де
Жібересің ықтырып.
Неткен ұлы Раббым,
Сендегі бұл мықтылық !!!» [5, 67 б].*

Аласапыран буырқаныстарға құлшынысы кем ақын өзінің тыныш та әдемі әлемінде дүние құбылыстарын, пенделер пиғылын, адамдық болмысын ой елегінен өткізіп, байыппен бағамдап, иман таразысын тең ұстауға тырысып отыратын тәрізді. Мінежат мәнді жырларында автордың Алладан ең алдымен тілері де қасиет төресі – сабырлылық:

*«Біреуді біреу жәбірлеп,
Айнала айғай, дабыр көп.
Жүгенсіз мынау жалғанда,
Сабырлы ет, Аллаһ, сабырлы ет!
Сабырлы ет, Аллаһ, сарқылмас,
Нәжіске баттым, салтым лас.
Жүрекке иман, пәктік бер,
Тотықпас әрі шаң тұрмас.
...Исламға жүйрік, қанық ет,
Иманның асыл дәнін ек.
Анадан туған сәбидей,
Күнәсіз етіп қабыл ет!!!» [5, 68 б].*

Қазақта рухы биік, жаны таза, мақсаты айқын, аңсары терең ақындар аз емес. Солардың санатына енгізе хақылы Дәулетбек ақынның өткеннен алған өнегесі көп. Өзі таныған ақиқатты өзгеге де жеткізуді Ар-Алла алдындағы адамдық борышына балаған ақын мінежаттарында насихатшылдық-ақылгөйлік сарын да айқын. Өзгеге айтқан келелі кеңесінен өзі де ғибрат ала отыратын автор жалаулаған ұраншылдықпен емес, сабырлы сарапшылдықпен ой түйіндейді:

*«Мәңгілік, айтыңдаршы, күн кешті кім?
Білінбей өте шығар бұл бес күнің.
Қоздаған өсек, өтірік, күндестігің,
Аллаһтың ақиқатын білместігің!
Батқаниша надандықтың құйына мың,
Жұртыма ұрттам су боп құйыламын.
Адамнан арашалап жүрегімді,
Бас қойып бір Аллаһқа сыйынамын!» [6, 68 б].*

Дәулетбек ақын өзінің бағыт-бағдарын айқын белгілеп, адамдық парызын, ақындық мұратын дәл тапты. Қалай тапты, неден тапты?! Бұл сауалдарға жауапты ақын «Абай нар» атты өлеңінде нақ беріп қойған:

*«Бисмиллаһир Рахманир Рахим,
Жолын құған мен Абайдың бір ақын.
Құдай, Құран, Сенім – мәңгі серігім
Арлы, иманды болу менің мұратым!» [5, 131 б].*

Өмірдегі қиындықтарды да, қиянаттарды да, қатігездіктерді де өз көзімен көре жүріп, өз басынан кеше жүріп, ол көп ойланды. «Басын тауға да ұрды, тасқа да ұрды». Ол өтпелі кезеңдегі тұрмыстың тауқыметіне шыдамай, азып-тозып, арын да, барын да саудаға салып жібергендерді көріп, ақшаның, дүние-мүліктің құлы болғандарды көріп, шошынады. Қызылды-жасылды өмірдің мәні байлық пен билікте ғана деп, ішіп-жеп, шайқап-төгіп, күнәға белшесінен батқандардың бұзылған ниет-пиғылдарын байқап, түңіледі. Ол мынау бес күндік жалғанда адамдар арасындағы ең қымбат құндылықтар – мейірім, қайырым, қолғабыс, бауырмалдық, жанашырлық, адамгершілік азайып бара жатқанына ашынады.

«Тіршілікті біз қалай етеміз» – деп,

*Неше көктем ауысты, неше күз кеп.
Қия бассам, кездесем қиянатқа,
Кетсем бе екен Күнәсіз Мекен іздеп...*

*Қанжығаға қаныпезер сойыл байлап,
Бассыздыққа белшеден тойынды аймақ.
Қаламым мен құшақтап Құранымды*

Естімеске кетсем бе қойымды айдап?!» – деп торыға отырып, тал қармады, егіле отырып, жанға жұмақ мекен іздеді!..

«Алла-ақиқат әлемін жарықпен, нұрмен байланыстыратын түйсікпен «Күнәсіз мекен» жинағының имани тақырыптағы жырлар бөлімін ақын «Нұр» деп атаған. «Қия бассам кездесем қиянатқа, Кетсем бе екен күнәсіз мекен іздеп?» деп шынайы шамырқанатын Дәулетбек жырлары орынсыз күрделіліктен аулақ. Қарапайым қазақы таным, орнықты ой, басалқалы сезімдер басым» [4].

Ақын кітабының «Күнәсіз мекен» деген атының өзі қызық та тосын. Ол қандай мекенді айтып, жырлап отыр? Бұл туралы Бақыт Сарбалаұлы өзінің мақаласында сұрақ қоя отырып, былай жауап береді: «Мына жер бетінде күнәсіз мекен бар ма екен өзі?!»

Бар екен, қадірлі оқырман! Ол – осы жинақтағы жыр мекені.

Осыған орай, еріксіз «Жыр дегеніміз не?» деген сұрақ және көлденеңдейді. Бұл жерде ақындықтың талант, тағдыр екенінің басы ашық, яғни қара жер болмаса, тіршілік те жоқтығы сияқты аксиома болғандықтан және біз оны атап, айтып кеткендіктен, әңгіме өлеңнің төл бітім-болмысына келіп тірелсе керек» [7].

Демек, жыр дегеніміз – ең бірінші тазалық, адалдық, яғни ақынның өтірік айтпауы, екіжүзділікке салынбауы. Ақын Қадыр Мырза Әлі әдемі айтқандай, ондай қадамға бару «жыр көзіне шөп салу» ең қуаныштысы – Дәулетбек кітабы, барша туындылары дерлік осындай жасандылықтан, жалғандықтан ада. Ақынның шығармашылығындағы шыншылдық туралы филология ғылымдарының докторы, профессор Темірхан Тебегенов: «...Дәулетбек Байтұрсынұлы өлеңдеріндегі бүгінгі жаңа ұрпақтардың нағыз иманды тұлғаларының реалистік келбетін, жан ділі әлемін айқын танимыз» [1, 16 б.] – деп, тұшымды пікір айтқан болатын.

*«Іздер жатыр тұяқ кесті шұбырын,
Бәрі мағлұм қыбырың да жыбырың.
Жадағанда қуат берер мәңгілік*

Ес жиямын естіп иман сыбырын!» [6. 183 б.] – дейді ақын. Бұл пәниде пенделерге тән барлық жүрек «иманның сыбырын» ести ала ма?! Жүрегін иманға толтырған адам аса қуатты да күшті. Ол мына тіршіліктегі таусылмайтын қыбыр-жыбырдан биіктеп кетеді. Иманның нұрына шомылып, содан ғұмыр кешудің мағынасын табады. Өмірде жүрегін иманға толтырған жандар аз емес. Ақын осыған үндейді.

*«Таппайсың ойы бөтен мидан баға,
Әзәзіл шатастырды сыйдан қаға.
Ғаламды ұстап тұрған көрікті етіп,
Адамды адам етер иман ғана!»* [5. 110 б.].

Ал бұған қалай келіспейсіз?! Келісесіз. Құптайсыз. Мінәжат жырларының табиғатына тән ақылмен, сабырмен, ұстамдылықпен насихат айту, ар-иман жолына сендіру, арылу мен тазарудың бағыт-бағдарын нұсқау – Дәулетбек Байтұрсынұлының жырларының алтын арқауы. Осындай имандылық нұры себелеп тұрған өлеңдерімен ол өзін-өзі іштей тазартумен қоса, оқырмандарына да өнеге ұсынады, жаңа, биік, аңсарлы мұраттарға жетелейді. Кейінгі жылдарда имандылық тақырыбына қазақ ақындарының жарыса жыр жазу үрдісі де байқалады. Жазылсын. Бірақ тақырыпты игеріп жазу, оқырман санасын оятып жазу, көркемдік кестесін келістіріп жазу сияқты биік өнерге қойылатын талаптарды бәсеңдетіп алмасақ екен.

Жалпы өнер-өмірдің заңдылығы – мықты, мінсіз нәрселер халық түсінерліктей, халыққа қызмет етерліктей, халықты түзерліктей тамаша ғана емес, қарапайым болады. Меніңше, Дәулетбек өлеңдерінің табиғилығы, өзі жырлап отырған өмірдей қарапайымдылығы – жақсы да басты қасиеті. Ақынның өлеңдерінің қарапайым тілмен жазылып, үлкенге де кішіге де түсінікті болуын айта келіп, Бақыт Сарбалаұлы өзінің мақаласында былай дейді: «Тек, осы кейде қарабайырлыққа ұласып кетеді екен. Өлеңнің өзіндей емес, мақаланың сөзіндей болып. Мұқият қарап, Дәулетбектің өзі жүрегінен қайта бір өткізсе, бұлар оп-оңай тауып алып, жетілдіруге болар жекелеген жолдар, сөздер. Мен, сондай-ақ, Дәулетбектің мынадай бір:

*Отты өшірер мөлдір, тұнық суданбыз,
Ауаменен егіз болып туғанбыз.
Орнықтырып бір Алланы жүрекке,*

От ұиқынын ортамыздан қуғанбыз, – деген шумағындағы ой-түйінге де мүлдем келіспес едім. Бәлкім,

кейде «От – шайтанның шаһарланған қалыбы» да шығар. Дегенмен, ол – артық от, жолдан шығарар, күйдіреп, өртке түсіреп от. Ал, жалпы отсыз өмір бар ма? Өлең де жоқ емес пе? Жан – Алланың рухы болғанда топыраққа жылу дарытып, жүректен ыстық қан таратып, жандырап отты рух емес пе?! Бойында оты жоқ, сөнген сөзді, сап-салқын күлді «өлең» деп кім қабылдайды?!» [7]. Зерттеушінің пікірі орынды дегенмен, оның ақынның сөзіне пендешілікпен қарап отырғанын аңғару қиынға соқпайды. Ақын «ОТ» мәселесін діни тұрғыда қозғап отыр. Әлемдердің Раббысы періштелерін нұрдан, Ібіліс үмметін оттан, Адамды топырақтан жаратып, тәніне рух үрлеген. Ақын «От ұшқынын ортамыздан қуғанбыз» демес бұрын нені тілге тиек етті? Ол отты кумас бұрын жүрегіне Алланы орнықтырып, иманын күшейтті. Иманын күшейтіп, ібілістің арбауына көнбейтіндей дәрежеге жетіп, кемелденген шағында ортасынан отты қуып отыр. Ақын жүрегімдегі жалынды сөндірдім деп емес, адамдар арасында бүлік шығарушы отты қуып отыр. Бір жағы мұсылман қауымы үшін от - тозақтың символдық белгісі. Дәулетбек Байтұрсынұлы Алланың құзырына бас иіп, амал жасау арқылы тозақтан қашып, жұмаққа баруға талпынған ақын. Сондықтан ол отты ортадан қуып, Алладан тозақты өзіне харам етуін тілейді.

Ақын Дәулетбек Байтұрсынұлы Хақ Тағаламен жақын досындай сырласа алатын, ішкі сырын Жаппар Иесіне ақтара алатын сенімі мен иманы кәміл жандардың бірі. Алла мен адам арасындағы үндестік үдеуінің әдемі өзіндік үлгісін ақын мынадай өлең жолдарымен береді:

*«Өтеді сынақ болған бұл бес күнім,
Құлыңның кешір Алла, білместігін!
Өлеңім - Мінажатым, Шүкірлігім,
Өзіңе бойсұнғаным - «үндестігім»!*

*Бердің сен Нығмет, мерей жырдаң мығым,
Егінін иманымның қырман қылдым.
«Үдеуім» үйірілгенім Бір өзіңе, -
Бағытым, қозғалысым, жылдамдығым...» [6, 74 б.].*

Дәулетбек Байтұрсынұлының жоғарыда мысалға алынған өлеңі жайлы Бақытжан Сатершинов: «Дәукең жаратылыстану саласында білім алып шыққанымен, жүрек қалауымен ақындықты таңдаған, физиканы лирикамен шебер жымдастыра білген ақын. Сондықтан, оның шығармашылығында «қозғалыс», «үдеу», «салмақсыздық», «өз өсінен айналу» тәрізді физикалық ұғымдар метафизикамен ұласып жатады. Яғни, жаратылыстың формуласын Жаратушының хикметімен байланыстыра біледі» [8] – деп, өзіндік пайымын философиялық оймен түйіндеген.

Д.Байтұрсынұлының өлеңдерінде ақынға тән эмоциямен қатар, терең ой бар, қорғасындай салмақты мән бар. Оның «Ғапылдыңтың өртіне оранды әлем», «Билеген білімсізді дәрекілік», «Бірде көркем, бірде шөл мына заман» және тағы басқа өлеңдерінде адам мен әлемнің, заман мен қоғамның ащы шындықтары өзекті өртей сөз болады. «Ғасыр үні» деп аталатын өлеңінде:

*«Заманға серт, ерік бердік қиялға,
Негізінен адам-пенде зиянда.*

Тағыланып кеттік қоғам тарпаң боп,

Жылу қалмай жел азынап ұяңда» [6, 116 б.] - дей отырып, бірыңғай түңілуге салынбай, мұсылман адамына тән кейіпте келешекке үмітпен көз тастайды.

«Ғасыр келер, Ғасыр өтер таң қалма,

Ту жығылмас туралықтай Заң барда.

Ақ ниетті ардақтайық, бас иіп –

Ізгіліктің жолындағы жандарға...» [6, 116 б.].

«Асыр» сүресінде: «Заманаға ант етемін. Бүкіл адам баласы зиянда. Бірақ, иман келтіріп, ізгі істер істегендер мен бір-біріне ақиқат пен сабырды үгітескендер басқа» [9, 134 б.] – дейді. Ақын қасиетті Құрандағы «Асыр» сүресінен шыға отырып, бүгінгі күннің рухани азғындығына қынжылады.

Дәулетбек Байтұрсынұлы ойшыл-ақын, философ-ақын. «Өмір сүру мәні не жаратылып?», «Өмір солай, өзінің ырғағында», «Өмір сүргім келеді, өмір сүргім», «Мен кімін?» және тағы басқа өлеңдері өмірдің мәні тақырыбына арналады. Жалпы, оның бүкіл шығармашылығы рухани ізденістен тұрады, өзін өзі танудан құралады, ақырында жалғыз ақиқат – Алланы табады. Сондықтан «иләһи жырлар» оның шығармашылығының негізгі тақырыбы, өлеңдерінің өн бойын алып жатқан өзек болып табылады. «Адамның жүрегі – Алланың айнасы», «Құранға сенген, құлшылық еткен құлыңмын», «Кешір Алла!», «Сен көрсеткен жолдамын» және тағы басқа көптеген өлеңдері мінәжат жанрына жатады. Сондай-ақ «Үш кітап» және «Асасындай Мұсаның» атты көлемді дүниелері иләһи толғаулар болып табылады.

Бұрынғы өткен қазақ ақын-жырауларының басым бөлігінде бұл тақырып міндетті түрде қозғалатын. Осы тұрғыдан алғанда ол жетпіс жылдық атеизм тамырдан ажыратқан және дәстүрді жаңа заманда

жаңғыртушы жаңашыл ақын. Ол тәннен жанды жоғары қояды, дүние байлығынан иман байлығын артық көреді. Қазақтың абыз ақыны Абай:

«Өлсе өлер табиғат, адам өлмес,
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап күлмес.
“Мені” мен “менікінің” айырылғанын

Өлді деп ат қойыпты өңкей білмес» [10, 154 б], - деп жырлап еді. Абай «Мен» деп адамның рухын, «Менікі» деп тәнін айтып отыр. Тән өліп, топыраққа айналады. Ал жан өлмейді, ол тәннен айырылып, Алланың құзырына барады. Абайдың астарлап айтқан сөзін Дәулетбек ақын «Өткен күн өлім десе, сескелер ем» деген өлеңінде соқырға таяқ ұстатқандай етіп, ашып көрсетеді:

«Әуелгі тән – топырақ тегімізді,
Табамыз байлатып ап иегімізді.
Адамдар алданады осы екен деп,
Пәк жанға ие болған сүйегімізді.

Пенденің осы емес пе гәріптігі,
Тоқтаймыз Алла алдына барып түбі.
Жинаған иманыммен өлшенеді,
Жанымның семіз бе әлде арықтығы!» [5, 136 б].

Өз рухын «ғаршы мекеннен» көретін сезімтал ақын «қайран елдің» ғапылдығына күйінеді, оның «қайраттанып, қайта түлеуінен» үміттенеді. «Ғаламды ұстап тұрар көрікті етіп, адамды адам етер иман ғана» деп, елді ізгілікке үндейді, имандылыққа шақырады.

Ақын Дәулетбек Байтұрсынұлы өлеңдерінде діни мәселелердің қайсысын тілге тиек етсе де баршаға түсінікті қарапайым тілмен көркемдік айшықтарын шебер қолдана баяндайды. Ақынның тағы бір ерекшелігі – оның поэзиясында тіл шұбарлау, яғни, шектен тыс арабизм байқалмайды. Сөзімізді қорытындылай келе, Дәулетбек Байтұрсынұлы қазіргі қазақ поэзиясында Илләһи ақындардың ішінде шоқтығы биік ақындардың бірі дегіміз келеді.

1 Тебегенов Т.С. Тәуелсіздік дәуіріндегі жаңа қазақ әдебиеті (XX ғ. 90-жылдары және XXI ғ.бас кезі): Монография. – Семей: «Үш биік» баспасы, 2013. – 380 б.

2 Әуезов М. Көп томдық жинағы. 14-том. – Алматы: «Жазушы», 1985 ж.

3 Байтұрсынов А. «Әдебиет танытқыш». – Алматы: «Алаш», 2003 ж.

4 Әбдірәсілқызы Айнұр. «Қазақ әдебиетіндегі мінәжәт жанры: ежелгі поэзия мен қазіргі әдебиеттегі көрінісі».

5 Дәулетбек Байтұрсынұлы. «Топыраққа сіңген нұр». – Алматы: Ан-Арыс, 2013 ж. - 150 б.

6 Дәулетбек Байтұрсынұлы. «Сенің арқаң». – Алматы: Ан-Арыс, 2014 ж. - 320 б.

7 Бақыт Сарбалаұлы. «Ой түзеген оғлан». «Қазақ әдебиеті» газеті №16(3388) 18-24 сәуір 2014 жыл.

8 Бақытжан Сатеришинов. «Физиканы лирикамен шебер жымдастыра білген ақын». «Қазақстан заман» газеті 6 наурыз 2014 ж. №9

9 Құран-Кәрім. Қазақша мағына және түсінігі. 1991 ж.

10 Абай. Қалың елім, қазағым... – Алматы: Атамұра, 2002 ж.

Резюме. В годы Независимости Казахстана религиозная тема вновь пробудилась и по-новому стала отражать актуальные вопросы общества. Одним из актуальной темой анализа и критического исследования стало изучение религиозно-песенного жанра в литературоведении.

В научно-исследовательской работе автор касается религиозной тема в творчестве поэта Даулетбек Байтұрсынұлы. В стихах Даулетбек Байтұрсынұлы охвачена социально-религиозная тематика, которая является стержневой проблемой современного общества. Не каждый поэт касается религиозной темы в своей творчестве. Д.ф.н., профессор Темирхан Тебегенов считает: «...В стихах Д.Байтұрсынұлы мы ясно узнаем его черты. Читая произведения Даулетбек Байтұрсынұлы ясно видим к чему призывал поэт современное поколение. Через его произведения молодое поколение учится быть праведным, честным, порядочным...» [1, 16 с.]. Исходя из этого Даулетбек Байтұрсынұлы можно причислить к поэтам, который грамотно поднимает религиозную тему в своем творчестве.

Ключевые слова: Казахская литература, Даулетбек Байтұрсынұлы, мунаджат, религия, поэзия

Summary. In the years of independence Kazakhstan religious theme again awakened and began to reflect new topical issues of society. One of the hot topic of analysis and critical research was to study the religious song genre of literary criticism.

In the research paper, the author regards the religious theme in the works of the poet Dauletbek Baitursynuly. In verses Dauletbek Baitursynuly covered social and religious subjects, which is the core problem of modern society. Not every poet regards religious themes in his work. Ph.D., professor Temirkhan Tebegenov said: In verses D.Baitursynuly we clearly recognize his features. Reading the works of Dauletbek Baitursynuly see clearly what the poet called the modern generation. «Through his work the younger generation learns to be righteous, honest, decent» Based on this Dauletbek Baitursynuly can

be attributed to the poet who wisely raises religious theme in his work.

Key words: Kazakh literature, Dauletbek Baitursynuly, munadjat, religion, poetry

УДК: 7.012

РОЛЬ ДИЗАЙН-СТУДИИ В ФОРМИРОВАНИИ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ПРОФЕССИОНАЛИЗМА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВУЗА

А.М.Алданаева – *Алматинский Технологический Университет*

В статье отражена важная роль дизайн-студии в формировании творческого мышления и профессионализма в процессе обучения студентов в вузе. Занятия в студии дают возможность не только изучить различные техники декоративно-прикладного искусства, но и применить их, используя комплексно, при проектировании предметов одежды, интерьера, и всего, что так или иначе окружает нашу жизнь.

Ключевые слова: Дизайн-студия, творчество, самостоятельное мышление, эстетический вкус, нравственность, коллектив

Введение

В настоящее время в научных исследованиях процесс формирования и развития творческого самостоятельного мышления рассматривается с различных аспектов. В психологии творческая самостоятельность исследуется в контексте развития творческих способностей.

При рассмотрении творческой самостоятельности дизайнера необходимо выделить основные подходы к определению понятия «творчество». Творчество включает психолого-педагогический составляющий элемент как личностный и процессуальный аспекты и предполагает наличие у личности способностей, мотивов, знаний и умений. Ученые выделяют признаки, характеризующие творчество как целостный процесс. А именно - наличие проблемы и противоречий, творческой задачи, концентрации творческих усилий, новизны, оригинальности процесса и результата, независимости в суждениях и ответственности за свои действия.

Важную роль в процессе творческой деятельности выполняет творческое мышление. Творческое мышление всегда связывают с наличием способности самостоятельно увидеть и сформулировать проблему, сделать точный прогноз, распространить имеющиеся данные на новые условия, найти оригинальные способы разрешения проблемы. Сущность творчества проявляется в продуктивном воображении, выполняющим функцию источника и средства получения нового знания. Творческое воображение также связано со стремлением к продуктивной деятельности и рассматривается как устойчивая черта личности.

Объекты и методы исследований

На основе уточнения психолого-педагогических трактовок понятий творчества и творческой деятельности мы определяем творческую самостоятельность студентов-дизайнеров как целенаправленную, управляемую самим студентом учебно-проектную деятельность, которая характеризуется качеством творческого мышления, наличием сформированных профессиональных знаний, стремлением и мотивацией отклоняться от традиционных способов решения проектной задачи. Творческая самостоятельность дизайнера представляет собой сквозную составляющую профессиональной деятельности, т.е. имеет место на всех этапах проектирования и отражает в себе функции, задачи этих этапов, а также позволяет дизайнеру творчески самореализоваться в профессии.

Личность, избравшая целью и формой своей деятельности безостановочное интеллектуальное познание, обретает уникальную способность познавать самого себя и окружающий мир, применять силу своего интеллекта в дальнейшем расширении области познания.

Современный специалист должен быть способен осуществить оценку, творческий синтез информации, проникать в суть проблемы, осуществлять корректировку прежних ценностей.

Узкий специалист теряет общую перспективу, всегда будет существовать потребность в работниках, постоянно стремящихся к исследованию достаточно обширных областей знаний [1].

На пути к всестороннему развитию возникает и развивается потребность в творчестве как высшей форме потребностей личности.

Дизайн-студия направлена на формирование творческого мышления и профессионального уровня студентов ВУЗов.

Проявлением инновационной культуры в образовании является формирование образа личности, максимально полно выражающего потенциалы человека. Категория актуализации потенциала носит

двойственный характер, стоящего за ней феномена: с одной стороны – усилия педагога, с другой – активность обучающегося. Проявления активности личности всегда взаимосозидательны, они выступают как результат взаимодействия обучающего и обучающегося [2].

Важно определить приоритеты личностного развития. Инновационная культура человека – это область его духовной жизни, отражающая его ценностную ориентацию, закреплённую в знаниях, умениях, навыках и нормах поведения, обеспечивающая восприимчивость им новых идей, его готовность и способность к поддержке и реализации новшеств во всех сферах жизни. Понятие, отражающие суть человеческой деятельности – проявление уникальной способности человека творчески вмешиваться в ход развития общества, в первую очередь в развитие самого себя.

Современный социальный заказ на образование обусловлен задачами художественного образования студентов, которые выдвигаются в концепции модернизации образования. В ней подчеркивается важность художественного образования, использования познавательных и воспитательных возможностей предметов художественно-эстетической направленности, формирующих у обучающихся творческие способности, чувство прекрасного, эстетический вкус, нравственность.

Результаты и их обсуждение

В Алматинском Технологическом университете на факультете Легкой Промышленности и Дизайна кафедры Дизайн организована и работает Дизайн-студия под руководством старшего преподавателя Алданаевой А.М.

Формирование у студентов профессионального образования высокого уровня инновационной культуры требует внедрения деятельности Дизайн-студии, цели и задачи которой будут способствовать развитию ценностных представлений в виде сочетания духовного, социального и физического компонента.

Программа Дизайн-студии основана на реализации следующих педагогических принципов:

1. Безопасность – соблюдение правил техники безопасности, создание атмосферы доброжелательности, принятия каждого студента.
2. Преемственность – каждый следующий этап базируется на уже сформированных навыках.
3. Индивидуальный подход – удовлетворение интересов и потребностей студента в разнообразных видах дизайна.
4. Сотрудничество – объединение целей студента и руководителя студии, общая деятельность, взаимоуважение, взаимопомощь.

Новизна данной образовательной программы заключается в том, что программа дает возможность не только изучить различные техники декоративно-прикладного искусства, но и применить их, используя комплексно, при проектировании предметов одежды, интерьера, и всего, что так или иначе окружает нашу жизнь.

Настоящее творчество – это тот процесс, в котором автор – студент не только рождает идею, но и сам является её реализатором, что возможно только в том случае, если он уже точно знает, как именно воплотить свои фантазии в реальность, какими средствами воспользоваться, какие возможности предпочесть и какими критериями руководствоваться.

Цель программы: развитие личностных качеств, обучающихся посредством занятий дизайн-проектированием.

Задачи программы:

1. Изучить основы различных техник декоративно-прикладного творчества.
2. Овладеть практическими навыками и приёмами изготовления и декорирования изделий.
3. Обучить основам дизайна.
4. Познакомить с основными законами композиции.
5. Научить пользоваться законами цветоведения.
6. Формировать художественно-образное мышление.
7. Формировать практические навыки работы в различных видах дизайна и изобразительного творчества.

В результате освоения программы «Дизайн-студия» студенты получают комплекс творческих навыков и умений:

1. Способность видеть конструктивную форму предмета; единство материала, формы, декора.
2. Умение создавать творческие композиционные работы в разных материалах, использовать коллажные техники, основные средства художественной выразительности.
3. Умение конструировать объемно-пространственные композиции, моделировать архитектурно-дизайнерские объекты (в графике и в объеме), составлять шрифтовые сочетания, композиции, узоры.

Каждый студент должен постоянно воспитывать, обогащать и совершенствовать эстетический вкус.

Вкусом должен обладать, прежде всего, сам создатель произведений искусства, так как он в известной степени «программирует» характер дальнейшего восприятия своих произведений и в некоторой степени является законодателем эстетических вкусов общества [3].

Задача Дизайн-студии состоит в том, чтобы воспитать деятельную личность, способную творить по законам красоты.

Итоги реализации дополнительной образовательной программы выражены в виде проведения выставки творческих работ студентов Дизайн-студии кафедры Дизайн ФЛПиДпод девизом «Цвет жизни». Творческие работы представлены в следующих рисунках.

Рисунок 1 - Творческие работы студентов Дизайн-студии

Результаты творческой выставки показали навыки и достижения коллектива Дизайн-студии. Картины с коллективом Дизайн-студии представлены в виде фотографий в соответствии с рисунками 2, 3.

Рисунок 2 - Картины студентов

Рисунок 2 – Коллектив Дизайн-студии

Забота об эстетическом преобразовании окружающей людей предметной среды, о повышении художественно-конструкторского уровня промышленной продукции является важной целью работы Дизайн-студии при обучении студентов ВУЗов.

Заключение, выводы

Именно такое представление и понимание Дизайн-студии будет гарантией от неудач в реализации инновационных процессов в системе профессионального образования [4].

Дизайн-студия направлена на обеспечение действий жизнестворчества, сохранение индивидуальности личности студента.

Теоретические, экспериментально-эмпирические основы компетентностного подхода тесно взаимосвязаны со сферой акмеологии, в основе которой лежит феномен акме (состояние подъема, вершины проявления развития человека как личности, профессионала и гражданина), направленный на выявление характера, форм выражения, возможность самоосуществления, заключающаяся в способности быть востребованным специалистом, творческие усилия которого принимаются обществом и необходимы ему [5].

В настоящее время команда Дизайн-студии кафедры Дизайн ФЛПиД АТУ состоит из 25 студентов, которые активно, с интересом готовы идти к своей мечте. Счастье – передать молодым и амбициозным будущим дизайнерам все, что умеешь. Любой творческий человек должен иметь возможность развиваться, становиться профессионалом, выходить на тот уровень, которого достоин.

1 Селье Г. *От мечты к открытию: как стать ученым* / Пер. с англ. - М.: Прогресс. - 1987. - с. 13.

2 Латышев В.А. *Инновационная культура и развитие* / *Круглый стол в Институте стратегических инноваций* // *Инновации*. - 2001. - №8. - с. 42-43.

3 Пармон Ф.М. *Композиция костюма* / Учебник для ВУЗов // - М.: Легпромбытиздат. - 1985. - 264 с.

4 Санто Б. *Сила инновационного саморазвития* // *Инновации*. - 2004. - №2. - с. 5-15.

5 Слонов Н.Н. *Системный подход в ситуации акме* // *Акмеология: сб. статей*. – Саратов, -1996. - с. 24.

Түйін. Мақалада студенттердің шығармашылық ойлау қабілетін және кәсібилігін қалыптастыруға дизайн-студияның маңызды рөлі көрсетілген. Студияда өткен сабақ қолданбалы өнердің түрлі техникаларын оқып қана қоймай, оларды киім, интерьер заттарын жобалауда кешендік олдана алуға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: Дизайн-студия, шығармашылық, өзіндік ойлау, эстетикалықталғам, адамгершілік, ұжым

Summary. The article reflects the important role of design studio in the formation of creative thinking and professionalism in teaching students in high school. The program provides an opportunity not only to study the various techniques of arts and crafts, but also apply them using complex in the design of clothing, interior and everything that somehow surrounds our life.

Keywords: design studio, creativity, independent thinking, esthetic taste, morality, collective

ӘОЖ: 371.13/.16

ҮЗДІКСІЗ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КАДР МӘСЕЛЕСІ

Д.Төлеуов – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты, Біліктілігін арттыру факультетінің аға әдіскер оқытушысы,
А.Ержанов – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 2 курс магистранты

Бұл мақалада білім беру жүйесіндегі кадр мәселесі қарастырылды. Соған сәйкес жоғары білікті кадрларды тәрбиелеу мен жаңа технологияларды құруға ерекше назар аударылды. Білім беру үдерісіне оқытудың заманауи әдістемелері мен технологияларын ұдайы енгізу мәселесі қолға алынды. педагогтар құрамының сапасын арттырудың маңызы зор. Педагогикалық кадрлардың біліктілігін арттыру үшін шетел тілдерін білу талап етілмек.

Кілтті сөздер: білім, ғылым, кадр, технология, біліктілік

Ұлттық құндылықтарды адамзат баласына тарих етіп қалдыру үшін заманауи білім берудің озық үлгілерін қолдана отырып оқытудың маңызы зор. Сол үшін де әлемдік білім кеңістігіне ену үшін білім беру құрылымдарының қарқынды жұмыс жасауын қатаң қадағалау қажет секілді. Себебі ел болашағы ұрпаққа тәрбиемен берілген білімнің қауқарлылығымен қуаттана түсері хақ. Бұл ретте қазақ ағартушыларының бірі М.Жұмабаев: «...Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті», - деген.

Жас ұрпаққа саналы тәрбие мен сапалы білім беру деңгейі ең алдымен ұстаздың даярлығына, оның іс-тәжірибесінің қалыптасып шыңдалуына тікелей байланысты.

Елбасы Н.Назарбаев белгілеген Қазақстанның даму стратегиясы еліміздің әлемдік қауымдастықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған. Жалпы алғанда, ұлттық білім беру жүйесінің, оның ішінде жоғары мектептің ілгері дамуы Президент қойған міндеттердің табысты түрде жүзеге асырылып жатқандығының дәлелі болып табылады [1;33].

Еліміз дамуының жаңа кезеңі барлық салалардың инновациялық-индустриялық дамуына көшуді қарастыратын жаңа міндеттерді алға қойды. Бұл стратегиялық құжатта Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының 2011-2020 жылдарға арналған білім беру саласының ұйымдастыру негізі қаланды [2;4]. Сонымен бірге тиімді адами капиталды құру, инновациялық жобаларды іске асыру үшін жоғары білікті кадрларды тәрбиелеу және жаңа технологияларды құруға ерекше назар аударылды.

ҚР Ғылым және Білім Министірілігі мұғалімдердің біліктілігін көтеру бағытында халықаралық және ТМД елдері ұйымдарымен ынтымақтастықты дамыту бойынша белсенді жұмыс жүргізіп отыр. Осы тұрғыда 2010 ж өткен ТМД елдері мұғалімдерінің I съездерін атап өткен жөн. ҚР Ғылым және Білім Министірілігі мұғалімдердің қазіргі заманауи білім беру технологияларын ендіру, шетел тәжірибесін таратуға икемді жаңа бірлескен институт құру, білім беруді дамыту бағытында білім беру жобалары бойынша жұмыс жүргізеді [3.19]. Қазіргі кезде алыс және жақын шетелдің 40-тан астам елімен халықаралық ұйымдарымен ынтымақтастық келісіміне қол қойылды. Қазақстан азаматтары 40-тан аса әлем елдерінде білім алып, жылдан жылға ынтымақтастық аясының географиясы кеңейіп келеді. Олардың шетелде білім алуы «Болашақ» бағдарламасы, халықаралық білім беру саласындағы тәжірибе алмасу, шет мемлекеттері үкіметі мен халықаралық ұйымдардың шәкіртақысын иемдену бағыттары бойынша өрбіп келеді. Қазіргі кезде шетелде ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен 17 жылдан бері «Болашақ» бағдарламасының арқасында мыңдаған қазақстандық білім алуда. Шетел университеттерінде білім алуға жыл сайынғы гранттар бөлу жолымен кадрлар дайындауды ұйымдастыруда үкіметтік және үкіметтік емес ұйымдармен жұмыстар жүргізіліп жатыр.

Бүгінгі күнде ғылым мен өндіріс бір мезгілде мамандану мен интеграциялану бағытында дамиды. Кәсібімен байланысты іс-әрекет түрінде әр түрлі ғылым салаларынан алған білімдерін жұмылдыра пайдалана алуға қабілетті кең салалы мамандарға қажетсіну артады. Мұндай мамандарды даярлауда жүйелі ойлауды, объектіні көпжақты байланыстар мен қатынастардың бірлігінде көре білу іскерлігін дамыту бірінші дәрежелі мәнге ие болады.

Педагогтар құрамының сапасын арттырудың маңызы зор. Әр өңірде педагогтардың біліктілігін арттыратын интеграцияланған орталықтар жұмыс істеуі тиіс. Мемлекет бір мезгілде білім беру қызметтерін көрсетуге әрі олардың сапасына баға беруге тиіс емес.

Білім беру үдерісіне оқытудың заманауи әдістемелері мен технологияларын ұдайы енгізіп отыру

аталған саланы жаһанданудағы ең басты міндеттердің бірі ретінде алға тартты. Сонымен қатар, педогогикалық құрамның сапа-деңгейін арттыру мәселесі де маңызды шаралар қатарынан орын алды. Биылғы жылдан бастап базалық педогогикалық білім стандарттары мен біліктілікті арттыруға қойылатын талаптарды күшейту бойынша көптеген ұйымдастыру шаралары қолға алынғалы отыр. Сондай-ақ педогогтардың біліктілігін растайтын тәуелсіз мекемелер қызметіне жүгінетін боламыз. Қысқаша айтқанда, кадр сапасын сараптау міндетін сол кадрды даярлаған ЖОО-дан өзге бейтарап мекеме атқарғаны өте дұрыс деп ойлаймын.

Болон Декларациясына қосылу бойынша жұмыстың негізгі бағыты ҚР Президентінің жарлығымен білім беруді дамытудың 2010-2015 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасында көрініс береді. Педкадрларды дайындау, біліктіліктерін жоғарылату және қайта дайындау бойынша ұсынылады:

- Алдыңғы қатардағы университеттер базасында педкадрларды дайындау, біліктіліктерін жоғарылату және қайта дайындау жүйесін қалыптастыру және одан әрі дамыту;

- Оқытудың вариативтік моделін құруға арналған педагогикалық мамандардың білім беру бағдарламасының мазмұнын жаңарту

- Педкадрлардың үздіксіз және психологиялық-педагогтік тәжірибесі дайындығының бағдарламасын оқытудың барлық кезеңіне ендіру;

- Пән мұғалімдерін екінші мамандыққа қысқартылған оқыту бағдарламасы, оның ішінде мемлекеттік, шетел және ана тілі, информатика, психология бойынша қайта дайындау;

- Келешек педагогикалық тәжірибеден өтетін 3 айдан 1 жылға дейінгі педагогикалық еңбек өтілі бар мұғалімдердің дайындық деңгейіне тәуелсіз кәсіби бағалауды ендіру;

- 12 жылдық мектеп жұмысы, мектепке дейінгі ұйымдар, арнайы, қосымша, жалпы және кәсіби білім беру жұмысы үшін педагогикалық мамандықтар бойынша мамандар дайындауға мемлекеттік тапсырысты арттыру;

- Педагогтар мен педагог басшыларды аттестаттау және қайта аттестаттаудың жаңа жүйесін жасау, мұғалімдердің педагогикалық қызметін сертификаттау;

- Педагогтарды жұмысқа ынталандыру механизмін жетілдіру және олардың жергілікті жерлерде тұрақтануын бекіту;

- Білім берудің жаңа мазмұнын, оқыту технологиясындағы және оқыту әдістеріндегі өзгерістерді есепке ала отырып, білім беру ұйымдарының мұғалімдері мен педагог басшыларының біліктілігін көтеру және қайта дайындау ісін жүзеге асыру;

- Білім берудегі менеджмент бағдарламасы бойынша білім беру ұйымдары жетекшілерін дайындауды жүзеге асыру;

- Жоғары оқу орындары арасындағы, халықаралық келісімдер мен бағдарламалар негізінде мемлекеттік ЖОО мұғалімдерін қайта дайындау және біліктілігін көтеру.

Білікті ғылыми кадрлар әндірісінің тағы бір негізгі түрі - магистратура мен аспирантура және докторантура. Магистратура, аспирантура, докторантура Болон процесі үрдісіне сәйкес білім беру және ғылыми зерттеу кеңістігінің бірыңғай базасында жоғары білікті кадрлар өндірісі инструкциясы ретінде қарастырылады. Білімге негізделген постиндустриалдық қоғам мен экономика жағдайында үздіксіз ЖОО және ЖОО-нан кейінгі кәсіби оқытудың концепциясы өмірлік маңызды мәселе болып қалыптасады [4.10]. Үздіксіз кәсіби білім беру оқытудың жаңа жүйесінің құрылуын емес, анығырақ айтсақ, қоғамның түрлі институттары ұсынған азаматтарға білім беру үшін түрлі мүмкіндіктердің пайда болуын қарастыратын әлдебір жаңа философияны көрсетеді. Басқаша айтқанда, ҚР азаматы үздіксіз жоғары және ЖОО-нан кейінгі білім беру концепциясы аясында өзінің білім беру әлеуетін білім беру мекемелері, отбасы, қоғамдық ұйымдар тәрізді құрылымдарда жүзеге асыру мүмкіндігін алады. Үздіксіз жоғары және ЖОО-нан кейінгі білім берудің барлық жүйесі ұйымдарына өзгерістер енгізуді талап етеді. Үздіксіз жоғары және ЖОО-нан кейінгі кәсіби білім беру жүйесі, ақпарат көздерінің ауқымдылығын, адамның тіршілік әрекетінің, кәсіби деңгейі мен құзырлығының қамтамасыз етілуін қажет етеді. Кәсіби оқытудағы қайта құру адамның адамгершілік құндылықтарын, әлемдегі болып жатқан жағдайлардың барлығына деген жауапкершілігін тәрбиелеуге бағытталуы керек. Біздің дамушы ҚР-ның білім беру, ғылыми, өндіріс технологиясы ақпаратының үздіксіз жаңаруы үнемі өзгеріп отыратын өмір жағдайларына қалыптаса білетін, жоғары кәсіби, білімін үнемі жетілдіруші, ізденімпаз, еңбекқор, рухани бай тұлға, кадр дайындауды талап етеді. Өзін-өзі дамытатын және өзін-өзі көрсете білетін жеке тұлғаны қалыптастыру – үздіксіз білім беру идеясына негізделген білім беру жүйесінің мақсаты. Қазіргі және барлық кезеңде білім беруде адам мен қоғам, адам мен әлем барынша маңызды дилемма болып табылады. Жеке тұлғаға, бір жағынан, бағдар,

даралық, өзіндік ерекшелік пен бірегейлік, екінші жағынан, әлеуметтік ой, әлеуметтік тапсырыс қажет. Сондықтан білім берудегі бағдар толық жеке емес, ал жеке - әлеуметтік болуға тиіс. Үздіксіз білім беру адамның өз-өзін және қоршаған ортаны түсінуін қамтамасыз етеді, оның өмірдегі еңбек әрекеті процесі мен қоғамдағы әлеуметтік ролін орындауға ықпал жасайды. Үздіксіз білім берудің, әсіресе, ЖОО және ЖОО-нан кейінгі үздік білім берудің негізгі ерекшелігі адам қажеттілігінің дамуы, шығармашылық мүмкіндігін жүзеге асыру шеберліктері болып табылады. Үздіксіз білім беру концепциясының маңыздылығы икемділік, даралық, уақыт пен кеңістік мүмкіндігі болып табылады. Біздің қоғамға қазіргі кезең білімін тез меңгеретін, шығармашылықпен ойлай білетін адамдар керек. Біздің педагогтар мәселе қоя отырып оқыту арқылы жақсы көрсеткіштер көрсетіп жүр. Дегенмен бұл әдіс білімді дайын күйінде беретін түсіндірмелі-иллюстративті әдістен гөрі көп дайындықты талап етеді. Осыдан келіп, оқытудың әдістерін табу қажеттілігі туындайды. Ол мұғалімдердің инновациялық қызметінсіз жүзеге аспайды. Сондықтан да болашақ жас мамандар мен педкадрларды дайындау жүйесіне көңіл бөлген жөн.

1 *Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» ҚР Президенті – Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы (2012 ж 14 желтоқсан).*

2 *ҚР-ның 2011-2020жж. арналған білімді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010.*

3 *Қазақстан Республикасындағы Білім туралы Заңнама. - Алматы қ. 2009 жыл 4. «Юрист» баспасы, 45.*

4 *Наука и образование Казахстана в XXI веке. г. Астана 2008 год. Сборник статей с. 117-144.*

Резюме. Статья посвящена перспективам повышения квалификации учителей ВУЗЫ в РК, которые открываются после подписания Болонской Конвенции. Показаны перспективы профессионального роста, условием которого является знание английского языка. Возможностям, которые открываются через договора Министерств Образования и Науки для повышения квалификации за рубежом. Личной ответственности педагога за построение индивидуальной траектории профессионального роста.

Ключевые слова: знание, наука, кадр, квалификация

Summary. The article is devoted to the perspectives of the qualification growth of secondary teaching in RK marked by the Bolonia Convention. It shows the prospects of professional rise. Knowledge of English is necessary and gives great possibilities according to the Ministry of Sciences and Education Agreement for professional improvement abroad and personal charge for individual planning of professional growth.

Keywords: knowledge, science, frame, technology, qualification

УДК: 377.016.02:620.3(575)

МЕССБАУЭРОВСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СВЕРХТОНКОЙ СТРУКТУРЫ И ЭЛЕКТРОННОГО СОСТОЯНИЯ НАНО МАГНИТНЫХ ЧАСТИЦ НА ОСНОВЕ ОКСИДОВ ЖЕЛЕЗА

А.К. Шоканов, Г.И. Назымбеков, А.Н. Омарова – КазНПУ имени Абая

В данной статье рассмотрены магнитные свойства наночастиц оксидов железа. Основываясь на научные литературные данные были определены оптимальные размеры частиц при которых проявляются супер-парамагнитные свойства наночастиц Мессбауэра. Получение магнитных наночастиц, состоящих из чистого железа сложная задача, так как в них всегда имеются оксиды, карбиды и другие примеси. Мёссбауэровская спектроскопия позволяет получить сведения о фазовом составе наночастиц, в особенности о магнитных фазах. Метод широко используется для определения строения Fe-содержащих магнитные наночастицы. Можно создать принципиально новый спектрометр, позволяющий исследовать исключительно слабые взаимодействия ядра с внешними полями, характеризующими электронные и ионные свойства твердого тела и отражающими его физические и химические параметры. Мессбауэровская спектроскопия, основанная на эффекте Мёссбауэра, является мощным инструментом в исследовании структурных и сверхтонких магнитных свойств наноматериалов.

Ключевые слова: эффект Мессбауэра, нанотехнология, наночастица, Мессбауэровская спектроскопия

В связи с развитием нанотехнологий большие перспективы возлагаются на малые частицы в наноразмерном диапазоне. Применение таких наноразмерных объектов охватывает практически все сферы техники. Компьютеры, созданные на основе наноразмерных микросхем, обладают гораздо большими вычислительными мощностями. Нанороботы основанные на наноматериалах роботы, имеющие размер, сопоставимый с молекулой, которые способны перемещаться, обрабатывать и передавать информацию, а также создавать свои копии. Интенсивно развивается направление в современной медицине, основанное на применении уникальных свойств наночастиц для отслеживания, конструирования и изменения биоло-

гических систем человека на наномолекулярном уровне.

Широкое применение наночастиц обусловлено появлением их новых свойств. Как только размер частицы приближается к величине десятков нанометров, и принимая во внимание то факт, что порядок величины диаметра атома составляет десятые доли нанометра, возрастает число атомов, находящихся в поверхностном слое. Атомы, находящиеся на поверхности, обладая меньшим числом связей, имеют свойства, отличные от атомов, располагающихся внутри частицы. Например, различаются температуры фазовых переходов для частиц различных размеров. Существуют несколько методов получения магнитных наночастиц:

- 1) Получение из макроскопических материалов путем диспергирования;
- 2) Химический синтез, т.е. направленное изменение состава веществ с остановкой роста новой фазы на стадии наноразмеров;
- 3) Превращение наночастиц с изменением состава.

Получение магнитных наночастиц, состоящих из чистого железа сложная задача, так как в них всегда имеются оксиды, карбиды и другие примеси. Мёссбауэровская спектроскопия позволяет получить сведения о фазовом составе наночастиц, в особенности о магнитных фазах. Метод широко используется для определения строения Fe-содержащих магнитных наночастиц. Мы можем использовать метод Мёссбауэровской спектроскопии для установления состава магнитных частиц, образующихся при термospаде $\text{Fe}(\text{CO})_5$ в полиэтиленовой матрице. Среди нескольких кристаллических модификаций Fe_2O_3 имеются две магнитные фазы: ромбоэдрическая α - Fe_2O_3 (гематит) и кубическая γ - Fe_2O_3 (магемит). В структуре α - Fe_2O_3 все ионы Fe^{3+} имеют октаэдрическую координацию, в то время как γ - Fe_2O_3 со структурой катион-дефицитной шпинели AB_2O_3 атомы металла А и В имеют тетраэдрическую и октаэдрическую координацию соответственно.

Наиболее известными основными оксидными формами железа являются вюстит (FeO), гематит (α - Fe_2O_3), маггемит (γ - Fe_2O_3) и магнетит (Fe_3O_4). Магнетит и маггемит имеют самую высокую магнитную восприимчивость. Поэтому, ввиду предполагаемого использования частиц в магнитоуправляемом транспорте, наибольший интерес представляют исследования малых частиц магнетита и маггемита.

Сверхтонкие параметры мёссбауэровского спектра ядер ^{57}Fe в структуре маггемита близки к параметрам спектра ядер ^{57}Fe в структуре магнетита. По этой причине различить магнетит и маггемит при комнатной температуре практически невозможно. Для однозначного разрешения магнетита и маггемита, необходимо проводить мёссбауэровские исследования при низких температурах [1]. При понижении температуры ниже температуры Вервея происходит замораживание перескоков электрона между ионами Fe^{3+} , Fe^{2+} и понижение симметрии от кубической до моноклинной. В моноклинной решетке появляется несколько неэквивалентных позиций для иона Fe^{2+} и поэтому для модельной расшифровки спектров, измеренных ниже температуры Вервея, оправданно использование 5 компонент для массивного образца и 6 компонент для малых частиц, например, как это сделано в работе [2]. В стехиометрическом магнетите отношение интенсивностей парциальных спектров, соответствующих трехвалентным атомам железа, к интенсивностям спектра, соответствующих двухвалентным атомам железа, должно равняться 0,5. Анализ интенсивностей парциальных спектров показывает, что при температуре вблизи 120К происходит резкий скачок отношения интенсивностей. При этой температуре происходит фазовый переход, при котором сингония кристаллической решетки понижается от кубической до моноклинной. Важно отметить, что для образца массивного магнетита соотношение $\text{Fe}^{3+}/\text{Fe}^{2+}$ меняется достаточно резко, а значит, фазовый переход происходит в узком интервале температур. В случае наночастиц фазовый переход имеет место в широком интервале температур. Кроме того, температура Вервея для наночастиц выше, чем для образца массивного магнетита.

Мёссбауэровские спектры малых частиц, размер которых, как правило, не превышает 20 нм, при комнатной температуре имеют релаксационный характер. Это обусловлено суперпарамагнитным поведением частиц, что проявляется в мёссбауэровских спектрах в виде уширения спектральных линий, уменьшения магнитного сверхтонкого поля в области расположения ядра, в результате чего линии сверхтонкой структуры смещаются к центру и в центре появляется дублет, соответствующий немагнитной фазе [3]. При понижении температуры до температуры блокировки T_b происходит блокирование суперпарамагнитной релаксации магнитного момента. Время суперпарамагнитной релаксии определяется формулой:

$$\tau = \tau_0 \exp\left(\frac{KV}{kT}\right),$$

Где τ_0 порядка 109с;

K – эффективная константа магнитной анизотропии;
 V – объем наночастиц;
 K – постоянная Больцмана;
 T – температура

При понижении температуры и при уменьшении размера наночастицы происходит «замораживание» магнитных моментов. Температура блокировки зависит от характерного времени измерения. При мёссбауэровских исследованиях характерное время составляет 10-8с, а в случае исследования магнитных характеристик характерное время составляет 102 с [4].

В работе были проведены измерения мёссбауэровских спектров при комнатной температуре для частиц магнетита и маггемита размером 17нм и 5нм [5]. Форма спектров для частиц с различным размером сильно отличается. Спектр частиц магнетита размером 17нм представляет собой суперпозицию двух секстетов, при этом парамагнитная фаза не наблюдается. В то же время спектр частиц размером 5нм представляет собой парамагнитный дублет. Обработка спектра в проводилась двумя методами: модельной расшифровкой двумя зеемановскими секстетами, как и в и путём одновременных модельной расшифровки зеемановским секстетом и восстановлением распределения сверхтонкого поля в области расположения ядра [5], [6]. Для частицы магнетита 17нм были получены значения мёссбауэровских параметров: $\delta_1=0,32$ мм/с, $2\varepsilon_1=0,02$ мм/с, $H_1=469$ Э и $\delta_2=0,50$ м/с, $2\varepsilon_2=0,02$ мм/с, $H_2=430$ Э. Секстет с большим значением сверхтонкого поля и меньшим значением изомерного сдвига соответствует Fe^{3+} в А позиции, а другой секстет В позиции. Спектры, измеренные при температуре ниже 121К расшифровывались в модели, состоящей из 5 зеемановских секстетов. Спектр частиц маггемита размером 17нм, измеренный при комнатной температуре, обрабатывался в модели, состоящей из двух зеемановских секстетов с параметрами $\delta_1=0,32$ мм/с, $2\varepsilon_1=0,01$ мм/с, $H_1=496$ Э, и относительная интенсивность 61 % и $\delta_2=0,33$ мм/с, $2\varepsilon_2=0,05$ мм/с, $H_2=474$ Э, и относительная интенсивность 39%. Мёссбауэровский спектр частиц магнетита размером 5нм при комнатной температуре представляет собой синглет. В интервале температур от 162К до 40К проявляется релаксационный характер спектров. Было установлено, что температура блокирования лежит между 82К и 122К.

Окружение атомов железа на поверхности наночастицы отличается от окружения внутри частицы. Поэтому, в зависимости от метода получения и стабилизирующего вещества для удовлетворительной обработки иногда требуется дополнительный парциальный спектр, соответствующий позициям атомов железа на поверхности [7]. Для позиций атомов железа на поверхности частицы наблюдаются более низкие значения сверхтонкого магнитного поля в области расположения ядра по сравнению с позициями атомов железа внутри. Так, в работе были получены значения $H_{n1}=407$ кЭ, $H_{n2}=431$ кЭ, $H_{n3}=456$ кЭ и $H_{n4}=482$ кЭ. H_{n1} и H_{n2} соответствуют двух и трехвалентным атомам железа на поверхности, H_{n3} и H_{n4} соответствуют двух и трехвалентным атомам железа, расположенных внутри частицы [8]. Уменьшение эффективных магнитных полей на ядрах атомов железа, располагающихся на поверхности, по сравнению с внутренними атомами, составляет примерно 50кЭ, что связано с уменьшением числа косвенных обменных связей между атомами железа и ближайшими соседними атомами [9]. В статье были произведены оценки вклада в сверхтонкое магнитное поле в области расположения ядра за счет косвенной обменной связи: для А-подрешетки вклад от каждой связи составляет кЭ и для В 12кЭ. Атом железа в А-подрешетке имеет 12 связей, а в В-6 связей. Однако в поверхностном слое у атомов железа только половина косвенных обменных связей, что и приводит к уменьшению эффективного магнитного поля на несколько десятков кЭ.

1 Губин С.П., Кокиаров Ю.А., Хомутов Г.Б., Юрков Г.Ю. Магнитные наночастицы: методы получения, строение и свойства. Успехи химии 74(6) 2005.

2 Dezi I., Fetzner Cs., Gombkoto A., Szucs I., Gubicza J., Ungar T. Phase transition in nanomagnetite. Journal of applied physics, v. 103, (2008).

3 Salazar J.S., Perez L., Abril O., Phuoc L.T., Ihiwakrim D., Vazquez M., Greneche J., Begin-Colin S., Pourroy G. Magnetic iron oxide nanoparticles in 10 40 nm rage: composition in terms of magnetite/maghemite ratio and effect on the magnetic properties. Chemistry of materials, 23, - pp. 1379-1386 (2011).

4 Petravic O. Superparamagnetic nanoparticle ensembles. Superlattices and micro- structures, 47, - pp. 569-578, (2010).

5 Roca A.G., Marco J.F., Morales M.P., Serna C.J. Effect of nature and particle size on properties of uniform magnetite and maghemite nanoparticles. J. phys. chem., C, 111, - pp. 18577 18584, (2007).

6 Lyubutin I.S., Lin C.R., Korzhetskiy Yu.V., Dmitrieva T.V., Chiang R.K. Mossbauer spectroscopy and magnetic properties of hematite/magnetite nanocomposites. Journal of applied physics, 106, 034311, (2009).

7 Kalska-Szostko B., Zubowska M., Satula D. Studies of the magnetite nanoparticles by means of Mossbauer spectroscopy. Acta physica polonica A, №.3, v. 109, (2006).

8 Николаев В.И., Шипилин А.М., Захарова И.Н. Об оценке размеров наночастиц с помощью эффекта Мёссбауэра. *Физика твердого тела*, том 43, вып. 8, (2001).

9 Sawatzky G.A., Woude F.V., Morrish A.H. Mössbauer study of several ferrimagnetic spinels. *Phys. rev.* 187, 747 757, (1969).

Түйін. Бұл мақалада темір оксидтері нанобөлшектерінің магниттік қасиеттері қарастырылды. Пайдаланылған ғылыми әдебиеттерге сүйене отырып, темір оксидінің нано-бөлшектерінің супер-парамагнитті қасиеттері пайда болатын өлшемдер анықталды. Таза темірден құрылған магнитті нанобөлшекті алу қиындықтар туғызады, себебі олардың құрамында оксидтер, карбидтер және басқа қоспалар болады. Бұл тәсіл, Fe-құрамды магнитті нанобөлшектің құрылымын анықтауда кең қолданылады. Мессбауэр спектроскопиясы магнитті нанобөлшектерінің фазалық жағдайы туралы мәлімет алуға мүмкіндік береді. Мессбауэр эффектісіне негізделген Мессбауэр спектроскопиясы наноматериалдардың құрылымдық және өте жұқа магниттік қасиеттерін зерттеуге арналған құрылғы болып табылады.

Кілтті сөздер: Мессбауэр эффектісі, нанотехнология, нанобөлшек, Мессбауэр спектроскопиясы

Summary. It was considered the magnetic properties of nanoparticles of iron oxides. Based on the literature it was determined the optimal size of the particles, which superparamagnetic internal appears. Preparation of magnetic nanoparticles, consisting of pure iron complex problem, since they are always oxides, carbides and other impurities. Mossbauer spectroscopy provides information on the phase composition of nanoparticles, especially the magnetic phases. The method is widely used to determine the structure of Fe-containing magnetic nanoparticles. You can create a completely new spectrometer, which allows to investigate the extremely weak interactions with external fields core characterizing the electronic and ionic properties of solids and reflect its physical and chemical parameters. Mossbauer spectroscopy, which is based on the Effect of Mossbauer, is a powerful tool for researching structural and the hyper thin magnetic properties of nanomaterials.

Keywords: the Effect of Mossbauer, nanotechnology, nanoparticles, Mossbauer spectroscopy

УДК: 677.026.11:613.48

ПРИМЕНЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТИЛЯ В ДИЗАЙНЕ ОДЕЖДЫ

Р.А. Батпеннова – магистр, старший преподаватель,

С.И. Рустемова – магистр, преп. кафедры «Дизайн», Алматинского Технологического Университета

В статье рассказывается о истории становлении дизайна одежды и моды, а также о развитии художественного текстиля в производстве и как отрабатывается промышленно изготовленные вещи, основные техники нанесения печати орнаментов на ткани графическими средствами и их разновидности, о применении древнейших печатных формах. Рассказывается о художественном творчестве современных известных художников Казахстана такие как Ая Бапани и Джураевой Гульшат и о их применениях декорировании по ткани разных техник и красках по батик. Коротко рассказывается о видах декорирования ткани: горячем, узелковым и холодном батике. Раньше к середине XIX века наряду с ксилографией и углубленной гравюрой на металле полноправную роль в художественной и репродукционно-технической печати на бумаге стала играть литография. Раскрывается разновидности графики, секретах литографии как печатной форме и их распространениях. В конце XIX и начале XX века репродукционная литография вытесняется фотолитографией, то есть рисунок на камень стал переноситься фотомеханическим путем. Применение полиграфических приемов в текстиле особенно усилилось после появления фотофильм-печати. Печать на ткани вследствие высокоразвитой технологии сами становятся инструментом реализации таких графических замыслов. Примером может служить появление в последние годы в художественном проектировании текстиля способа фотопечати и использование для создания орнаментов электронно-вычислительной техники.

Ключевые слова: литография, фотолитографией, батик

Как вид искусства дизайн одежды в Казахстане вышел на арену культурной жизни недавно, хоть и имеет многовековую историю костюма.

Владением нашего народа умениями декоративно-прикладного искусства, составной частью, которой является художественный текстиль, не только способствовал развитию художественно-творческой деятельности и духовному обогащению личности, а также отражает культурный уровень народа той или иной эпохи. Они не только помогают людям жить, но и формируют их вкусы: обостряют художественное зрение, воспитывают чувство цвета, ритма, учат понимать замысел произведения, его образность [1. с.45].

Так как мы не имели своего текстильного производства, к нам его поставляли с дореволюционной России. Производству было чем гордиться: ассортимент тканей поражал воображение. В музеях хранятся сотни тысяч образцов, и это при том, что до начала XX века никаких искусственных и тем более синтети-

ческих волокон не существовало.

В советские времена Россия продолжала поставлять ткани, а также у нас открывались новые фабрики. Однако ассортимент и качества продукции постоянно ухудшались, что еще помнится по убогого вида редким попадавшим в продажу изделиям и тканям конца 1980-х годов. Современный Казахстан почти не производит текстиль. Те немногочисленные предприятия, которые остаются на плаву, не выдерживают конкуренцию и рискуют закрыться в ближайшее время. Вот что об этой проблеме говорит аналитик моды Кулахметова Т.: «Такое положение вещей представляется катастрофическим, и ситуацию очень трудно переломить. Пути решения проблемы известны, их прошли государства, являющиеся сегодня главными мировыми поставщиками текстиля, - Китай, Корея, Индия, Турция».[2 с.7.] Не могу не согласиться, потому что для этого требуются огромные инвестиции, подготовки кадров. Нам нужно много времени, но когда мы дойдем до их уровня, они уйдут еще дальше.

Текстиль и мода всегда были тесно связаны между собой. Хотя обе отрасли имеют разные направления и сферы применения, не смотря на это они преследуют одну цель. Поэтому они зависят друг от друга, но и оказывают взаимное влияние. Их связывает потребность человека в одежде.

Любая промышленно изготовленная вещь, как правило, отрабатывается графическим путем. Так происходит сейчас и с изделиями текстильной и легкой промышленности.

Художественная ткань на протяжении многовековой истории успешно отвечала на требования потребителей. Смена жизненных условий, возникновение новых понятий, идеалов не зачеркивает частицы истины, открытые искусством.

Рисунок на ткани – органическая часть искусства. Со времени своего появления он всегда был связан с общими идеями, направляющими развитие художественной деятельности. Многие великие художники были универсальными мастерами в разных видах искусства, в том числе и в искусстве текстиля. Применяли определения графики к текстильному рисунку и особенно печатному рисунку на ткани. Художник на отделочной фабрике выполняет рисунок-оригинал для его воспроизведения в печати на ткани и пользуется для создания рисунка графическими средствами художественной выразительности.

Все основные техники печати орнаментов на ткани очень схожи с техниками печати на бумаге. Высокая и глубокая печать, печать сетчатыми шаблонами и другие виды печати существуют в текстильной промышленности, станковой графике и полиграфии, что позволяет довольно точно воспроизвести какое-либо графическое решение на ткани. Появление в Европе ксилографии – одной из самых ярких разновидностей графики связано с распространением набивной техники печати на ткани. «Сюжетные набойки были предшественниками печатной деревянной гравюры на пергаменте и бумаге, которая начала развиваться в середине XV века. В ранний период граверного искусства одна и та же резная доска могла употребляться для печатания на бумаге и на ткани».

Древнейших печатных форм с сюжетным рисунком до наших дней не дошло, но представление о них дают деревянные набоечные формы начала XIX века. В XVIII веке в деревянные формы для набойки стали вводить металлические части, появились, рисунки целиком из металла.

Вторым этапом в историческом взаимодействии набойки и печатной графики на бумаге можно считать начало применения для получения рисунка на ткани резцовой гравюры на меди. Медные гравированные доски использовали и для высокой, и для глубокой печати, но наиболее сложные многофактурные композиции со светотеневой проработкой деталей штрихом были получены с помощью досок, в которых краска забивалась в награвированные углубления.

К середине XIX века наряду с ксилографией и углубленной гравюрой на металле полноправную роль в художественной и репродукционно-технической печати на бумаге стала играть литография. Изобретенная Алоизием Зенефельдом в Германии, она с 1879 года очень быстро утвердилась в печатном деле. «Литография как печатная форма была значительно дешевле гравюр, кроме того, она в ряде случаев обладала важными преимуществами перед гравюрой: большими изобразительными возможностями, легкостью и быстротой печати». В конце XIX и начале XX века репродукционная литография вытесняется фотолитографией, т.е. рисунок на камень стал переноситься фотомеханическим путем. Применение полиграфических приемов в текстиле особенно усилилось после появления фотофильм-печати. Печать на ткани вследствие высокоразвитой технологии сами становятся инструментом реализации таких графических замыслов. Примером может служить появление в последние годы в художественном проектировании текстиля способа фотопечати и использование для создания орнаментов электронно-вычислительной техники. При фотопечати рисунок проецируется на ткань с цветного негатива со свето- и цветочувствительной эмульсией. После экспонирования для проявления рисунка ткань обрабатывается в специальном растворе. Развитие электронно-вычислительной техники позволило начать автоматизированное проекти-

рование печатных рисунков для тканей в диалоговом режиме ЭВМ и внедрение в художественный текстиль компьютерной графики. Системы автоматизированного проектирования рисунков для тканей, разрабатываемые на протяжении двух последних десятилетий дают возможность строить «на основе расчетов оператора-проектировщика отдельные мотивы и сложные рисунки, отличающиеся математической точностью и чистотой графического исполнения, оригинальностью и особой элегантностью»[3. с.8-26].

Ныне применяются не только автоматизированные машины для окраски и нанесения рисунков на ткань, но также можно покрасить ткань специальными красками для батика. Существуют горячий батик, холодный батик и узелковый батик. Горячий батик наносится с помощью жидкого воска на линии рисунка, воск наносится для того что бы краски не расплылись. Холодный батик делают холодным резервом и расписываются красками строго внутри резервной линии, а рисунок приобретает своеобразную графическую четкость и плоскостность. Техника узелкового батика отличается утилитарным характером. Ткань завязывают, обматывают, складывают и прошивают, а затем красят. Спрятанный участок после крашения остается белым, да не просто белым – от него в разные стороны идут затейливые цветные тропинки. Наиболее удобная хлопчатобумажная ткань. От толщины и структуры ткани зависит будущий рисунок. Тонкие ткани легче завязать, прокрасить и получить четкие линии на сгибах [4. с. 38-99].

В наше время современные дизайнеры Казахстана, такие как Ая Бапани, Джураева Гульшат, используют батик и войлок в качестве декора в художественном оформлении одежды. Хотя войлок почти уже не используют в обычном его применении, наши соотечественники возродили древние традиции и весьма успешно представляют свои модели на конкурсах, показах мод, таким образом, создают особый, новый вид текстиля, характерный только жителям средне Азии, каковыми мы являемся. Мы считаем что это большой шаг в будущее, не надо искать где то, когда можем брать свои традиции использовать опыт остальных и преобразовывать их, подавая в современном виде.

1 Ермолаева А.П. «Основы дизайнерского искусства», - М.: «Архитектура-С», 2009.

2 Колин Г., Ясбур К. «Мода и текстиль», - Минск: «Гревцов Паблшер» 2009 г.

3 Бесчастнов Н.П. «Графика текстильного орнамента». ООО «Совьяж Бево», - М., 2004 г.

4 «Батик Радуга» 2002 г.

Түйін. Мақалада киім дизайнының және сәннің пайда болу тарихы жайлы айтылады, сонымен қатар көркем текстильдің өндірісте дамуы өндірістің дайындалған заттары қалай жасалатындығы туралы, графикалық құралдармен матаға оюлап мөр басудың негізгі техникалары мен және олардың түрлері, көне мөр басу формаларды қолдану.

Қазақстанның қазіргі белгілі заманауи суретшілері Ая Бапани және Джураева Гульшаттың көркем шығармашылықтары туралы айтылады және олардың маталарды әрлеу бойынша әртүрлі техниканың түрлері мен батик бояу түрлері айтылған.

Маталарды әрлеудің қысқаша түрлері туралы айтылған: ыстық, суық және түйіншек батик. Бұрынғыда XIX ғасырдың ортасында ксилографиямен қатар және металдағы шұңғыл гравюрамен толық маңызды рөлді қағазда литография көркем және репродукция-техникалық мөр орын баса бастады. Графиканың түрлері мен литографияның жұмбақтары, мөр пішіндес сияқты және оның таралу жолдары ашыла бастады. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында репродукциялық литография фотолитографиямен алмасады, сурет тасқа фотомеханикалық жолмен көшірілетін болды. Фотофильмпечат пайда болғаннан кейін Текстильде полиграфиялық әдістерді қолдану күшейді. Жоғары дамыған технологияларға байланысты матаға сурет басудың графикалық ойды іске асырудың өзі құрал бола бастайды. Мысал ретінде соңғы жылдары шыққан текстильді көркем жобалау фотопечат әдістері және оюларды жасап шығаруда электронды-есептеу техникасын пайдалануды ала аламыз.

Кілтті сөздер: литография, фотолитография, батик

Summary. In the article told about history becoming of design of clothing and fashion, and also about development of artistic Text. in a production and as worked off the industrially made things, basic techniques causing of printing of decorative patterns on fabrics by graphic facilities and their varieties, about application the most ancient printed forms. Told about artistic work modern well-known artists of Kazakhstan such as Aya Bapani and Dzhyrayevoi Gulshat and about their applications decorating after fabric of different techniques and paints on a batic. Shortly told about kinds decorating of fabric: hot, knot and cold batic. Before to the middle of the XIX century along with the wood engraving and deep engraving on a metal competent role in the artistic and reproduction-technical printing paper lithography began to play the. Opens up to the variety of graphic arts, secrets of lithography as printed form and their distributions. In the end XIX and beginning of the XX century reproduction lithography is ousted

Keywords: lithography, photolithography, batic

ӘОЖ: 7.03(512.122)

ӨЗІН-ӨЗІ ЖЕТІЛДІРЕ АЛАТЫН БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ ТҰЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУ ТИІМДІЛІГІ

Г.М. Әбжан – аға оқытушы,

Г.А. Абылханова – аға оқытушы, Мәңгілік ел және өзін-өзі тану кафедрасы

Өзін-өзі жетілдіре алатын бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеу яғни, Егеменді еліміздің өсіп келе жатқан ұрпағын ойлы да, іскер, өзіне-өзі сенімді, интеллектуалдық деңгейі биік азамат етіп тәрбиелеу – бүгінгі күннің талабы. Осы ұсынылып отырған мақалада Әлемдік жаһандану үрдісінің әрі қарай өрлеу заманында үлкен тұлғаның ұлттық-психологиялық болмысын сақтай отыра, әлемдік өркениетке енуі және әлемдік аренада әр мемлекеттің өз ұлттық ерекшеліктерінде көріну мен өзін-өзі жетілдіру мәселесі қарастырылады. Осы орайда тұлғаның мультимәдени ортада өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі жүзеге асыру мәселесі үлкен көкейтестілікке ие екендігі жөнінде сөз болады. Тұлғаның өмір жолындағы тіршілік әрекетінде өзін-өзі жетілдіру феноменінің атқаратын рөлі ерекше зор. Өзін-өзі жетілдірудің тұлға өміріндегі рөлін түсіну оның мәнін, мазмұны мен психологиялық және әлеуметтік психологиялық детерминанттарын толық ашуға көмектесетін психологиялық категориялар жүйесін құруға мүмкіндік береді. Өзін-өзі жетілдіру мақсатында өзін-өзі жетілдіру кеңестері келтірілген. Тұлғалық дамудың интерперсоналдылық критерийлері көрсетіліп нақты түсініктемелерді қамтиды. Әр кезеңде тұлғаның өзін-өзі ұйымдастыру мәселелері де өзгеріп, жаңа сұраныстарға жауап берердей бейімделетіндігі анық. Қазіргі заманға сай Өзін-өзі жетілдіре алатын бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеудің бағыттары мен тиімді жолдары жайлы сөз болады.

Кілтті сөздер: тұлға, бәсеке, тәрбие

Қай замандарда да адамзат қоғамның әлеуметтік, экономикалық және мәдени салаларындағы өзгерістерге икемделіп отырған. Әр кезеңде тұлғаның өзін-өзі ұйымдастыру мәселелері де өзгеріп, жаңа сұраныстарға жауап берердей бейімделген. Дәл қазіргі таңда адамның ақыл-ой, шығармашылық мүмкіндіктеріне қойылатын талаптар артуда. Мұндай күрделі міндеттерді шешуде адамзат дамуының сатысының алар орны ерекше. Адамзат жетілу сатыларында нәтижелі дамуын анықтайтын негіздің болуы баршаға мәлім.

Егеменді еліміздің өсіп келе жатқан ұрпағын ойлы да, іскер, өзіне-өзі сенімді, интеллектуалдық деңгейі биік азамат етіп тәрбиелеуде қоғамның алатын орны айрықша.

Біздің міндетіміз - жеке тұлғаны дамытып, білімге деген сенімін нығайту, оқуға қызығушылығын оятып, ынтасын арттыру. Сонымен қатар өзінің де жеке қасиеттерін жаңаша тұрғыдан ашуына мүмкіндік алады.

Әлемдік жаһандану үрдісінің әрі қарай өрлеу заманында үлкен тұлғаның ұлттық-психологиялық болмысын сақтай отыра, әлемдік өркениетке енуі және әлемдік аренада әр мемлекеттің өз ұлттық ерекшеліктерінде көріну мен өзін-өзі жетілдіру мәселесі қызығушылық тудырады. Осы орайда тұлғаның мультимәдени ортада өзін-өзі жетілдіру мен өзін-өзі жүзеге асыру мәселесі үлкен көкейтестілікке ие.

Тұлғаның өмір жолындағы тіршілік әрекетінде өзін-өзі жетілдіру феноменінің атқаратын рөлі ерекше зор. Өзін-өзі жетілдірудің тұлға өміріндегі рөлін осылайша түсіну оның мәнін, бұл ұғымның мазмұны мен психологиялық және әлеуметтік психологиялық детерминанттарын толық ашуға көмектесетін психологиялық категориялар жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Біз өзін-өзі жетілдіруді тұлғаның өзін-өзі дамытуының ажырамас атрибуты ретінде қарастырамыз. Тұлғаның өзін-өзі жетілдіру мәселесін зерттеуге қатысты әдіснамалық принциптер мен тұрғыларды, ұғымдық схеманы құру, яғни берілген ұғымның анықтамасы мен негізгі критерийлерін анықтау, тұлғаның өзін-өзі жетілдіру механизмдері мен деңгейлерін, сәйкес детерминанттар мен кедергілерді, өзін-өзі жетілдіру жолында тұлға пайдаланатын стратегияларды айқындау тұлғаның өзін-өзі жетілдіру психологиясының тұжырымдамалық-теориялық негіздерін қалауға мүмкіндік тудырады.

Өзін-өзі жетілдіру адамның тұлғалық мүмкіндіктеріне ұмтылу, оны жүзеге асыру үрдісі және нәтижесі, оның өз потенциалын ең толық және оңды пайдалануы, толыққанды даму, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тану, өзін-өзі жетілдіру үрдісі, тұлғаның барлық аспектілерінің теңдестіріле және үйлесімді дамытылуы ретінде анықталады.

А.А. Реанның пікірінше, өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі жүзеге асыруға деген көкейтесті қажеттілік кемелденген тұлғаның негіз қалаушы қасиеті, адамның ұзақ жыл жасауының, оның ішінде кәсіптік ұзақ жұмыс істеуінің қайнар көзі [2]. Осыған орай тұлғаның өзін-өзі жетілдіруінің әртүрлі қырларын зерттеу ерекше өзектілікке ие бола бастайды. Жеке басының өзіндік келбетінің және әлеуметтік орта ерекшелікте-

рінің негізінде тұлға ішкі потенциалын ашуға, яғни танытуға қабілетті. Өзін-өзі жетілдіру – бұл адамның өзін-өзі жүзеге асыруға, өз потенциалдарын мүмкіндігінше толығырақ дамытуға деген ұмтылысы (А.Маслоу).

Психологияда мазмұны бойынша өзін-өзі таныту ұғымына жақын бірнеше термин қолданылады, олар өзін-өзі таныту ұғымын толықтырып, оның мәнісін түсінуге көмектеседі. Кей кездері таныту мағынасы бойынша жақын осы ұғымдардың көмегімен түсіндіріледі. Олардың арасынан «өзін-өзі жүзеге асыру», «трансценденция», «өзін-өзі бекіту», «өзін-өзі көрсету», «өзін-өзі жетілдіру» секілділерін бөліп көрсетуге болады.

К.А. Абульханова-Славскаяның пікіріне сәйкес, өзін-өзі жетілдіруді өзін-өзі танытусыз қарастыру мүмкін емес, тек олардың диалектикалық бірлігінде ғана қарастыруға болады. Өзін-өзі жетілдіру деп К.А. Абульханова-Славская: мәдениетке қосылу үрдісін, өз мүмкіндіктері мен қабілеттерін үнемі дамытып отыруды, өз білімдерінің деңгейін көтеруді түсінеді [1].

Л.А. Коростылёва, осы ұғымдардың бірлігін баса көрсете отырып, танытуды (өзін-өзі жүзеге асыруды) өзін-өзі жетілдіру арқылы анықтайды. Ол былай деп жазады: «өзін-өзі жүзеге асыру – бұл бір өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу, яғни тұлғаның ... өз мүмкіндіктерінің үнемі өсуіне, осының негізінде жоғары жалпы адамзаттық құндылықтар жатқан өз іс-әрекетінің сапасын арттыруға бағытталған ең жоғарғы қажеттіліктерінің бірі» [2, 38 б.]. Педагогика орысша-қазақша түсіндірме сөздігінде: «Өзін-өзі тәрбиелеу ұғымы адамның өзінің оң қасиеттерін жетілдіру және теріс қасиеттерін жою жөніндегі саналы және мақсатты іс-әрекеті. Өзін-өзі тәрбиелеу басты шарты - өзі туралы шын білімнің, дұрыс өзін-өзі бағалаудың, өзін-өзі түсінудің, анық ұғынатын мақсаттардың, мұраттардың, тұлғалық мән мағыналардың болуы, - деп түсіндіріледі /3/. Әбу Нәсір Әл-Фараби «Адам мақсатына өзін-өзі жетілдіру арқылы жетеді» - деген екен.

Мен бір нәрсені ұғындым... өзін жетілдіру ұғымы Роршахтың сиясына қатты ұқсас болып келеді. Көбінесе бұл ұғымды қолданған кезде, маған сол ұғымның шынайы мәнінен гөрі, соны қолданған адам туралы көптеген мәлімет берді (А.Маслоу).

Тұлғалық-орталықтанған бағдардың орталық идеялардың бірі: егер адам (тұлға) ерікті болса және өзін тыңдай алу және өзін тұтас табиғи ағза ретінде қабылдай алса, «өзін жетілдіруге» деген тенденция толық күшімен жүзеге асады және адамның қозғалысын қамтамасыз етіп отырады. Бұл тенденция адамның бойында нышан ретінде болады деген идея өте маңызды, ол белгілі-бір жағдайларда жүзеге асып отырады, бірақ сыртқы күштермен қалыптаспайды және басқарылмайды: «бұл ішкі тенденция, ол сырттан мотивтенбейді және оны үйретуге мүмкін емес» /4/ (Лэндрет Г., 1994, 63 б.). Ұлы Абайды өмір, қоршаған дүние, табиғат, болмыс сыры, олардың заңдылықтары көп ойландырған, ол дүние сырына бойлап, өзін мазалаған сауалдарға жауап табуға тырысқан. Мен осы кіммін? Жан иелері өмірінің түпкі мәні неде? Барлық адам баласы, жан-жануарлар да тамақтанады, ұйықтайды, қорғанады, артына ұрпақ қалдырады. Сонда адам баласының басқа жан иелерінен айырмашылығы неде? Міне, Абай әркімді де толғандыратын терең сырлы сұрақтарға жауап іздейді. Ол өзінің ілімінде, пәлсапалық шығармаларында адам баласының өмір сүру мақсатын, сол мұратына жету жолын, әлемдегі болмыстың мәні мен өзіндік ішкі байланысты, жалпы заңдылықтарын ашып көрсетеді. Кемелдену, жетілу – адам өмірінің мақсаты екенін айтады Абай. Жетілу дегеніміз не? Түрлі жетілулер бар. Мысалы, спортпен шұғылданып өзіміздің денемізді, күш-қуатымызды жетілдірсек, ал ғылым-білім, өнерге үйрену арқылы ой-өрісімізді жетілдіреміз. Абай осыларды айта отырып, бұлардан гөрі маңыздырақ жетілу барын, ол – рухани жетілу, яғни жанды жетілдіру деп көрсетеді.

Абайдың айтуы бойынша жан жүректе орын тепкен. Жан адамның тыныс-тіршілігін, іс-әрекетін жүрек арқылы басқарады. Егер жан жетілмеген болса, онда адамның іс-әрекетінде де кемшілік болады. Ішкі дүниесі тазарып, жетілген адам ғана қателікке ұрынбай, өмірде жаңсақ баспай, дұрыс өмір сүре алады. Адам баласының бақыты оның жүрегінің тазалығымен тығыз байланысты деп үйретеді Абай. Сонымен, жетілудің негізі – жанды, жүректі жетілдіру екен. Бұл – адамның ішкі нәзік болмысын тазарту деген сөз.

Абай өз шығармаларында жетілу жолдарын, олардың түрлі белестерін көрсетеді. Әрбір адам осы жетілу жолдарынан өте отырып өзінің қай деңгейде тұрғанын және өмірінің келесі белесін анықтай алады. Мәні терең ашылып, келешегі айқындалғанда ғана адам өмірі маңызды болмақ. Абай ілімі осылай әркімнің өмірінің мәнін ашып, оның келешектің жарқын жолына шығуына мүмкіндік береді. Данышпан нұсқаған жолмен жүріп, оның өсиеттерін бұлжытпай орындаған адамның жан сарайы күннен-күнге тазарып, кемелденудің биік деңгейіне шыға алады.

Бұл ақпаратты Абай атындағы Семей облыстық кітапханасының қызметкерлері ұсынды. Сара Алтысқызы Назарбаева: ««Өзін-өзі тану» курсы адамға өзін-өзі анықтауға, жақсы қасиеттерін

ашуға, өзіне адалдыққа, өзінің абыройын сақтай отырып үнемі Адам, осы сөздің толық мағынасында, болып қалуға көмектеседі. Негізінде, адамзаттың барлық тарихы өзіндік адамгершілікті үнемі және үздіксіз жетілдіру процесі».

Тұлғалық өсудің басты психологиялық мәні – босансу, өзінді және өмірлік мәнді табу, өзін жетілдіру және барлық тұлғалық негізгі атрибуттарды дамыту. Ал тұлға мен өзінің ішкі өмірімен қатынаста болу сыртқы әлеммен қатынаспен тең. Адам үшін принципиалды маңызды болып оның ішкі өмірін басқа адамдармен құрмет тұту. Осылайша тұлғалық өсу болу үшін интерперсоналдылық интраперсоналдылықпен басылмау керек және адам 3 негізгі шынды байланыстырып, қатынас жасай алса. Тұлғалық өсу әрқашан адамның жасына сай бола бермейді, бұл күрделі көпаспектті процесс және ол индивидуалды-өзіндік траекторияға ие болады. Біз К.Роджерстің формуласына сүйеніп, «негізгі тұлғалық өсудің заңы» туралы айта аламыз. Оның негізгі тезисі мынандай: егер керекті жағдай болса, онда адамның бойында өзіндік даму болады, онда табиғи түрде тұлғалық жетілу пайда болады.

Басқа сөзбен айтқанда, бұл өзгерістер – олардың құрылымы, бағдары, динамикасы – тұлғалық өсудің бар екендігі жайлы мағлұмат бере алады және оның критерийлері ролін атқарады. Толық тұлғалық өсу кезінде ондай өзгерістер

- адамның ішкі өмірімен қатынасына да
- интерперсоналдылық, сыртқы өмірмен қатынасына да
- интраперсоналдылық байланысты болады. Осылайша тұлғаның өсу критерийлері интер мен интраперсоналдылықтан қалыптасады.

- Тұлғалық өсудің интраперсоналдык критерийлері:

- Өзін қабылдау. Бұл өзіндік қабылдауды және өзіне деген махаббаты білдіреді. Адамның қаншалықты өзіне құрмет тұтатынын және өзіндік шешімге келе алу қабілетін өзіне қосады (Роджерс К., 1993, 696.), өзіне деген сенім, өзіндік табиғатына сену де осыған жатады.

- Ішкі бастан кешу тәжірибесіне ашылу. «Бастан кешу тәжірибесі» - гуманистік психологиядағы орталық ұғымдардың бірі. Ол ішкі әлемнің жағдайларын субъективті бастан кешуді көшеді. Тұлға неғұрлым күшті және жетілген болса, соншалықты ол сыртқы әсерлерге бағынбайды және өзінің ішкі шынайылығына түңіле алады, қазіргі шақпен өмір сүре алады».

- Өзін түсіну. Өзің және қазіргі күйің туралы тереңдетілген, толық және нақты түсініктің болуы; өзінді шынайы ретінде қабылдай алу, адекватты және иілгіш «Мен» концепциясы, жаңа тәжірибені ассимиляциялай алатын, идеалды «Мен» мен шынайы «Меннің» жақындасуы – осылардың барлығы тұлғалық өсудің негізгі тенденциялары.

- Жауапкершілікті ерік. Өзімен қатынас жасау деген кезде біз өзіміздің өмірімізді саналап, өзіміздің бостандығымызды және субъектілікті қабылдау. Ол «ішкі локус бағалауды» білдіреді – құндылықтарды таңдаудағы жауапкершілік жән бағалау, сыртқы бағалардан тәуелсіз болу. Сонымен қатар, бұл өзіндік танытудағы жауапкершілік, өз-өзіне сенімді болу.

- Тұтастылық. Тұлғалық өсудегі маңызды бағдар – интегративтіліктің күшеюі және кеңеюі және адам өмірінің аспектілерін байланыстыру. Әсіресе – ішкі өмірдің тұтастылығы мен адам тұлғасының өзі. Нақтырақ айтқанда, тұтастылықты сақтау мен қорғау, ол адамда басынан бастап болады. К.Роджерстің айтуы бойынша, басынан бастап «бала ... интеграцияланған және Бұл жердегі мәселе бұл көбейетін индивидуализациялау және дифференциялау адамның ішкі тұтастылығы мен конгруэнттіліктің жоғалуына алып келуі мүмкін. Тұтастылық пен конгруэнттілік адамның өмірінің эффективті регуляциясымен байланысты болады

- Динамикалылық. Ішкі тұлғалық тұтастылық және келісушілік аяқталғандықты білдірмейді. Керісінше, тұлға әрдайым өзгеріп отырады. Осылайша жетілген тұлға – бұл қалыптасатын тұлға, яғни адамның дамуы оның өмір сүруінің негізі. Сондықтан да тұлғалық өсудің маңызды критерийі – динамикалылық, иілгіштік, өзгеруге ашықтық және дағды өз идентификациясын сақтап әрқашан қозғалыста, дамуда болуды көздейді. «Яғни мүмкіндіктерді жүзеге асыру керек және әрқашан процесте болу керек»

Тұлғалық дамудың интерперсоналдылық критерийлері:

- Басқаларды қабылдау. Интерперсоналды бағытта тұлғалық өсу ең алдымен басқа адамдарға деген қатынасының динамикасында көрінеді. Тұлға неғұрлым басқа адамдарды қабылдай бастаған кезде, соғұрлым ол оның жетілгендігінің белгісі. Ол тек қабылдау ғана емес, оларға құрмет пен оларға деген сезімнен де білдіріледі. Ал ол өз кезегінде адамның табиғатына сене білу қабілетінің негізі де болады.

- Басқаларды түсіну. Жетілген тұлға басқалардың ойларына елікпей, стереотиптерге бағынбайды. Ол адекватты баға беріп, сыртқы ортаны дифференциациялап, басқа адамдарды қабылдайды. Тұлғалық өсудің маңызды критерийлері – тереңдетілген тұлғааралық контактка түсе алады және басқа адамды

түсінеді, эмпатия сезімін бастан кеше алады.

- Әлеуметтенуі. Тұлғалық өсу адамның эффективті фундаменталды дамуына алып келеді – конструктивті әлеуметтік қатынастар. Адам басқа адамдармен қатынасқа түскен кезде көбірек ашылып, өзінің шынайы бейнесін ашады, бірақ осыған қарамастан – адам шынайы болып, иілгіштік және тұлғааралық мәселелерді шеше алу қабілетіне ие болады

- Шығармашылық адаптивтілік. Жетілген тұлғаның маңызды ерекшелігі – өмірлік мәселелерді қабылдай алу қабілетінде және оларды шеше алу. Ол сол жағдайға адаптацияланып, өзінің ішкі қабілеттерін жүзеге асырады. Тұлғалық өсудің осы бағыттардағы өзгерістер болғанда өзінің спецификалық заңдылықтарға байланысты болады. Бұл жағдай адамға бостандық, жауапкершілік, аутенттілік сезімін береді және оған бұл өмірді қабылдауды өзгертеді. Өзіңізді жетілдіру мақсатында өзін-өзі жетілдіру кеңестері:

1. **Көп ұйықтағанды доғарыңыз.** Бұл - өміріңіздің нәтижелі және жүйелі болуының бірден-бір амалы. Адамның тынығып демалуына 6 сағат ұйқы жеткілікті. Сондай-ақ, ұйқының ұзақтығы емес, сапасы маңызды. 3 апта бойы бір сағатқа ертерек оянып үйренсеңіз, бұл күнделікті әдетке оңайлықпен айналады. Айына 30 сағат артық уақытыңыз пайда болғанда, оны ұйқыдан пайдалырақ істерге неге құртпасқа?

2. Әр атқан таңыңыз **өзіңізге бөлген уақытпен басталсын.** Күннің өзекті істері жайлы ойланып, алдын ала жоспар құрып қойыңыз. Ұнайтын, сізді мотивациялайтын өлеңдерді тыңдаңыз немесе сүйікті кітабыңызға көз жүгіртіп өтіңіз. Келе жатқан күнді жемісті өткіземін деп өзіңізді рухтандырыңыз. Аптасына бір рет болса да, күннің атуын тамашалап, табиғатта таза ауамен тынығып қайтыңыз. Күннің дұрыс басталғаны – оның сәтті өтуінің кепілі.

3. Өзіңізге **маңызды істердің** күнделікті істердің көлеңкесінде қалып қоюына жол бермеңіз. «Бұл іс уақыт пен күшімді құртуға жеткілікті себеп болды ма?» деп өзіңізден сұрап отырыңыз. Уақытты билеу өмірді билеумен бірдей.

4. Өз ой-өрісіңізді жаттықтырып алу үшін қолыңызға резинка (ақша орайтын немесе шашбау) тағып алып, ойыңызға теріс не жаман ойлар келгенде білегіңізден шертіп жіберіңіз. Миыңыз **жаман ойларды** ағзаға тиетін зақыммен байланыстырып, келесіде жаман нәрсе ойламауға тырысасыз.

5. Телефонға жауап бергенде, **ізетпен, құрметпен сөйлеңіз.** Дұрыс амандасып, байыпты сөйлесеңіз, әңгімеңіз жарасып, бір іс те шешіліп қалар. Егер маңызды бір адам телефон соқса, орныңыздан тұрыңыз, осылайша, дауысыңызда сол кісіге деген құрметіңіз байқалатын болады.

6. Күн барысында кейде **шабыттанып, басыңызға жаңа ойлар** келуі мүмкін. Кішкентай қағаз бен қалам ұстап жүргеніңіз абзал. Ойыңызды жазып алып, кешке үйде оларды қарап, керектілерін жүзеге асырып, өзіңізді осылайша тануға болады. Жаңа оймен кеңелген ми өзінің бұрынғы қалпына оралмайды.

7. Әр **жексенбілік кешті өзіңізге арнаңыз**, бұны әдетке айналдырыңыз. Осы уақытты келесі аптаны жоспарлап, болашақ кездесулерді елестетіп, олардан не күтетіңізді ойлануға құртыңыз. Ойландыратын кітаптар оқып, жақсы кино қарап, тынықтандыратын әуен тыңдаңыз, демалыңыз. Бұл демалыс апта бойы сізді жақсы көңіл-күйде ұстап тұрады.

8. Мына ережені есіңізде ұстаңыз. **Өміріңіз тікелей қарым-қатынас жасай алуыңызға байланысты.** Басқалармен қарым-қатынас қана емес, бұл жерде ең маңыздысы өзіңізбен тілдесе алуыңыз. Өзіңізді жақсы нәтижеге бағыттасаңыз, соған қол жетеріңіз анық. Бұл – табиғат заңы.

9. Нәтижеге емес, **мақсатқа мән беріңіз.** Қолға алған істі рақаттанып істеміз, содан ләззат алыңыз. Жұмысыңыз біреуге пайдалы болатындығына сеніп істеміз. Ақша не атақты мақсат қылмаңыз, олар өзі де сізге келеді. Өмірдің заңдылығы сондай.

10. Күніңіз айнаның алдында **күліп өткен** 5 минутпен басталсын. Күлкі ағзамызда көптеген химиялық реакциялардың басы болады, олар бізге күш- қуат беріп, көңілімізді керек деңгейде күні бойы ұстап тұрады. Сіз – бұл өмірдегі ең керемет жаратылыссыз. Және айналадағы әр адамға да солай қарасаңыз, ішкі жан-дүние тыныштығына жете аласыз.

1 Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М., 1991. – 299 с.

2 Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере. – СПб.: Изд-во «Речь», 2005. – 222 с.

3 Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / О 74 Жалпы редакциясын басқарған экономика ғылымдарының докторы, профессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ФӨФ. 2006. - 482 б.

4 Лэндрет Г. Ойын терапиясы: қатынас жасау өнері. - М., 1994.

Резюме. Самостоятельно конкурентоспособной личности, которые могут улучшить образование, которое не зависит от молодого поколения творческой, деловой, предложенной уверенный в себе, высокий интеллектуальный уровень статьи сегодня страны возвращать гражданина мира продолжают расти в дни процесса глобализации в соответствии с национальным и психологического характера человека в мировой цивилизации и ее национальных

особенностей видимости каждой страны на мировой арене, и вопрос о самосовершенствовании.

Самосовершенствование жизни человека, чтобы понять его смысл и содержание роли психологических и социально-психологических категорий, чтобы создать систему, которая помогает полностью раскрыть улучшение с целью консультации самосовершенствования. Критерии для развития отдельных фактических объяснений. Современные самоуправления, которые могут повысить конкурентоспособность человека о сферах образования и эффективным способом.

Ключевые слова: индивидуальная, конкуренция, воспитание

Summary. To educate a competitive person who can develop yourself, that is to educate the younger generation of our independent country as a creative, hard-working, self-confidence and who has a higher intellectual level is the requirement of present day. In this proposed article, the process of globalization of the world in its further growth will be considered such issues as entering into the world civilization and its national peculiarities of each country's visibility in the world arena and the issues of self-development by saving the national and psychological nature of a person. In this regard, it will be focused on issues of person's self-development and self-realization in the multicultural environment that have a large updates. The phenomenon of self-development in the way of life of a person living in the actions play an important role. To understand the role of self-development in the life of person helps us to make a system of psychological categories which fully opens the meaning, content, psychological and socio-psychological determinants of self-development. In order to develop yourself, the self-development advices are shown. Interpersonal criteria for the development of individual is shown and it contains exact comments. In each period the issues of self-organization of person might change, and it can clearly answer to the new demands. There is going to be a speech about the directions and effective ways of teaching competitive person, who can develop yourself in accordance with the modern time.

Keywords: individual, competition, education

ӘОЖ: 373.016:355

«ЕР ЕСІМІ – ЕЛ ЕСІНДЕ» МӘҢГІЛІК МҰРА РЕТІНДЕ

Ә.М. Байғалиев – Абай атындағы ҚазҰПУ, ӘМЖСИ, 5В010400 бастанқы әскери дайындық,

Т.Мұстафа – 3 курс студенті

Бұл мақала, жастарды отансүйгіштікке, бойына патриоттық сезімін қалыптастыруға, ерлікке, Отан сүйгіштікке, елжандылыққа, аталар ерлігін мақтан тұта жалғастыруға шақырады. Батырлар туралы ойларын тереңдетуге, еңбектерін сын тұрғысынан бағалай білуге, ұлы адамдардың өмірінен үлгі алуға, оларды қадірлей білуге тәрбиелеу.

Ел мен жер тарихында өзіндік орны ерекше – Ұлы жеңіс жайлы баяндалады. Ерліктің салтанатты жеңісіне 70 жыл уақыт өтсе де, бұл соғыстың салған жарасы әлі күнге дейін барлық ұлттың жүрегінде жазылмады, әлі де сақталуда. Жеңіс күні – бұл сан мыңдаған ұрпақ үшін ортақ мереке. Бұл мереке – бейбітшілік пен қайырымдылықтың мәңгі жасампаздығы. "Ер есімі – ел есінде", - демекші, бізге жарқын болашақ, бақытты ғұмыр сыйлаған ата, аға, әпкелеріміздің ерлігі мәңгі үлгі, тәрбие. Қай соғыста болмасын елің, жерің, отаның қасық қаны қалғанша қорғаған батырларымызды дәріптеу, құрмет тұту, елге таныстыру, келешек ұрпаққа мұра етіп қалдыру.

Жастарды отансүйгіштікке баулу, патриоттық тәрбие берудің бір тармағы, осы Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің еншісінде. Батырларымыздың ерліктері - олардың Отанына деген сүйіспеншіліктері.

Жастар, келешек ұрпақ сіздерді Отан алдындағы борышын адал атқарар абзал азамат, өз елінің патриоты болады деп сенеміз.

«Ер есімі – ел есінде» мәңгілік мұра ретінде. Ұлы жеңіске қол жеткізген жауынгерлер ерлігі мәңгілік үлгі, тәрбие.

Кілтті сөздер: «Патриотизм», Отанға деген сүйіспеншілік, Ұлы жеңіс, Ұлы Отан соғысы, ардагерлер, ерлік, тәрбие, мұра, үлгі-өнеге, тарих, батырлар, борыш

Ғасырлар бойы халқымыз ұрпағын ізгілікке, өз елін сүйуге баулып келеді. Бұл берік қалыптасқан дәстүрді ұлттық тәрбиенің өзегі, дінгегі десе де болады. Әр дәуірдің тарихи кезеңдерінде отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. Ол ең алдымен «Ұлтжандылық», «Отансүйгіштік», «Патриотизм» ұғымдары сол заманның ақиқатынан, наным-сенімінен туындайды. Отанға деген сүйіспеншілік бойындағы күш-қуаты мен білімін Отан игілігі мен мүддесіне жұмсау, туған жерін, ана тілін, елдің әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін құрметтеу сияқты патриотизм элементтері ерте заманнан бастап қалыптаса бастады. «Атаның ұлы болма, адамның ұлы бол» дей келіп, адамның ұлы болуы үшін кісіге «Нұрлы ақыл, ыстық қайрат, жылы жүрек» керектігін ұлы Абай да жеріне жеткізе өсиет етіп кетті. Жастарды отансүйгіштікке баулудің бір тармағы ол - Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің еншісінде. Бұл өсиет, пікірлер бүгінгі жастарға патриоттық тәрбие берудің темірқазығы.

Ұлы Отан соғысы... Бұл сол кездегі кеңес халқының ержүректілігі паш ететін, тарихта ел есінде мәңгі

калатын ұлы күн. Солардың жанымен, қанымен, терімен, көз жасымен, күшімен, ісімен, ерлігімен, еңбегімен туған жердің топырағын жауға тапталмай, еңіреп жүріп жауды жеңіп, тауын шағып, туын жағап, жеңістің таңбасын басқан күн – Жеңіс күні. Сондықтан да бұл Ұлы мереке. «Ел үмітін ер ақтар, ер атағын ел сақтар» - дей келе Ұлы Отан соғысының 70 жылдығына орай ата-бабаларымыздың рухына тағзым ретінде олардың ерліктерін мәңгілікке есте сақтап, жадымызда ұстаймыз. Иә, содан бері жарты ғасырдан астам уақыт өтсе де, ешнәрсе де ұмытылған жоқ. Қаншама халық бір тудың астына бірігіп күштерін бір арнаға салды. Ұлы Жеңіс он бес одақтас болған мемлекеттердің ортақ мерейтойы. Сол кездегі Кеңес Одағының басқа халқымен бірге жауды талқандап, жеңіске жету ісіне Қазақ халқы да өзінің лайықты үлесін қосты. Қазақстандық жауынгерлер Брест қамалынан бастап Берлинге дейін барды. Олар Сталинград түбіндегі шайқаста, Днепр өткелінде, Москва мен Ленинград үшін болған ұрыстарда ерен ерліктер көрсетті. Қазақ ел басына күн туғанда толарсақтан саз кешетін жауынгер халық. Ұлы Отан соғысының қатпарлы парақтарына үңіліп қарасак, қазақтардың қанды қырғынға қаймықпай соғысқанына ашық көзіміз жетеді.

Осыдан 70 жыл бұрын, 9 мамыр күні фашистік Германия Кеңестік Социалистік Республикалар Одағына шабуыл жасайды.

Соғысты бірінші болып қарсы алғандардың қатарында Кеңес Одағының батыс шебін күзеткен ондаған мың қазақстандық-шекарашылар болды. Атақты Брест гарнизонының өзінде 1941 жылдың көктемінде біздің 3 мыңдай жерлесіміз қызмет еткен, шілде айында олардың көпшілігі әскерден елге қайтулары керек болған. Бірақ жаудың шабуылы олардың бұл жоспарларын күл-талқан етті. Соғыс өрті ішке қарай тез еніп, Брест қамалының тірі қалған қорғаушылары партизандар қозғалысына қосылды. Олардың қатарында 190 қазақстандық болған және олардың көбісінің сүйегі беларусь жерінде қалған. Соғыс кенеттен басталғанымен, Қазақстан, бүкіл Кеңес Одағы сияқты, алғашқы күннен бастап жұдырықтай жұмылды. Республиканың түкпір-түкпірінде әскери комиссариаттарға еріктілер ағылды. Кеше ғана мектеп партасында отырған бозбалалар мен бойжеткендер де, қала мен ауыл тұрғындары да соғысқа сұранды.

1939 жылдың дерегі бойынша, біздің республикамызда 6,2 миллион адам тұрып жатқан. Соғыс жылдары Кеңес Армиясының қатарына 1 миллион 200 мың қазақстандық шақырылған, 20-дан астам атқыштар дивизиясы мен басқа да құрылымдар жасақталған. Фашистермен болған шайқастарда 328-ші, 310-шы, 312-ші, 314-ші, 316-шы, 387-ші, 391-ші, 8-ші, 29-шы, 102-ші, 405-ші атқыштар дивизиясы, 100-ші және 101-ші ұлттық, 81-ші, 105-ші, 106-шы кавалериялық дивизиялар, 74-ші және 75-ші теңіз атқыштар бригадасы, 209-шы Зайсан, 219-шы минометтік, 85-ші зениттік, 662-ші, 991-ші және 992-ші авиациялық полктер ерекше көзге түсті. Майданға 14100 жүк және жеңіл автокөлік, 1 500 шынжыр табанды трактор, 110400 жылқы, 16200 арба жөнелтілді.

Қазақстан армия мен флот үшін офицерлік кадрлар және резервтік күштер дайындауға да лайықты үлес қосты. 1941-1945 жылдары әскери оқу орындарына 42 мыңнан астам жас қазақстандық жолданды, ал Қазақстанның аумағында сол жылдары жұмыс істеген 27 әскери оқу орны толық емес мәлімет бойынша 16 мыңдай офицер дайындап шығарған.

Біздің жерлестеріміз майдан даласында ерлікпен шайқасқан. Жауынгерлік ерліктері үшін жүздеген мың қазақстандық медаль-ордендермен марапатталса, 500-дей адам Кеңес Одағының Батыры, 100-ден астам адам - Даңқ орденінің толық иегері атанған. Төрт қазақстандық екі мәрте Кеңес Одағының Батыры атанды, олар - Талғат Бигелдинов, Сергей Луганский, Иван Павлов және Леонид Беда. Кеңес Одағы Батырларының қатарында қазақтың екі қызы - мерген Әлия Молдағұлова мен пулеметші Мәншүк Мәметова бар. Рейхстагқа Жеңіс туын тіккендердің бірі - қазақ жігіті Рахымжан Қошқарбаев. Жаудың тылында партизандардың қатарында да қазақстандықтар шайқасқан. Солардың бірі - Қасым Қайсенов. Ал танымал қолбасшы, әскери жазушы Бауыржан Момышұлын, 28 панфиловшылардың ерлігін білмейтін қазақ жоқ шығар. Соғыстың тек майдан даласында ғана емес, тылда жүргені мәлім. Гитлерліктер КСРО-ның батыс аудандарын басып алғаннан кейін, Сібір мен Қазақстанның ел экономикасындағы маңызы күрт артқан. Жаудың қолына бермеу үшін соғыстың алғашқы айларында өнеркәсіптік кәсіпорындардың барлығы тылға көшіріле бастады. Қысқа мерзімнің ішінде Қазақстанның аумағына 142 кәсіпорын жайғастырылды, 532506 адам көшірілді. Оған қоса, жаңа өнеркәсіптік нысандардың құрылыстары жеделдетілді. Соғыстың алғашқы 1,5 жылында Қазақстанда 25 кен орны мен шахта, 11 кен байыту фабрикалары, 19 жаңа көмір шахтасы, 3 разрез, 4 жаңа мұнай кеніші мен Гурьевтегі мұнай өңдеу зауыты іске қосылды. Темір жол құрылысы жалғасты. 1942-1943 жылдары Мақат-Орск, Ақмола-Магнитогорск желілерінің құрылысы аяқталды. Соғыс жылдары Қазақстан жалпыодақтың мыс құймасының 30 пайызын, марганец кенінің 60 пайызын, мыс кенінің 50 пайызын, металл висмуттың 65 пайызын, полиметалл кендерінің 70 пайызын, мырыш өнімінің 85 пайызын берді. Қорғаныс өнеркәсібіне қажетті мыстың үштен бірі Қазақстан-

да өндірілді, сондықтан да соғыс жылдары әрбір 10 октың тоғызы Қазақстанда құйылды. Республикада танк және ұшақ жасауға ақша жинау қозғалысы жүрді. 1941 жылдың күзінде Бүкілодақтық лениндік коммунистік жастар одағы (ВЛКСМ) атындағы танк дивизиясын құруға қаржы жинала бастады да, бір жылға жетер-жетпес уақыттың ішінде армия қазақстандық комсомолдардан 45 жаңа танк алды. Кейінірек халық қаражатына тағы 10 танк колоннасы, бірнеше авиациялық эскадрилия, торпедо катерлер мен атаулы ұшақтар жасалды. Соғыс жылдары Қазақстан халқы жауынгерлік техникалар жасауға 480,3 миллион рубль жинап берді.

Жеңіске Қазақстанның ауыл шаруашылығы да өз үлесін қосты. Атап айтқанда, еліміз 30,8 миллион пұт астық, 14,4 миллион пұт картоп және көкөніс, 15,8 миллион пұт ет, 3194 мың центнер сүт, 17,6 мың центнер жүн берді. Бұл соғысқа дейінгі бес жылдағы көрсеткіштен бірнеше есе көп. Республиканың барлық экономикасы әскери «рельске» қойылды: бейбіт мақсаттағы шығыстар барынша қысқартылды, көптеген кәсіпорындар қорғаныс өнімдерін шығаруға кірісті. Ер азаматтардың бәрі армия қатарында болғандықтан, зауыттарда әйелдер, қариялар, жасөспірімдер еңбек етті. Еңбек тәртібі қатайтылды, жұмыс уақыты ұзартылды. Алты апталық, 23 сағаттық жұмыс күні бекітілді, демалыстар тоқтатылды. Бірақ ешкім қынжылған жоқ. Бүкіл ел «Бәрі де майдан үшін, бәрі де Жеңіс үшін!» деген ұранмен еңбек етті.

КСРО-ның батыс өңірлерінен көшірілген халықпен қоса, 1941 жылдың күзінде Қазақстанға Полвольжеден жүздеген мың немістер мен поляктар жер аударылды. 1942-1944 жылдары 507 мың балқар, қарашай, ингуш, шешен халқы, 110 мың түрік-месхетиндер, 180 мың қырым татарлары күшпен жер аударылды. Оған қоса, күн сайын Қазақстанға жаралы жауынгерлер мен офицерлер тиелген пойыздар ағылып жатты. Әскери госпитальдердің көбісі Алматыда құрылды.

Ұлы Отан соғысы 4 жылға созылды. Майдан даласында 600 мыңнан астам қазақстандық қаза тапты. Соғыста қаза тапқандардың саны туралы мәлімет бүкіл әлемді дүр сілкіндірді. Жекелеген мәліметтер бойынша, адамзат тарихындағы бұл ең зұлмат соғыс 20 миллионнан астам кеңес азаматтарының өмірін қиды. 1710 қала және 70 мыңнан астам село-деревнялар, 31850 өнеркәсіптік кәсіпорын, 65 мың шақырым темір жол, 4100 теміржол стансасы, 36 мың пошта-телеграф мекемесі, телефон стансасы және басқа да байланыс бекеттері жермен-жексен болған немесе жартылай қираған. 40 мыңдай аурухана немесе басқа да емдеу мекемелері, 74 мың мектеп, техникум, жоғары оқу орны, ғылыми-зерттеу институттары, 42 мың кітапхана және басқа да көптеген нысандар жойып жіберілген, тоналған. Бұл сөзбен айтқым келгені, сол бір сұрапыл жылдары қазақ халқы өзінің Отанына, жеріне деген патриоттық сезімін, ұлттық мақтанышын дәлелдеді. Бұл күннің толғағы ашшы болса да, туғаны бар халқы үшін қуаныш болған күн. Сондықтан да бұл Ұлы мереке. Оққа ұшқан қарулас жолдастарының аманатын аркалап, аман оралған ардагер аталарымызды біз ұмытсақ та тарих ұмытпайды. Ол - өмір заңы. Сондықтан да, оларға деген ыстық ықылас пен құрмет, алғыс ешқашан толастамайды, керісінше «тау алыстаған сайын биіктей түседі» демекші, уақыт өткен сайын еселене бермек.

Тәуелсіз, егеменді ел атанып, еңсе көтеріп, бар-жоғымызды түгендеп жатқан ұлттық өрлеуіміздің, қазіргі беделді белсенді, осы бір уақыт, ел мен жер тарихының өзіндік орны ерекше. «Жақсы жігіт он бесінде баспай дейді, жаман жігіт отыз бесінде жаспай дейді», - деп халық жеке тұлғаның мәдениеттілігі мен елжандылығының жастайынан - ақ белгілі болатындығын дәлелдеген. Жастар, келешек ұрпақ сіздерді Отан алдындағы борышын адал атқарар абзал азамат, өз елінің патриоты болады деп сенеміз.

«Ер есімі - ел есінде» мәңгілік мұра ретінде, ешкім де, ешнәрсе де ұмытылмақ емес! Ұлы жеңіске қол жеткізген жауынгерлер ерлігі мәңгілік үлгі, тәрбие болмақ. Осы жеңісті бізге сыйлаған ардагерлерімізге мың алғыс. Сіздердің ерліктеріңізді мақтан тұтып, ұрпақтан ұрпаққа жеткізу біздің парызымыз!

1 Момышұлы Б. Москва үшін шайқас. - Алматы: Жазушы, 2009. - 327 б.

2 Белан П.С. Казахстанцы в битве на Волге. - Алма-Ата: Ғылым, 1990. - 270 с.

3 Белан П.С. Казахстанцы в боях за Ленинград. - Алма-Ата: Наука, 1973. - 243 с.

4 Қазақ жауынгері Ұлы Отан соғысы майданында (Тарихи-құжаттық зерттеу) - Алматы: «Өнер», 2010 -640 б.

Резюме. Эта статья призывает молодежь любить свою родину, воспитывает в себе патриотические чувства к родине, продолжать делать героические подвиги своих предков с гордостью. Углублять знания про героев, оценивать с испытанием их труды, брать пример с жизненных людей, воспитывать относиться к ним с уважением.

Описывать Великую Победу – которое берет особое место в истории народа и мира. Хотя и прошло 70 лет времени Торжественной Победы, боль причиненная войной, до сих пор не излечились в сердцах каждого народа. Великая Победа – это праздник для многотысячного поколения. Этот праздник вечное созидание мира и милосердия. Как говорится «имя героя - в памяти народа», подвиги наших дедов, братьев и сестер, которые подарили нам светлое будущее навеки будет примером для нас. Какую бы войну не взяли, надо глупо уважать наших героев, которые умирали защищая свою родину, свой народ до последней капли крови, оставить эти заветы нашим поколениям.

Призыв молодежи любить свою родину, один из пунктов воспитания к чувству патриотизма, находится доле ветеранов Великой Отечественной войны. Подвиги героев, это их любовь к родине.

Молодежь будущее поколение мы надеемся вы исполните свой долг перед родиной с верностью, станете патриотами своей родины.

«Имя Героя - в памяти народа» как великое наследие. Подвиги войнов добившиеся Великой Победы навеки пример для нас.

Ключевые слова: «Патриотизм», патриотические чувство к родине, Великая Победа, Великая Отечественная война, ветераны, героизм, воспитание, наследие, образцы поведения, история, герой, долг

Summary. This article encourages young people to love their homeland, cultivate a patriotic feel to the home, continue to do heroic deeds of their ancestors proud. To deepen knowledge about the characters, evaluated in a test of their labors, take the example of zhizniveliikh people, otosityas educate them with respect. Describe the Great Victory - which takes a special place in the history of the nation and the world.

Though the last 70 years of age solemnly victory, the pain caused by the war, is still not izlechilis in the hearts of every nation. Great victory - a holiday for many thousands of generations. This holiday perpetual creation of peace and mercy. As they say "the hero's name - in memory of the people," the exploits of our grandfathers, brothers and sisters, who gave us a bright future forever will be an example for us. No matter what the war did not take, you have a deep respect for our heroes who died defending their homeland, their people to the last drop of blood, leave these covenants nashym generations.

Call the youth to love their homeland, one of the points of education to a sense of patriotism, be the proportion of veterans of the Great Patriotic War. The exploits of heroes, it is their love of country.

The future generation of young people, we hope you will fulfill his duty to his country faithfully, become partiotami svoei homeland.

"The name of the hero - in memory of the people" as a great heritage. The exploits of soldiers who have achieved Victory forever an example for us.

Keywords: «Patriotism», patriotic feelings for his homeland, Great Victory, The Great Patriotic war, veterans, heroism, education, heritage, patterns of behavior, the story, a hero, the debt

ӘОЖ: 364-78-053.4

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС

К.Толысбай – философия ғылымдарының кандидаты, ҚазМемҚызПУ-нің доценті

М.Б. Ибыжанова – ҚазМемҚызПУ-нің 1 курс магистранты

Аталмыш мақалада балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтамасыз етуге арналған «Балапан» бағдарламасының мақсаты мен міндетін талдадым.

Мектепке дейінгі кіші жастағы (3 жастан 5 жасқа дейін) балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған «Зерек бала» бағдарламасын және қазіргі жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың тәжірибесінде қолданылып отырған базистік оқу жоспарының салыстырмалы нұсқасын ұсындым. Сонымен қатар әлеуметтенудің бірыңғай үдерісін құрайтын-баланың мүмкіндіктерін, қабілеттіліктері мен қажеттіліктерін түсінуі арқылы тұлғалық даралануын қамтамасыз ете отырып, мектепке дейінгі балаларды жан-жақты дамытуға, оның танымдық қызығушылықтарын қанағаттандыруға және потенциалдық мүмкіншіліктерін ашуға бағытталған білім берудің салаларына тоқталдым.

Инновациялық технологияларды пайдалану арқылы мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиешінің шығармашылығын дамытуға қойылатын талаптарды қарастырдым.

Кілтті сөздер: оқыту, тәрбие, инновациялық технология, денсаулық, қатынас, таным, шығармашылық, әлеуметтік орта

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 29 қаңтардағы «Жаңа онжылдық-жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты халыққа Жолдауында: «Балаларды мектепке дейінгі оқыту мен және тәрбиемен қамтамасыз етуді арттыруға бағытталған Балапан арнайы бағдарламасын әзірлеп, іске асыруға кірісуді тапсырамын»-деп атап көрсеткен еді [1]. 2020 жылға қарай орта білім беруде 12 жылдық оқыту моделінің табысты жұмыс істеуі үшін Үкімет барлық қажетті шараларды қабылдауы тиіс. Олардың отандық білім беру жүйесінің флагманы болып, осы заманғы оқу бағдарламаларын кейіннен оларды бүкіл республика бойынша енгізетіндей етіп әзірлеу мен байқап көру жөніндегі басты алаңға айналуы үшін қолдан келгеннің бәрін жасау қажет. Аталған стратегияны жүзеге асырудағы басым бағыт білім беруді жаңарту – Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік туғызатын маңызды құрал болуында. Білім берудің бағыт-бағдары Қазақстан Республикасының Ата Заңында, Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдама-

сында да негізделген.

Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылы «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында Балапан бағдарламасы әрі қарай төмендегідей дамытылған: «Мемлекет өскелең ұрпақтың озық білім алуы үшін мүмкіндік тудыруға көп күш жұмсауда. Осы орайда «Балапан» бағдарламалары жүзеге асыруды бастады. Бұл келешек ұрпақтың жарқын болашағы үшін үлкен мүмкіндік. Ол жүзеге асырыла бастаған сәттен бері 3 956 жаңа балабақша мен шағын орталықтар іске қосылды. «Балапан» бағдарламасын іске асыру балаларды мектепке дейінгі білім берумен 65,4%-ға дейін қамтуға мүмкіндік берді. Міндетті мектепалды даярлық енгізілді, ол мектеп жасына дейінгі балалардың 94,7%-ын қамтыды» [2].

Балаларды мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен қамтамасыз ету жөніндегі 2010-2014 жылдарға арналған «Балапан» бағдарламасы қабылданды.

Жалпы Балапан Бағдарламасының мақсаты:

Тұрғын халықтың мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту ұйымдарының сапалы қызметтеріне деген қажеттілігін қанағаттандыру.

Бағдарламаның міндеттері:

- 2015 жылға дейін мектепке дейінгі тәрбиемен және оқытумен мектеп жасына дейінгі балалардың жалпы санынан 70%-ын қамтамасыз ету;

- 2015 жылға дейін 5-6 жастағы балаларды білім беру ұйымдарындағы мектепалды даярлықпен толық қамтамасыз ету;

- республикадағы демографиялық жағдайды және тұрғын халықтың білім алуға қажеттілігін ескере отырып мектепке дейінгі ұйымдардың вариативті желісін ұлғайту;

- мектепке дейінгі ұйымдардың тапшылығы проблемасын шешу үшін қажетті қаржылық-экономикалық жағдай жасау;

- мектепке дейінгі ұйымдарды білікті кадрлармен толық қамтамасыз етуді және үнемі олардың біліктілігін арттыруды жүзеге асыру болып табылады.

Осыған орай, мемлекеттің қызметі барысында «Балапан» бағдарламасы іске асу процесі жалғасуда. Бағдарлама барысында Елбасымыз ана мен баланы қорғауға, сондай-ақ, ана мен балаға қарсы бағытталған қылмыс үшін, осы саладағы ең ұзақ деген заңбұзушылықтар үшін жазаны күшейтуді басты назарға алды. Бүкіл әлемдегі сияқты, Қазақстан мектепке дейінгі білім берудің жаңа әдістеріне көшу керек деп атап айтты.

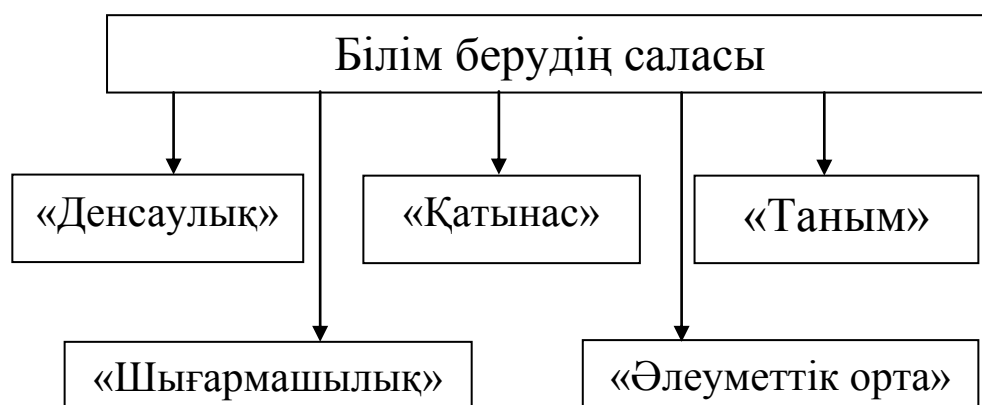
Республика көлемінде білім беру саласындағы түбірлі өзгерістерге сәйкес «Білім туралы» заңды жүзеге асыруда бірқатар шаралар ұйымдастырылуда. Олар: мектепалды даярлық тұжырымдамасы, мектепалды сыныптарының және мектепке дейінгі ұйымдардың базистік оқу жоспары, міндетті мектепалды даярлығын ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулар, мектеп жанында 6-7 жастағы балаларды мектепалды даярлаудың бағдарламасының әзірленді.

«Білім туралы» заңның 23-бабына сәйкес: "Балаларды міндетті мектепалды даярлау мәселелері" туралы қаулысы, оның ережесі және тұжырымдамасының ұсынылуы, балаларды мектепке даярлау бүгінгі таңдағы ең өзекті мәселе екендігін көрсетеді [4]. Отбасында және балабақшада, мектеп жанында баланы мектепке даярлау бағдарламаларының, оқу-әдістемелік құралдарының жарық көруі тәрбиеші-педагог мамандарды даярлау мәселесінің сан қырына жаңаша қарауды талап етіп отыр, бұл мектепке дейінгі кезеңдегі білім мазмұнын жаңартуға елулі ықпал етеді. Мектепке дейінгі тәрбие саласын ғылыми-әдістемелік және ақпараттық-сараптау мен қамтамасыз ету және арнаулы мамандар даярлау мәселесі дәл бүгінгідей деңгейде өзекті болған емес. Сондықтан, жан-жақты дамыған тұлғаны дамытуға қажетті жағдай жасалуын, білікті мамандар даярлауды қамтамасыз ету көзделуде. Оқу орындарының типтерімен оқу тілін таңдауға еркіндік берілуде. Білім беру ұйымдары бағдарламаларды, оқыту формаларымен әдіс-тәсілдерін таңдауға заңды түрде мүмкіндік алды. Білім беру мазмұнын жетілдіру, білім сапасын арттыру мәселелері жан-жақты қарастырыла бастады. Бұл болашақ педагог мамандардың өз ісіне жауапкершілікпен қарауын және шығармашылығымен іскерлігін ұдайы ұштап отыруын талап етеді. Осы игі істерді жүзеге асыруда білім берудің әлемдік кеңістігіне кіру үшін, әрі талаптары мен ықпал етуі Қазақстанның мүддесімен ұштасып жатқандықтан оқыту технологиясын Боллон Конвенциясына сәйкестендіруді алға қойып отыр. Бұл конвенция бойынша мамандар дайындаудың екі сатылы болуына мән берілген. Алғашқы академиялық білім жалпыға ортақ бакалавр дәрежесі болса, халық аралық сапаға сай, бүгінгі білім кеңістігінің талаптарына жауап беретін өз салаларының өте білікті маманы болып шығатын, ғылыми және өндірістік мәселелерді шеше алатын магистрлер дайындау оқу жүйесінің екінші сатысында жүзеге асырылуда. Бұл шетел университеттерінің тәжірибесін зерттеп білуде бүгінгі Қазақстанның, ТМД

құрамына енетін басқа да елдер сияқты болашақ мамандардың кәсіби даярлық процесі көп деңгейлі даярлыққа өтетіндігін, оқытуды диверсификациялау нәтижесі іске асырылып жаңа информациялық технологиялар енгізіліп жатқанын көрсетіп отыр.

Мектепке дейінгі кіші жастағы (3 жастан 5 жасқа дейін) балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған «Зерек бала» бағдарламасы Қазақстан Республикасының МЖМБС талаптарына сай жаңа бағдарламалар кешенінің жалғасы болып табылады. Бұл бағдарлама әлеуметтенудің бірыңғай үдерісін құрайтын баланың мүмкіндіктерін, қабілеттіліктері мен қажеттіліктерін түсінуі арқылы тұлғалық даралануын қамтамасыз ете отырып, 3 жастан 5 жасқа дейінгі балаларды жан жақты дамытуға, оның танымдық қызығушылықтарын қанағаттандыруға және потенциалдық мүмкіншіліктерін ашуға бағытталған білім берудің бес саласы арқылы жүзеге асады. Бұл сызбанұсқа түрінде 1 кестеде берілген.

1-кесте. Оқу жүктемесіне 5 білім саласының мазмұны кіреді

Білім беру саласы мазмұнының базалық минумымы

▪ **«Денсаулық» білім беру саласы:**

- дене шынықтыру сабағы;
- валеологияда жүзеге асады;

▪ **«Қатынас» білім беру саласы:**

- Тіл дамыту;
- Көркем әдебиет;
- Қоршаған ортамен таныстыру;
- Сауат ашу және жазу;
- Мемлекеттік, орыс және басқа тілдерде жүзеге асырылады.

▪ **«Таным» білім беру саласы:**

- Сенсорика;
- Қарапайым математикалық ұғымдарын қалыптастыру;
- Экология негіздері;
- Қоршаған ортамен таныстыруда жүзеге асырылады.

▪ **«Шығармашылық» білім беру саласы:**

- Сурет салу;
- Мүсіндеу;
- Жапсыру;
- Музыкада жүзеге асырылады;

▪ **«Әлеуметтік орта» білім беру саласы:**

- Қоршаған ортамен таныстыру;
- Экология
- Көркем әдебиетте жүзеге асырылады;

Қазіргі жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың тәжірибесінде қолданылып отырған базистік оқу жоспарының салыстырмалы нұсқасын ұсынамын.

Кесте –2 - Базистік оқу жоспары

№	Білім беру салалары	Ұйымдастырылған Оқу іс-әрекеті
1	«Денсаулық»	2
2	«Қатынас»	2
3	«Таным»	2
4	«Шығармашылық»	4
5	«Әлеуметтік орта»	1
Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің жалпы көлемі		11
Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің ұзақтығы		15-20 минут

Тәрбиеші осы мәселелерді меңгеру мақсатында, балалардың қызығушылықтарын толық қанағаттандыру үшін жан-жақты білім жинайды. Осы мәселеге қатысты А.В. Леонтович: балалардың оқу-зерттеу жұмыстарына жетекші тәрбиешінің жоғары кәсіби педагогикалық дайындығының болуы, сонымен қатар ғалым ретінде ғылымның маңызын түсініп, біз жоғарыда атап өткен шығармашылықтың жоғарғы деңгейі болып саналатын ізденіс жұмыстарын жүргізе білуі маңызды деп санайды. Бұл мәселе төмендегі кестеде қарастырылған.

3 - кесте - Мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиешінің шығармашылығын дамытуға қойылатын талаптар

инновациялық технологияларды пайдалану арқылы тәрбиешінің шығармашылығын дамытудағы талаптар	
Педагог ретінде	Психолог ретінде
- өз пәнін жеттік білуі; - сабақты өткізуде инновациялық технологияларды пайдалану; - педагогикалық міндеттерді шешудегі кәсіптік шығармашылық іскерлігі; - шығармашылық шеберлігі; - іргелі және кіріктірілген білімдердің жоғары деңгейі; - ұйымдастырушылық шеберлігі; - балалармен қарым-қатынас мәдениеті; - талап қоя білу қабілеті.	- ғылымның зерттеу әдістерін меңгеруі; - балалардың оқу-зерттеу іс-әрекеттерін қалыптастырудың әдістемесін игеруі; - кең дүниетанымдық көзқарас; - кәсіптік-педагогикалық қасиетке жаңаша көзқарас; - балалардың оқу-зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудағы шығармашылығы; - балалармен ізгі ниетпен қарым-қатынас жасау; - ғылыми ізденіске құлшыныстың болуы.

Кестеде көрсетілген мектепке дейінгі ұйымдарда инновациялық технологияларды пайдалану арқылы тәрбиеші педагог ретінде ол оқытудың түрлі әдіс-тәсілдерін пайдалана отырып, ұйымдастырушылық және шығармашылық шеберлігін, қарым-қатынас мәдениетінің дамуына мүмкіндік береді. Ал психолог ретінде балалардың іс-әрекеттерінің қалыптасуына, дүниетанымдық көзқарасына, ғылыми ізденістеріне бағытта-лады. Сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балалардың бойында қалыптасып дамуға тиіс көрсеткіштер-ді өлшеуде балалардың әр түрлі іс-әрекеттері (ойын, үлкендер және құрбыларымен қарым-қатынас, еңбек және өзіне-өзі қызмет ету, бейнелеу және құрастыру әрекеттері) барысындағы байқататын мінез-құлықта-рына бақылау жасай отырып, балалардың эмоционалдық-психологиялық жағдайды байқауға, жалпы даму деңгейі мен жекелеген әрекет түрлерлерін игеруін анықтайды.

Тәрбиеші балалардың білім мазмұнын меңгертуде инновациялық технологияларды пайдалану барысында бұл үдерістің оқыту мен тәрбиелеу үдерісінің айырмашылығын түсініп, қарым-қатынас жасау-да «субъект-объект» бағытында емес, «субъект-субъект» бағытын ұстануы маңызды. Яғни, баланы «әріптесі» ретінде қабылдап, тікелей нұсқаулар мен бұйрықтар беруден алшақ бола отырып, олардың өз ойын, пікірін, жасқанбай, қысылмай айтуын қадағалау, қарым-қатынаста демократиялық стилді басшы-лыққа алу. Тәрбиешінің осындай әрекеті балалардың бойында өздеріне деген сенімділік, өздерін-өздері бағалай білушілік, ойларын еркін жеткізу, жауапкершілік сияқты сезімдер мен қатар іс-әрекетке қызығу-шылықтарын арттырады.

Шағын мақалада мектепке дейінгі балалармен әлеуметтік жұмыстың белгілі әрі белгісіз қырларын ашуға және олардың бүгінгі күні өзектілігін атауды мақсат еттік. Жалпы алғанда қазақ ұлтының мектепке дейінгі балалармен әлеуметтік жұмыс жасаудың ұлттық әдіснамаларын үйрену және тану арқылы бұл жұмысты жаңа деңгейге көтеруге болады деп есептеймін. Ол методологиялық құндылықтар жөнінде ой бөлісу мен пікір алмасу. Ендігі зерттеу болжамдардың тақырыбы болуы өте ықтимал.

1 Назарбаев Н.Ә. «Жаңа онжылдық-жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты халыққа Жолдауы. 2010 жылы 29 қаңтар.

2 Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты»

атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 ж.

3 Қазақстан Республикасы Білім туралы Заңы - Алматы, 2007 ж.

4 Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі кезеңде білім беру мазмұнын жаңартудың әдіснамалық негіздері. Монография - Астана, 2010, - 4 б.

Резюме. В данной статье я исследовала цели и задачи программы “Балапан”, предназначенной для обеспечения воспитанием и обучением детей дошкольного возраста.

Предлагаю сравнительный анализ базисного учебного плана используемого на основе опыта общеобразовательных организаций, и программы “Зерек бала”, предназначенной для обучения и воспитания детей раннего возраста (от 3 до 5 лет). Кроме того, остановилась на категориях обучения направленных всестороннее развитие, обеспечение познавательных потребностей и на раскрытие обеспечивая выделение личность, через понимание возможностей и потребностей ребенка, составивших основу его социализации.

Рассмотрела требования, предъявляемые для развития творчества воспитанника в дошкольных организациях, используя инновационные технологии.

Ключевые слова: обучение, воспитание, инновационные технологии, здоровье, отношение, знание, творчество, социальная общность

Summary. I researched in this article aims and objectives of the program “Balapan”, which is responsible for children’s behavior and education before the school.

I gave the format of program “Zerek bala” which is useful to teach the children (in age from 3 till 5) and also gave the format of basic lesson plan which is used in ordinary schools. Also I mentioned how to show children’s abilities and opportunities, how to satisfy children’s needs, how to know about their interests, to get to know about their personality and how to develop their own minds.

I researched the objectives of organizations before the school which will develop behaviour’s creativity by new technologies.

Keywords: to teach, education, innovative technology, health, relation, cognition, work, social middle

УДК: 785.

МАСТЕРСТВО КОНЦЕРТМЕЙСТЕРА В РАБОТЕ С ИНСТРУМЕНТАЛИСТАМИ

А.А. Шаяхметова – старший преподаватель кафедры «Музыки и изобразительного искусства»
Аркалыкского государственного педагогического института им. И.Алтынсарина

В данной статье раскрывается мастерство и профессионализм концертмейстера в работе с инструменталистами-домбристами, кобызистами. Какие трудности возникают при совместном разучивании произведения? Что значит быть хорошим концертмейстером? Деятельность концертмейстера подразумевает не только конкретную работу, но и разучивание партий, умение контролировать качество исполнения, знание исполнительской специфики. В деятельности концертмейстера объединяются творческие, педагогические, психологические функции. Основным направлением в работе концертмейстера является воспитание в ученике ансамблевых умений с первых шагов обучения игре на инструменте. Игра в ансамбле стимулирует заинтересованность в коллективное музицирование, расширяет кругозор учащихся, является незаменимым средством воспитания ансамблевых умений.

Ключевые слова: концертмейстер; инструменталисты; профессионализм; произведения; деятельность; исполнительская специфика

Концертмейстер – одна из самых распространенных профессий. Он нужен в классе, хоровом коллективе, хореографии и на эстраде. Без концертмейстера не обойдутся в детской музыкальной школе, школах искусств, общеобразовательных школах и профильных вузах. Это искусство доступно не всем, оно требует музыкального мастерства, художественной культуры, призвания. Нет задачи благороднее, чем вместе с педагогом приобщать ребенка к миру прекрасного, помочь ему выработать навыки игры в ансамбле, развить музыкальность. Концертмейстер это «пианист», помогающий разучивать партии и аккомпанирующий на репетициях и концертах. Деятельность концертмейстера подразумевает не только конкретную работу, но и разучивание партий, умение контролировать качество исполнения, знание исполнительской специфики. В деятельности концертмейстера объединяются творческие, педагогические, психологические функции, которые трудно отделить друг от друга. Мелодию всегда сопровождает ритм и гармония. На плечи концертмейстера ложится огромная нагрузка, ибо он должен достичь художественного единения всех компонентов, углубить художественное содержание исполняемого произведения. Концертмейстер – ставит программу, т.е. выполняет педагогическую работу. Аккомпаниатор аккомпанирует. Сопровождать – т.е. поддерживать, соучаствовать в общем процессе труда. В древнем Китае (VIII век до н.э.)

тунец (у) не обходился без (юэ) – аккомпанемента: умение представить темп и устойчиво его держать; играть ритмично; играть внятно и выразительно, т.е. соблюдать динамические градации звучания и агогические скоростные перемены; выдерживать паузы; выделять главные доли; владеть репертуаром и быть готовым аккомпанировать в любой момент разным солистам и группам танцующих. С развитием инструментов возникла необходимость формирования и умения аккомпанировать инструментах. В начале XIX века формируется третий корень нашей профессии – дирижирование. Крепли профессиональные концертмейстеры, формировались профессии – дирижер: А.Рубинштейн, Г.Берлиоз, М.Глинка, М.Балакирев, М.Мусоргский. На западе – д'Альбер, Ханс фон Бюлов, Ф.Лист. Первым русским концертмейстером был М.А. Бихтер. Только в XX веке сформировалась профессия – концертмейстер. В 1932 году впервые в мире в Ростове – на Дону возник класс аккомпанемента. И теперь он находится в процессе формирования. Сейчас искусство аккомпанемента расценивается как состояние – это качественно новое понятие, которое вобрало в себя весь исторический опыт развития концертмейстерского искусства. Что формирует хорошего аккомпаниатора:

1. Аккомпанировать все и при любой возможности;
2. Развивать себя неустанно умственно, эстетически, морально;
3. Развивать интерес к чтению, искусству, размышлению;
4. Быть дисциплинированным, обязательным и пунктуальным.

Исполнительский ансамбль, функционирующий с формальной психологической установкой, на оптимальное взаимодействие для достижения единой цели, есть – малая группа. Ее основные признаки: 1) относительно устойчивая, образовательная, определенная система эмоционального взаимодействия; 2) форма социального объединения, при которой члены группы взаимодействуют лично; 3) взаимодействия между индивидами, на основе объединения их для совместного участия в определенной деятельности. Качество ансамблевого исполнительства – умение слушать общее звучание. В основе психологии взаимодействия партнеров-исполнителей лежит механизм сдвига мотива, их действенно цель. Главное – на единственную цель. В паре, составленной из солиста и аккомпаниатора, целью является убедительное исполнение программы или произведения. Оно достигается в результате двуединого процесса: 1) Каждый исполнитель работает над своей партией; 2) Вместе они создают новое качество интерпретации сочинений; Здесь вступает в действие закон перемены ролей (динамическое взаимодействие). В деятельности аккомпаниатора важным моментом выступает психологический закон, перемены ролей, как условие активной творческой деятельности. Аккомпаниатор равнозначен с солистом, отвечает за всю ткань произведения и, воссоздавая ее в реальном звучании, стремится к максимальному художественному результату. Концертмейстер должен обладать вниманием особого рода. Его надо распределить не только между двумя собственными руками, но и относить к солисту или коллективу – главному действующему лицу. Все это должно восприниматься целостно [1, с. 21]. Значение роли концертмейстера в работе с солистом нельзя недооценивать. Это совместная работа, когда в единстве с солистом концертмейстер решает задачу, которая важна для каждого музыканта: раскрытие смысла и содержания музыкального произведения. Главная задача концертмейстера заключается в умении слушать солиста, привести свою игру в соответствие с его художественными намерениями, а также с тембровыми и динамическими особенностями голоса или инструмента. Игра в ансамбле – совместный труд над музыкальным произведением двух или нескольких музыкантов. Слово «аккомпанемент» в переводе с французского – содружество или товарищество. Высокую оценку значения роли концертмейстера дают сами солисты. Известный камерный певец А.Л. Доливо в книге «Певец и песни» писал: «Тот, кто сидит за инструментом и кого обычно называют аккомпаниатором, занят делом далеко не второстепенным. Он не может быть случайным для нас лицом, ибо он сейчас действует с нами. Наши усилия сливаются в единое дыхание, мы соединяемся для создания единого поэтического образа». Совместное исполнение любого музыкального произведения имеет свои трудности, от преодоления которых зависит успех как солиста, так и концертмейстера. Главная задача и сложность в работе концертмейстера – постоянное, ежесекундное внимание к партии солиста. Известный советский пианист и педагог Г.Г. Нейгауз писал об исполнительстве на инструменте как о «процессе бесконечного вслушивания». Хороший концертмейстер всегда внимателен и чуток не только к своей игре, но, в большей степени, к партии солиста. Это залог хорошей ансамблевой игры. Умение реагировать на малейшие динамические, агогические изменения и отклонения в солирующей партии – достоинство концертмейстера. И.Гофман писал: «Угадывание в каждый данный момент намерений солиста составляет душу аккомпанемента». Концертмейстер несет ответственность за свою партию, сопровождая солиста-инструменталиста или вокалиста во время всего выступления. Концертмейстер сопровождает партию солиста, временами уступая ему, где-то подхватывая, где-то перекликается

с солистом, временами уходя на задний план. Концертмейстер должен усвоить азы профессиональной этики: держаться на втором плане, что является основным его качеством; находить тембровое соотношение аккомпанемента и соло; устанавливать единое дыхание в фразировке; активно участвовать в сквозном действии; уметь выслушать паузы, продолжить развитие художественного образа с солистом. Концертмейстеру нужно уметь предвосхитить развитие сольной партии, особенно выразительных моментов. Нужно уметь мысленно воспроизводить текст, предвосхищая внутренние представления о темповых, тональных, гармонических и метроритмических изменениях. К самым важным качествам концертмейстера можно отнести ловкость рук и разного рода приемы, с помощью которых можно сделать выступление даже посредственного инструменталиста незабываемым. Каждый концертмейстер обладает большим багажом знаний музыкального материала, фортепианных приемов и технических средств исполнения. А как много произведений разных эпох и стилей в репертуаре концертмейстера! Нужно знать разные техники исполнения, чтобы по необходимости не то что «прошептать», а «прошелестеть» мелодию [2, с. 21].

Задачи концертмейстера в классе домбры во многом определяются особенностями солирующего инструмента – домбры. Домбра – щипковый струнный музыкальный инструмент. Звуковой диапазон – от ре малой октавы до ре второй октавы. Звуковой диапазон домбры близок к диапазону человеческого голоса. Тембр звучания также близок к тембру человеческого голоса; звук домбры мягкий, приглушенный. Звуки извлекаются непосредственно руками, пальцами музыканта. Благодаря мягким пластмассовым струнам звучание домбры приобретает теплый, немного тусклый оттенок. В классе домбры концертмейстер должен прекрасно разбираться во многих вопросах относительно этого инструмента. Профессор кафедры концертмейстерского мастерства Белорусской государственной консерватории им. Луначарского писал: «Специфика игры концертмейстера-аккомпаниатора кроме пианистической оснащенности предполагает повышенную артикуляционную четкость, иначе аккомпанемент не «пробьется» сквозь своеобразный тембр голоса или инструмента, не сможет служить гармонической и ритмической поддержкой солисту, не донесет до слушателя всей полноты содержания музыкального произведения». В дуэте с домбристом концертмейстером должно быть найдено такое положение руки, кисти, соответствующих приемов звукоизвлечения, при которых фортепианный звук будет имитировать легкое и четкое звучание домбры. Известно, что звук домбры не может быть излишне громким и насыщенным. Самые яркие кульминационные моменты в домбровых произведениях звучат динамически сдержанно. Звуковые возможности домбры и фортепиано различны: рояль звучит громче домбры. Фортепианный звук по силе и окраске отличается от домбрового: более звонкий, яркий, сильный. Звучание домбры более мягкое, «неударное». Учитывая эти факторы, концертмейстер должен выстроить динамический звуковой ансамбль так, чтобы аккомпанемент не заглушил солирующую домбру. Надо слушать произведение как бы со стороны; выстроить правильное звуковое соотношение. Солист всегда на лидирующей позиции, ему должно быть хорошо слышно сопровождение, а концертмейстер должен подать аккомпанемент в зависимости от нюансов сольной партии.

Задачи концертмейстера в классе кобызы также определяются особенностями солирующего инструмента – кобызы. Кобыза – магический инструмент, он требует предпочтительного отношения к себе. Еще древние гунны ассоциировали звуки кобызы с голосами аруаков. Не под силу даже самой божественной скрипке то, что может позволить себе кобыза. Он непостижим, недостижим, и порой его тончайшие сакрально-неземные переливы звуков будто посылаются из космоса. Одна из важнейших задач концертмейстера в классе кобызы – это, предаваясь задачам сыгранности, синхронности, выполнения ритмических сторон текста, динамики, оттенков, не потерять при этом самого главного со стороны того же концертмейстера – стремление к слитию тембров двух инструментов вплоть до физического осязания и приближения интуицией, подключая со своей стороны все внутренние резервы. Эта задача соотношения звуков двух инструментов, не отторгающих друг друга, а сливающихся, – очень сложная. Также один из моментов работы концертмейстера – нельзя ни в коем случае выкрикивать «верхи» в аккомпанементе, в то же время не форсировать силу подачи звука рояля, басы нужно зачастую «глушить». Еще одна немаловажная задача для концертмейстера – это мастерски высветить всю прелесть звучания этого уникального инструмента, тончайшие переливы его красок, нюансов, вибраций, почти неосязаемых фальцетных полутонов. Ансамбль нужен как предмет, который воспитывает у студентов вкус, чувство формы, душевное единение. Задача же концертмейстера – своим исполнением приблизиться к замыслу автора. Он должен неустанно работать над этим. Концертмейстер должен подготовить и сопоставить моментами и темповые переходы из одного образного состояния в другой, оправданно убеждать своих солистов в данной динамике в определенном месте. Сложность в работе концертмейстера состоит в умении не просто следить за строкой солиста, а представлять обе партии неотделимо одну от другой. Партия солис-

та на протяжении всего исполнения должна звучать в сознании концертмейстера. Концертмейстеру необходимо следить во время исполнения за чистотой общей интонации, культурой ансамблевого интонирования, правдивым воспроизведением авторского текста и стиля произведения. Таким образом, соответствие звучания аккомпанемента намерениям солиста в выборе интонаций возможно благодаря превосходящему механизму музыкально-слуховых представлений концертмейстера и достижимо при наличии выверенных движений, в которых откорректирована степень усилий всех взаимодействующих звеньев его двигательного аппарата [3, с.10].

Концертмейстер, будучи в работе требовательным и инициативным, должен постоянно контролировать соотношение звучания партии фортепиано и солиста, ясно понимая свою роль в создании единой ансамблевой звучности, единого художественного образа. Способность концертмейстера ежесекундно слышать партию солиста, уметь точно отразить нюансировку солиста в фортепианной партии есть одно из главных требований. Ритмическая согласованность, динамическое равновесие, единство штрихов - обязательные требования, без соблюдения которых не может быть полноценного ансамбля между солистом и концертмейстером. Концертмейстер воспитывает такие человеческие ценности как ответственность за себя и за коллектив, чувство духовного единения, формирования эстетического вкуса, сопричастность к общему делу, служению великому искусству музыки.

1 Швабенланд Н. Психолого-педагогические задачи концертмейстера в процессе воспитания и формирования личности музыканта. // В мире музыки. – 2012. - №1. - С. 21-23.

2 Тулеубаева Э. Из опыта работы концертмейстера в классе домбры. // В мире музыки. 2012. - №2-3. – С. 21-23.

3 Ниязбаева Р. Задачи и мастерство концертмейстера в работе с ансамблем кобызистов. // В мире музыки. - 2013. - №2-3. – С. 10-11.

Түйін. Берілген мақалада концертмейстердің инструменталистермен қызметіндегі шеберлік пен кәсібилік қарастырылады. Шығарманы бірге орындауда қандай қиындық туғызады? Жақсы концертмейстер болу үшін не қажет? Концертмейстер қызметі тек қана тиянақты жұмысымен емес, аспаптардың партияларын, оларды орындау сапалылығы, орындаушылық спецификасының білімін қажет етеді. Сонымен бірге, концертмейстер қызметінде педагогикалық, шығармашылық, психологиялық функциялар жүйеленеді. Негізгі концертмейстерлік қызметте аспапты меңгерудегі оқушының ансамблдік біліктілігінің алғашқы қадамдары жасалады. Ансамблде орындау ұжымдық орындаушылыққа қызығушылық тудыруды, оқушылардың дүниетанымын дамытуды көздейді.

Кілтті сөздер: концертмейстер; инструменталистер; кәсібилік; шығармалар; қызмет; орындаушылық спецификасы

Summary. The given article considers mastership and professional skills of a concert maker in the work with instrument players – dombyra, kobyz. What difficulties are there in joint playing and learning of musical works? What is it to be a good concert maker? Concert makers activity is to control the quality of performing, knowledge of performing playing musical instruments. The main trend in concert maker's work is teaching pupils skills and habits in playing different instruments, developing interest for collective performing of musical works.

Keywords: concert maker; instrument players; professionalism; works; activity; performing specifics

ӘОЖ: 687.141

САЛТАНАТТЫ КЕШТЕРГЕ АРНАЛҒАН ЖАНҰЯЛЫҚ КОМПЛЕКТТЕР

Е.Ө. Омарова – т.ғ.к., аға оқытушы,

Ш.С. Джазықбаева – п.ғ.магистрі, аға оқытушы,

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің «Шығармашылық мамандықтар» кафедрасы

Мақалада салтанатты кештерге арналған замануи жанұялық костюмдер қарастырылған. Замануи жанұялық костюмдер mini me немесе Family look стилі деп аталады. Мақалада mini me немесе Family look стиліндегі анасы мен қызына арналған модельдер ұсынылған. Жас аналарға арналған той көйлегі қатты қынамалы силуэтті, етегіне қарай кеңейтілген, қондырмалы пішімді қысқа жеңді, костюмдік, атлас және фатин маталарынан тігілген. Көйлек кеуде сызығанан кесілмелі, яғни фатиннан орындалған корсет және фатиннен орындалған иықтық бөлшектерінен құралған. Көйлектің түймеленуі артқы бойдың ортаңғы тігісі бойынша жасырын сыдырмаға түймеленген. Көйлектің безендірулері жасанды былғарыдан ою тәріздес кесілген аппликациямен безендірілген. Қызына арналған көйлек бел сызығы бойынша кесілген, жоғарғы бөлігі атлас матасынан, ал төменгі бөлігі мақта және фатин маталарынан орындалған.

Кілтті сөздер: жанұялық киімдер, MINI ME стилі, балалар киімдері, замануи киімдер, мюллер

Қазіргі кезде әйелдер, ерлер және балар киімдері сәннің бағытына сай қарқынды дамуда. Ал, жанұялық ұқсас киімдер киім дүкендерінің барлығында кездесе бермейді. Яғни, замануи сәннің бағыты жанұялық киімдердің бірыңғай болуын қалайды. Қазақстанның көптеген жанұялары салтанатты кештерде, кешкі серуендерде, тіпті сахнаға да бірыңғай киімдер киіп шығуда. Ондай жанұялардың қатарына Қабатовтар, Болмановтар және т.б. жанұялары жатады.

Сонымен қатар қазақ халқы ғана емес, өзге де халықтар жанұялық мерекелерге бірдей киінуді шығарған. Жанұялық бірдей киіну стилі MINI ME стилі болып табылады.

Жоба тақырыбы бойынша анасымен қызының «Тілашар» тойына арналған киімдер топтамасын талдау, MINI ME стилінен басталады. Бұл стиль замануи жанұялық стиль болып табылады.

MINI ME стилі Family look деп те аталады. Бұл стиль 1950 жылдары танымал және әйгілі болған. Өйткені бұл жылдары маталар өте қымбат тұрған, ал дайын бұйымдар маталардан да безер қымбат болған. Сондықтан жас аналар өздеріне мата алып, қалған маталар қалдығынан қыдарына да көйлек тігіп берген. Содан бері бұл стильде киінген анасы мен баласы өте тиімді де әдемі болып көрінген.

Сурет 1. 1950 жылдардағы mini me немесе Family look стилі

Қазақтың салты да, жанұялық мерекелері де сан алуан. Тілашар салты қазіргі кезде тойханаларда тойланып жүр. Той болған соң, біздің ел де тойға әбігерлене дайындалады және тойда киетін киімдерінің салтанатты болуын қалайды. Киім үлгілерін де таңдаған кезде, жеке тапсырысымен тіккізеді немесе қымбат бутиктардан алады. Сондықтан бұндай бұйымдар көбінесе жеке тапсырыспен тігілетіні анық. [3]

Балалар тауарын жарнамалау үшін әрдайым сүйкімді сәнбике қажет. Әлемнің түкпірлерінде «балғындарға арналған» сұлулық байқауы да үздіксіз өтіп жатады. Жан-жағын дүрліктірген америкалық Toddlers&Tiara шоуында 5 жасар балапандар сұлулық ханшайымы атану үшін барын салып күресуде. Көпшіліктің пікірінше, ата-ананың баласына дәл осындай бақталастық орын алған байқауға қатысуға рұқсат беруі жеткіншектің психикасына зиянды әсерін тигізеді. Ал басқалардың пікірінше, онда тұрған ештеңе жоқ, балалар жұмысқа ерте жастан икемделе бастайды дейді. Бір нәрсені ғана нақты айтуға болады: бұл балапандар барынша сүйкімді.

Сурет 2 – замануи mini me немесе Family look стиліндегі жанұялық киімдер

Сонымен қатар қазақ халқы ғана емес, өзге де халықтар жанұялық мерекелерге бірдей киінуді шығарған. Жанұялық бірдей киіну стилі MINI ME стилі болып табылады. Мақала тақырыбы бойынша анасымен қызының «Тілашар» тойына арналған киімдер топтамасын талдау, MINI ME стилинен басталады. Бұл стиль замануи жанұялық стиль болып табылады. Қазіргі кезде осы стильде әйгілі жұлдыздар да киініп жүр, олардың бірі Қарақат пен Қыдырәлі жанұясы [4].

Сурет 3- Қарақат Әбілдинаның mini me стиліндегі жанұялық киімі

Балалардың жан-дүниесі өте нәзік, қиялшыл болып келеді. Олар кейде ересек адамдарға ұқсап, үлкендерше киінгісі келетіндері де қызықты көрінеді. Әсіресе, кішкентай ханшайымдарымыз аналарының көйлектерін үстіне орап, ерін далабын жағып, туфлиін кигендері бір сүйкімді дерсіз.

Сән әлемінде де соңғы жылдары балалардың арманын іске асыру мақсатында ма, жоқ әлде стильді ата-аналардың көңілінен шығу ниетінде ме, әйтеуір жаңа сән үрдісі — mini me стилі пайда болды. «Тілашар» тойына қазіргі кезде жанұялар біркелкі киінуді көп қалайды. [5]

Сурет 4- Қарақат Әбілдинаның міні ме стиліндегі жанұялық киімдері

Жоғарыдағы 5 суреттегі модельдің сыртқы көрінісінің сипаттамасы: жас аналарға арналған той көйлегі қатты қынамалы силуэтті, етегіне қарай кеңейтілген, қондырмалы пішімді қысқа жеңді, костюмдік, атлас және фатин маталарынан тігілген. Көйлек кеуде сызығынан сәл жоғары деңгейі бойынша кесілмелі, яғни фатиннан орыналған корсет және фатиннен орындалған иықтық бөлшектерінен құралған. Көйлектің түймеленуі артқы бойдың ортаңғы тігісі бойынша жасырын сыдырмаға түймеленген. Көйлектің безендірулері жасанды былғарыдан ою тәріздес кесілген аппликациямен безендірілген.

Балалар тауарын жарнамалау үшін әрдайым сүйкімді сәнбике қажет. Әлемнің түкпірлерінде «балғындарға арналған» сұлулық байқауы да үздіксіз өтіп жатады. Жан-жағын дүрліктірген америкалық Toddlers&Tiaras шоуында 5 жасар балапандар сұлулық ханшайымы атану үшін барын салып күресуде. Көпшіліктің пікірінше, ата-ананың баласына дәл осындай бақталастық орын алған байқауға қатысуға рұқсат беруі жеткіншектің психикасына зиянды әсерін тигізеді. Ал басқалардың пікірінше, онда тұрған ештеңе жоқ, балалар жұмысқа ерте жастан икемделе бастайды дейді. Бір нәрсені ғана нақты айтуға болады: бұл балапандар барынша сүйкімді. [5]

Сурет 5. Замануи міні ме стиліндегі қазақша нақыштағы жанұялық комплекттер

Жоғарыдағы суреттерге қарап, қыздардың аналарына елігетіндігін байқауға болады. Жасырмай ақ қояйық, біз де балалық кезімізде атан аналарымызға елігіп олардың киімдері мен косметикаларын жағуға құмар болатынбыз. Ал қазіргі кезде арнайы осындай да стиль пайда болғаны байқалып тұр.

1 Мұхтар Әуезов энциклопедиясы – Алматы: «Атамұра» баспасы, 2011, - 159-163 б.

2 Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010, 181-183 б.

3 Қазақтың ұлттық киімдері. Асанова С.Ж. «Фолиант» баспасы, 2008, - 21-27 б.

4 Хинаят Б., Сужикова А. Қазақ халқының ұлттық киімдері. Национальная одежда казахского народа. National clothes of Kazakh people. - Алматы: «Алматыкітап», 2007. - 49-51 б.

5 Интернет желі жүйелері: google.kz, yandex.ru.

Резюме. В данной статье рассмотрены современные семейные костюмы для торжественных событий. Современный семейный костюм называется стилем mini me или же Family look. В статье предлагается модель в стиле mini me или Family look для молодой матери и ребенка. Платье для молодой матери прилегающего силуэта, расширенная к низу, с втачным, коротким рукавом, выполненное из костюмной ткани и фатина. Платье отрезное по линии талии, верхняя часть в виде корсета, нижняя часть выполнена из фатина с кожанной аппликацией. Застежка платья по средней линии спинки на тесьму молнию. Отделка платья выполнена из искусственной кожи в виде орнамента. Платье для девочки отрезное по линии талии, верхняя часть выполнена из атласа, нижняя часть из хлопчатобумажной ткани и фатина.

Ключевые слова: семья одежды, мини-МЕ стиль, детская одежда, бутиковая одежда, Мюллера

Summary. This article describes the modern family suites for special occasions. Modern family style suit called mini me or Family look. The article offers a model in the style of mini me or Family look for a young mother and child. Dress for the young mother adjoining silhouette, extended to the bottom, with a set, short sleeves, made of costume fabric and tulle. Dress Cutting through the waist, upper part in the shape of a corset, the lower part of the EXEC tulle with leather appliqué. Zipper Dress the midline on the back webbing zipper. Finish The compensation dresses made of artificial leather in the form of the ornament. Dress for girls cutting through the waist, the upper part is made of satin, the lower part of the cotton fabric and tulle.

Key words: family clothing, MINI ME style, children's clothing, modern clothes, Muller.

**ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК**